

LANGS LÅGEN

Å R B O K 2 0 2 0

Sørsamene i Opdal
Renkompani, side 94

Hov okseholdsforening,
side 41

Tyskerne kommer til Numedal, side 13

Fergetrafikken i Gåserudsundet,
Lardal, side 87

Walter Klausen , brannsjef og
stadsingeniør side 154

Langs Lågen 2020

42. årgang

Redaktører:
Odd Arne Helleberg
Dag Kristoffersen

Abonnement og salg:
Kongsberg byhistorielag

laagenlangs@gmail.com
Tlf. 913 65 687 (Dag Kristoffersen)

Ettertrykk og avfotografering av stoff eller
illustrasjoner må bare skje etter avtale med utgiveren.
Forfatterne er ansvarlige for innholdet i
de artiklene som er signert.

Kongsberg byhistorielag

Grafisk utforming: Mette Martinsen
Trykk: Zoom Grafisk AS
ISBN: 978-82-690994-1-6

Et spesielt år på mange måter

Året 2020 må vel sies å ha vært et spesielt år. Vi har blitt hjemsøkt av covid 19 og har i større grad hatt et hjemmeliv og avstand til andre. Det er vel den største forskjellen for oss i distriktet vårt som ikke har blitt sjuke. Nå har langt alvorligere sjukdommer som pest, koppper og spanskesjuken ramma vårt distrikt hardere enn denne epidemien så langt har gjort. Dette «hjemmelivet» har også ført til at folk leser mer, blir det meldt. Og vi håper jo at folk også vil fortsette å lese lokalhistorie.

Vi har vært så heldige å få enda flere skribenter fra Larvik, dvs. Lågendalen sør for Hvittingfoss. Og det håper vi fortsetter, så ta gjerne kontakt dere som vil formidle lokalhistorie fra søndre del av dalen. Ja også øverst i dalen for den del.

I år blir Langs Lågen gitt ut av Kongsberg byhistorielag siden det praktisk er det enkleste da med hjelp av andre lokallag som distributører. I år er det også både jubileumsår og markeringsår. Jubileum for at 2. verdenskrig slutta og markering av okkupasjonen av Norge fem år før. Derfor artikler om dette. Noen jubileer får egne bøker eller hefter, andre kan det være mer passe å skrive en artikkel om. Og det er sikkert diverse markeringer og jubileer for noe hvert år, og det kan jo være et påskudd til å skrive lokalhistorie. Krigen vil vi sikkert komme tilbake til fordi stadig flere kilder blir frigitt og kan dermed belyse denne store begivenheten.

Selv om det er mange «gjengangere» som skriver i Langs Lågen, får vi også nye skribenter, og det er meget bra, og vi takker for deres bidrag. Ikke noe er for smått å skrive om. En butikk som eksisterte i et par tiår, en bedrift, et idrettslag, en forening osv. Hvis ikke, forblir dette skjult historie og forblir der. Og det er jo trist. Og en blir aldri for gammel eller for ung til å skrive i Langs Lågen.

Odd Arne Helleberg og Dag Kristoffersen

Gry Charlotte Ljøterud Andersen (1966-2020)

Det var uendelig trist og uvirkelig da vi 9. juni fikk beskjed om at vår kjære kollega på Lågdalsmuseet, Gry Charlotte hadde måttet gi tapt for kreft, bare 54 år gammel.

Gry Charlotte tok grunnfag i kunsthistorie på Universitetet i Oslo, før hun satt kursen mot Telemark og tok treårig studium i kulturarbeid på Telemark distrikthøgskole i Bø. Etter å ha fullført studiene i Bø reiste hun tilbake til Oslo, hvor hun tok mellomfag og hovedfag i kunsthistorie med hovedoppgaven Folkekunsten i Numedal som hun ble ferdig med i 1995. På Lågdalsmuseet hadde Gry fra 1990 sommerjobb som omviser, og da hun var ferdig med hovedfaget i kunsthistorie, fikk hun fast stilling som fagkonsulent. Senere ble det også studier i historie. Fra 2003 var hun daglig leder ved Lågdalsmuseet og distriktskonservator.

Lågdalsmuseet var så mye mer enn bare en arbeidsplass for Gry Charlotte, og skillet mellom jobb og fritid var lite – hvis det i det hele tatt eksisterte. Hun hadde en nærmest altoppslukende interesse for Kongsbergs, Sandsværs og Numedals kunst- og kulturhistorie og var alltid engasjert. Hun hadde så mye ugjort arbeid, ikke minst med sine nye og kjempespennende funn om Kraviks funksjon i middelalderen, men også arbeidet med registrering av Sandsværklokker var noe hun gledet seg til å jobbe med.

Gry Charlotte var i sitt ess når hun fikk anledning til å formidle historien om det hun brant for. Da var hun på sitt mest engasjerte og formelig sprudlet. Det var noe blant annet de som var på foredrag eller middelaldertur med henne fikk gleden av å oppleve.

Gry Charlotte påpekte alltid viktigheten av arbeidet til frivillige lag og foreninger og var svært takknemlig for den støtten museet fikk fra frivillige. Selv bidro hun blant annet i det frivillige korpset til Kongsberg Jazzfestival, men hun satt også i en årrekke i styret for Fortidsminneforeningen i Buskerud, samt var aktiv i lokalpolitikken for Venstre. I den forbindelse fikk hun også verv i kinostyret til Kongsberg kino.

Vi lyser fred over Gry Charlottes minne.

Ole Jacob Cranner

*Gry Charlotte
hadde et spesielt
forhold til
løkkelandskapet
på Kongsberg.
Her på vei
nedover ei fegate
i Håvet.
Foto: Mette
Martinsen*

Ved siden av skrifter for museet og i andre sammenhenger skreiv Gry Charlotte også historien om Lågdalsmuseet i historielagets jubileumsberetning. I Langs Lågen skreiv hun om folkekunst i Numedal og andre kunstneres inspirasjon fra Kongsberg kirke, og ulike bygninger på Lågdalsmuseet er også temaer hun har skrevet om i Langs Lågen. Vi håper andre tar Gry Charlottes viktige arbeid med Kravik i middelalderen videre.

I samarbeid med historielaget tok hun initiativet til lokalhistorisk kveld, løkkevandring og lokalhistorisk quiz. Alt dette vil videreføres.

Dag Kristoffersen

Innhold

«Reddet» av Langs Lågen av Jørgen Sandberg	9
Underbergstollen – 1740-årenes «high tec»-prosjekt av Odd Arne Helleberg	10
Krigens første uker i Lågendalen, Kongsberg og Numedal av Dag Kristoffersen	13
Hvordan gikk det med de i Amerika som kom fra Øvre Numedal? av Bodil Selnes ..	36
Hov okseholdsforening av Birger Hvambstahl og Dag Kristoffersen	41
Bekkedokk – Sildetomta av Dag Kristoffersen og Ivar Lie	46
Stridsvogensperringen på Bommestad under krigen av Jan Einar Bredal	54
Dekorasjonsmaleren Eric-Gustaf Tunmarck av Gunvor Thingstad Bøen.....	57
Sørlandsbanen avslører et sølvtyveri	67
Melkerampe og meierihistorikk i Lardal av Jørgen Sandberg	68
Rolf og Else-Marie, en krigserindring av Bjørn Solheim	73
En oppvekst og et tidsbilde av Trygve Simensen.....	82
Fergetrafikken i Gåserudsundet	87
Uten sundmannen stoppet Norge av Jørgen Sandberg	90
Sørsamenes innsats som gjeter i Opdal Renkompani av Bente Fønnebo	94
Vanningstroa – et nødvendig påfyll mellom skyssstasjonene av Jørgen Sandberg	105
Beretningen om ei feilslått klassereise av Bård Engelstad	110
Veungsdalen boligområde 50 år av Christer Hoel	120
Johan Diderich von Dram – malerentreprenør i Kongsberg kirke av Hølje Bøen ...	125
Jøgerfossen av Bård Engelstad	133
Hellik Lande, en annerledes motstandsmann av Asbjørn Bjørnsen	136
Gullbrudeparet Laura og Anton 1940 fra Laagendalsposten	149
Hva skjedde på Walter Klausens vakt som brannsjef og stadsingeniør i Kongsberg? av Ragna Stokke	154
Ammunisjonsdumping i Kongsberg Sølvverks gruver – et 75-årsminne av Odd Arne Helleberg.....	167
Hvåra – ferjestedet som fikk bru samlet av Jan Einar Bredal.....	174
Krigsminner av Asbjørn Kjørstad.....	182
Einar Heias fortelling om krigen og tyskere som jakta	188
Våre falne i Lågendalen, Kongsberg og Numedal av Dag Kristoffersen	195
Bokomtaler og plateomtaler.....	201
Rettelser fra LL 2019	207
Register over forfatterne	208

«Reddet» av Langs Lågen

Det ligger alltid en bok på mitt nattbord. Jeg har den vane, og den synes jeg er god, å lese en times tid på sengen før søvnen innhenter meg. Men det hender jeg befinner meg i en knipe, og den kan inntreffe dersom jeg er på reise og mangler lesestoff. Slik gikk det til forleden dag da jeg var på overnattingsbesøk, og den medbrakt roman var av den moderne type som hopper og spretter i kronologi, personer og sted. Det var en slik bok jeg hadde med meg, men måtte gi den opp fordi jeg uavlatelig mistet tråden.

Nå var gode råd dyre, og jeg måtte umiddelbart gå på skattejakt i vertskapetets bokreoler. Heldigvis hadde de diverse årganger av Langs Lågen på lager. Jeg grep umiddelbart fatt i den fra 1986. Det var mens grunnleggeren Arve Kværnum fortsatt satt i redaktørstolen. Det ble et godt gjensyn. På den tid hadde jeg ikke bidratt med innlegg i skriftet, men jeg hadde nesten fra starten av drevet salgsvirksomhet for Langs Lågen på strekningen mellom Skollenborg og Bommestad.

Jeg åpnet 86-årgangen og kunne straks glede meg over et variert skrift som dekket hele Lågendalen. Her var det artikler av alle slag. Det var Kværnums idé at Langs Lågen skulle favne så vel det seriøse som det kuriøse. Faghistoriske artikler skrevet av eksperter, vekslet med korte og artige småbiter. Av sistnevnte art var Torbjørn Saga og Bjørn Røsholt flittige bidragsytere. En luftig layout, samt morsomme illustrasjoner av Grethe Berger bidro til en god kvalitet.

Det har gått mange år siden den gang, og Langs Lågen er still going strong. I fjor kunne 40 års jubiléet for første årgang markeres. I endel år var bidragene konsentrert om Kongsberg og de nærmeste nabodistrikter. Dette har imidlertid endret seg i de seneste par år, og flere bidragsytere fra Lardal og Larvik har kommet med. Dermed vil også skriftet bli interessant å lese for folk i dette nedslagsfelt. Redaktøren kan melde om rikelig tilgang på artikler, dermed ser fremtiden lys ut for Langs Lågen. Vi trenger en publikasjon som kan ta vare på og formidle det stoff som finnes i gamle skaller og som ellers ville gå tapt. Så oppfordringen til alle skriveføre får være å sende inn stoff til redaksjonen enten det er knyttet til den nære eller fjerne historie.

Jørgen Sandberg

Underbergstollen – 1740-årenes «high tec»-prosjekt

Av Odd Arne Helleberg

Stoller ble opprinnelig drevet med to hensikter: Å lede ut vann, og finne malmårer en ikke kjente til i dagen. Transport av malm og bergmasse kom først til senere. Gamle Segen Gottes gruve på Underberget var sølvverkets rikeste og etter hvert også dypeste gruve på 1600-tallet, og den «skrek» fra rundt år 1700 av etter bedre vannlensing. Stollen ble påbegynt i 1721, men ble i de første ti årene hemmet av dårlig økonomi ved sølvverket.

Etter at Joakim Andreas Stukenbrock tok over ledelsen ved verket i 1737, satte han seg som mål bl.a. å få slått den inn til alle gruvene i Underberget. Med datidas sprengningsteknikk: Fyrsettingen, trengtes med jevne mellomrom «skorsteiner» for å bli kvitt røyken og trekke inn frisk luft. Skulle en kunne greie det, måtte gruvene mellom Samuel gruve i syd og Blygangen midt på gruverekka her, avsynkes til stollens dybde, og helst også begynne tverrslag i retning av stollen fra hver gruve, for å få flere punkter å drive fra.

Til det trengtes maskineri til pumpeverk og malmheis – og det i stort format. Underberget var fra før av forsynt med et nett av renner og små dammer, og det var forsøksvis satt av hjulfall til gruver en antok ville trenge dem en gang, men i alt for lite format. Alt måtte planlegges på nytt, fra Kongens gruve til Louise Augusta gruve.

En begynte med en nøye nivellering på strekningen, for å finne ut hva en kunne disponere av fallhøyde, og søk etter egnede damsteder for bedre magasinerings og fordeling av vannet. Imens måtte en holde driften oppe med de dammer og renner en hadde.

Nøkkelanlegget er Storbakkdamm, som ble ført opp i årene 1742-44: En demning på vel 250 m lengde, like massiv som den på Kongensdam, magasinerer 63 000 m³ – mot Kongensdams 529 000 m³. Men plasseringen er strategisk: Fra den kan en i prinsippet drive hele Underberg-feltet fra Samuel gruve til Juels gruve, og den kan lett tilledes vann fra mesteparten av det ovenforliggende dam- og rennesystemet.

Det gikk ut ei renne mot sør, til Samuel og omliggende gruver, men dette er nok ment som en nødforanstaltning. Hovedtilførselen til disse gruvene var renna om Kongensgruvehaug til Korset, men vann som først var brukt ved Kongens gruve.

Hovedformålet med Storbakkdamm var å drive den øverste av rennene ved Concordia – Fraulein Christiane-feltet: Kunst for Herzog Ulrich/Johannes, kombinert kjerrat og kunst for Concordia– kunst for Engelsgrüss –kunst for Fraulein Christiane – og kjerrat for Fraulein Christiane gruver. Derfra gikk det mot sør til Engelsgrüss gruves kjerrat, som står i samme hjulfall som samme gruves kunst, som fikk sitt vann fra rennesystemet ved Samuel gruve, via Gottes Hülfe in der Noth pukverk. Anlegget ble etterpå supplert med nok en kjerrat for nordre del av feltet, men David gruve som drivsjakt. En kunne her alternere mellom de to kjerratene i dette vannfallet.

Den samlede vannmengden, som nå var stor nok til å drive to vannhjul i samme fall, gikk så nordover til Blygangen, Hannibal og Juels gruver, for så å støte sammen med rennene fra Gamle Segen Gottes gruve, slik at det ble vann nok til å drive hele tre hjul i samme vannfall.

Nå slo ikke forhåpningene til; Underberg-gruvene var stort sett ikke drivverdige under stollens nivå. I ettertid ble anlegget derfor kritisert som dyrt og unødvendig, men det kunne en selvsagt ikke vite den gang en begynte på det. Og Gamle Segen Gottes gruve syntes jo å borge for rik sølvføring på dypet.

Krigens første uker i Lågendalen, Kongsberg og Numedal

Av Dag Kristoffersen

Krigen i verdenshistorie, norgeshistorie og i lokalhistorien er et meget populært tema både å lese om og skrive om. Også skoleelever synes dette er et meget interessant tema. Dette året, 2020, er det 80 år siden krigen kom til Norge, og 75 år siden krigen var slutt. I Langs Lågen er det skrevet 65 artikler, og undertegnede har så langt skrevet 13 av disse. Om april dagene 1940 er det skrevet 12-13 artikler i Langs Lågen. De mest omfattende sto for 10 år siden i 2010 utgaven. Da var det artikler om Kongsberg, Sandsvær og Veggli. I de seineste åra har det blitt frigitt flere dokumenter vedrørende krigstida, ikke minst alle landssviksakene. Ut fra dette blir ofte de tradisjonelle svart/hvitt-framstillingene mer nyanserte.

I april i år, 2020, publiserte Arkivverket rapportene fra kommunene til Innenriksdepartementet via fylkesmennene i september-oktober 1941. Dette er viktige dokumenter, men en må samtidig være klar over at det på denne tiden var diktatur i Norge, kun NS var eneste lovlige parti, og i de aller fleste kommunene også i vårt område, var ordførerne medlem av NS. Så rapportene kan være farget ut fra hvem som har skrevet dem. Og selv om skriveren ikke var medlem av NS, skulle den inn til fylkesmannen som var Nasjonal Samlings mann i fylket. For Buskerud Jens Hunseid og Vestfold Johannes Gerckens Bassøe. Hunseid var NS-medlem, mens Bassøe var det ikke. Bassøe blei skifta ut i 1942 da han ikke var medlem. Av alle kommunene i dalføret, mangler rapporten fra Larvik og Tjølling. Disse skulle ettersendes, men kom altså ikke.

Rapportene er av ulik kvalitet og kvantitet. Ytre Sandsvær leveres med 9 linjer, mens Flesberg har 20 sider. Kongsberg har også lange rapporter. Noen er veldig detaljerte, og for Flesbergs del er spesielt lærer Flaatruds rapport «artig» lesing og

godt skrevet. Mye av det som står, må utelates her, men jeg oppfordrer interesserte til å lese disse rapportene. Se: <https://media.digitalarkivet.no/db/contents/110177>

Slik situasjonen er i dag, kan vi jo sammenligne rapportene også med andre kilder og historiske artikler om dette. Spesielt for Rollag og Nore og Uvdal anbefales Lidvard Hyttas bok fra 2018. Vi tar rapportene i en tilnærmet kronologisk rekkefølge ut fra hvordan tyskerne okkuperte dalen. Larvik fra middagstid 12. april og Kongsberg noen timer seinere. Så vi begynner derfor i sør og går nordover, selv om det bryter kronologien noe.

Larvik

Siden vi ikke har noen rapport fra ordfører eller administrasjonen, må vi ta det ut fra andre kilder.

Allerede 8. april fikk Larvik føling med okkupanten. Den britiske ubåten HMS Trident torpederte det tyske tankskipet Posidonia på formiddagen 8. april ved Svenner fyr. Mannskapet gikk i livbåtene, mens kapteinen blei tatt over i ubåten før tankskipet blei torpedert. Det tyske mannskapet blei tatt inn til Stavern, og derfra kjørt i busser til Larvik. Myndigheten, som en på dette tidspunktet må si var svært naive, forhørte ikke mannskapet. Tanken var å frakte dem tilbake til Tyskland med tog via Sverige, så kl. 18 tok de toget til Oslo. De kunne da komme under tysk kommando igjen i Oslo dagen etter da Oslo var besatt på formiddagen 9. april.

Ifølge de tyske planene var Blüchers alternative landingsplass Larvik, men den endte jo i fjorden utafor Oscarsborg. Da hadde allerede luftvernsirenene gått i Larvik kl. 0500 9. april. Dette førte i første omgang til at folk søkte ly i kjellerne sine, og mange dro ut i Bøkeskogen. Noe seinere begynte folk å dra ut fra byen. Gamlehjem og barnehjem blei evakuert. Hele 6200 kom til å forlate Larvik. Bondegårder i nabo-kommunene blei fylt opp, sommerhyttene på Kjøse likeså i løpet av de neste dagene. Mange hamstra hermetikk og varer. Ut over dette skjedde det ikke så mye i Larvik før 12. april.

Larvik besettes av tyske tropper

Fredag 12. april ved 15-tida kommer den tyske løytnant Gramms sammen med noen soldater i en personbil til Larvik. Han kontakter politimyndighetene og melder om at Larvik skal besettes. Kl. 17 kommer noen mindre lastebiler og andre kjøretøyer med en tropp tyske fallskjermssoldater på 30-40 mann. De besetter rådhuset Festiviteten og setter ut vakter. Også andre offentlige bygninger blir besatt. Noen skoler blir rekvirert til overnatting for soldatene. Løytnant Gramms kommer med et opprop til befolkningen som også underskrives av rådmann Karl B. Løwe.

Tyske falskjermsoldater besetter Larvik. Faksimile fra Per Nyhus Krigsår i Larvik-distriktet. Kilde: Willy Larsen.

Tyskernes hovedhensikt med besettelsen er å få en hovedhavn til ilandsetting av tropper og materiell på Østlandet. Derfor besetter de havna for klargjøring til mottak av skip. Observasjonspost etableres på Mesterfjellet og mitraljøsestillinger for forsvar av havna.

17. april kl. 0600 kommer et engelsk fly ned over Larvik over Bøkeskogen og dropper tre bomber over havna. Tyskerne rekker ikke å bemanne mitraljøsestillingen før flyet er borte. Bombene faller mellom et norsk og svensk skip som ligger i havna, og de gjør liten skade. Seinere på dagen kommer 13 marinefartøyer fra Frederikshavn og setter 1000 soldater i land. Disse fraktes videre med ekstratog. Slik fortsetter det de neste dagene også, ca. 1000 soldater kommer i land hver dag. 25. april kommer hele 2000 soldater. Det er særlig troppetransportskipene Ahrensburg og Pioner som står for transporten. 25. april kom også skipet Angelsburg. For å betjene og sikre havna oppretter tyskerne Lager Reichenau. De innsetter en havnekommandant, kapteinløytnant von Engelhardt, og han kommer til å bestemme mye i byen. Han samarbeider med politimester Finch for å gjennomføre sine tiltak. I mai får tyskerne leie Farris bad i tre måneder for 8000 kroner.

Det kommer stadig tyske soldater til byen, og avisene advarer de unge jentene mot flørting og omgang med fiendens soldater. Oppslag fra tyskerne blir revet ned, og ukvemsord mot dem og NS skrives på husvegger og gjerder. Gårdeiere får beskjed om umiddelbart å fjerne disse. Havnekommandanten er spesielt misfornøyd med avisa Nybrott og får politiet til å beslaglegge og inndra utgaven av 20. april og advarer pressen i å skrive negativt om tyskerne. Dessuten skal pressen kun gjengi den tyske versjonen av situasjonen ved fronten og beboerne kun høre på tysk radio av utenlandske sendinger. Så allerede ei uke etter besettelsen er sensuren i gang.

To norske gutter, antagelig i fylla, skamklipper ei norsk jente som de beskylder for

å vanke med tyskerne. Men hun sier hun ikke har snakket med en eneste tysker, og guttene må ha forveksla henne med ei annen jente.

Første og 17. mai

Førstemaikomiteén oppfordrer folk til å flagge på halv stang for å minnes de falne norske soldatene. Men ordfører, rådmann og politimester ber redaktør Nordstad i Nybrott om å trekke oppropet. De er redde for at tyskerne kan misforstå. På ny sensur. Administrasjonsrådet i Oslo har bestemt at 17. mai skal være vanlig arbeidsdag. Dette liker ikke folk selvsagt. De vil feire nasjonaldagen. Skolestyrer Vefald på Jordet skole, som ligger mellom Larvik og Stavern, gir elevene fri, og sammen med dem og foreldre går de opp på Salås denne fine solskinnsdagen. Der taler Vefald, og barn og foreldre synger. Så går livet videre i Larvik.

Hedrum

Fra Hedrum har ordfører Anund Iversen Allum sendt inn rapporten. Han var ordfører for Bondepartiet fra 1929 til 1941 og mai-desember 1945. Allum var ikke medlem av NS og blei dermed avsatt. I 1941 overtok Martin Ringdal og 1942 Martin Zimmermann, begge medlemmer av NS.

Allum forteller at det ikke var spesielle militære eller sivile hendelser i perioden. Det var kun evakuering fra Larvik.

Det stemmer bra med andre kilder som oppgir tallet 3400 som blei evakuert fra Larvik. Det tilsvarte omtrent Hedrums egen befolkning over 23 år. Han nevner ikke at Erling Bonnagolt blei drept i Gausdal 24. april da en ammunisjonsbil gikk i lufta. Han blei gravlagt der. Om det var en forglemmelse eller bevisst valg at det ikke nevnes, vites ikke.

Lardal

Fra Lardal er rapporten skrevet av ordfører Andreas Styrvold på Søndre Styrvold. Han hadde sittet i kommunestyret 1931-34 antagelig for Bondepartiet og blei utpekt til ordfører under krigen. Som så mange andre ordførere valgte han å melde seg inn i NS. Siden han kun utførte ordførerplikten sin, fikk han mild straff etter krigen.

Han opplyser om at det var få mann fra Lardal som kunne komme til sine avdelinger ved mobiliseringen. Han forteller at det var en mann som falt, og han var fra «Svarstad-kroken», som han sier. Noen andre blei sittende i fangenskap ei tid. Til slutt kommer det en interessant formulering: «En objektiv skjildring av hvordan befolkningen reagerte overfor begivenhetene kan bedre skrives, når krigen og de

sindsvake rykter som har herjet vårt folk, kommer mer på avstand.» Dette er skrevet 20. oktober 1941. Hvordan dette siste skal tolkes, er vanskelig å si. Hva slag «sindsvake rykter» det var som gikk på den tiden, er også vanskelig å vite.

Men han bekrefter at Hans Nakjem fra Svarstad falt. Han falt i kampene ved Dombås meldte, Østfoldposten 15. mai 1940. Ifølge Ole Jan Holtsdalen publisert i artikkel på facebook 26. april 2020 (Lardal i gamle dager) falt han 24. april 1940 på Gjevanhaugen i Østre Gausdal. Ved en misforståelse avfyrt norske tropper skudd mot en norsk ammunisjonsbil som eksploderte, og i alt 16 norske soldater omkom, blant dem Hans Nakjem. Dette bekreftes i Våre falne, se egen artikkel.

Ellers kan nevnes at Lardal tok imot 587 evakuerte i denne perioden hvorav 300 fra Larvik. Noe annet han ikke nevner, er flystyrten ved Ouff gård. Det var et tysk fly som blei skutt av et engelsk fly og nødlanda like ved. En av mannskapet blei drept. Men dette var jo i Vivestad som ikke lå i Lardal kommune. For øvrig var det legen Ole Thorrud i Hvittingfoss som tok seg av de skadede i flystyrten, og det leder oss over fylkesgrensa til Buskerud og Ytre Sandsvær.

Ytre Sandsvær

Da er vi komme inn i Buskerud hvor Jens Hunseid var fylkesmann. Han hadde vært statsminister i Norge 1932-33, stortingsrepresentant og leder for Bondepartiet. Han hadde vært statsminister i samme regjering Vidkun Quisling var forsvarsminister. Men de var politiske fiender. I 1935 blei han fylkesmann i Buskerud. Nå var Quisling leder av Norges eneste lovlige parti. Hundseid valgte likevel å melde seg inn i NS og propagandere for partiet. Han tok et oppgjør med seg selv og sine holdninger etter krigen og kalte seg selv feig. I dommen karakteriseres han som opportunist. Han fikk 10 års fengsel i landssvikoppgjøret, men slapp ut etter fire år. Slikt sett burde kanskje ikke de som rapporterte til han ha så mye å frykte selv om de rapporterte objektivt.

I Ytre Sandsvær er det ordfører Peder Pytte som har skrevet rapporten. Han hadde allerede vært ordfører i perioden 1914-18. Han hadde vært i herredsstyre lenge for Venstre. 11. november 1940 meldte han seg inn i NS og blei utnevnt til ordfører i 1941 og satt til krigens slutt. Han mente selv det ville være lettere å motarbeide tyskerne via medlemskap i NS og i ordførerjobben. Ved landssviksaken fikk han meget godt skussmål fra folk i bygda. Sønnen Ole, som bodde i samme hus, var forsynings-sjef i Milorg, og Peder Pytte visste om dette og var ikke noen ivrig nazist. Han motarbeidet også tyskerne da de rekvirerte forsyninger fra bygda, sier han selv. Slikt sett var han nok ikke en som støtta den tyske okkupasjonen, men gjorde det beste ut av det når situasjonen var blitt som den var, i følge han selv. Samtidig støtta han opp om Quisling da han blei ministerpresident. Det var mye formildende i hans landssviksak. Han fikk ett års fengsel.

Det er ikke mye han skriver i rapporten. Gjennomreise av tyske tropper blir nevnt, samt at evakuerte fra Horten og Tønsberg. Han sier at flere av disse oppførte seg «mindre heldig.»

Det er merkelig at han ikke nevner at Kjørstad bru blei sprengt av norske tropper. Selv tok han opp dette i herredsstyre i juni 1940 som en helt unødvendig bru-sprengning. Han nevner heller ikke at Anton Weierud fra bygda blei drept i Gausdal 24. april da før nevnte ammunisjonsbil gikk i lufta.

Øvre Sandsvær

Da er vi over i området med militærleiren Heistadmoen. Peder Haug har skrevet rapporten og var ordfører under krigen. Han kom fra Hemsedal i 1908 og forpakta prestegården på Hedenstad sammen med broren Ole i fem år. Så kjøpte han gården Åjordet i 1918 og dreiv den. Ved siden av bondeyrket dreiv han som tømmermåler. Den avgåtte ordfører Ljøterud pekte på Peder Haug som en god mann for bygda, men Haug kviet seg da fylkesmann Jens Hunseid henvendte seg til han for å overta vervet som ordfører. Men han tok vervet omsider. I 1941 blei han skada og pekte på to andre, men det blei ikke noe av. Han valgte å melde seg inn i NS i 1941 da dette fulgte med jobben. I rettssaken mot han etter krigen går det fram at han motarbeidet rekvisisjoner fra tyskerne. Han fikk godt skussmål av oberst Hoff og tidligere ordfører Ljøterud som uttalte at det var best for bygda at han blei ordfører i den vanskelige tida. Det negative var spesielt at han fungerte som personalleider i NS i Øvre Sandsvær. Peder Haug fikk også bare bot og ikke fengselsstraff ut over det han satt før rettsaken kom opp.

Folk som ikke hadde dyr å stelle, reiste til mer avsidesliggende strøk av bygda da de frykta kamper ved Heistadmoen militærleir. Mange skulle også levere hestene ved mobilisering. Men siden infanteriregimentet ga seg uten kamp, blei ikke dette noe av. Han presiserer også at bruene i bygda blei spart. Mange gutter som var mobiliserte, fikk overnatte på de nærliggende gårdene. Etter at de norske soldatene hadde reist fra Heistadmoen, rykka lokale folk og tilreisende inn på moen og forsynte seg, forteller han. Dette må i tilfelle ha vært før tyskerne selv overtok og bemanna Heistadmoen tilstrekkelig.

Kongsberg

Hva som skjedde på Kongsberg og med Infanteriregiment nr. 3 er nøye beskrevet i Langs Lågen 2010. Noen av de samme kildene som kommer fram i rapportene her, er også lagt til grunn i denne artikkelen i 2010. Hovedrapporten er skrevet av byingeniør Thorleif Tunold Hansen i september 1941. Siden Tunold Hansen var med på overgi-

velsen byen til tyskerne, var hans vitnemål og rapport viktig også etter krigen, spesielt da han ikke var medlem av NS. Byens ordfører var Anton Lande, som fra 1930 var ligningssjef og fra 1939 ordfører for Arbeiderpartiet. Da overgangen til førerprinsippet kom i 1941, fortsatte han som ordfører. Men han meldte seg ikke inn i NS før i oktober 1942. Da blei det stilt krav om han ville fortsette som ordfører. Han var også personalleder i NS. Hans motivasjon var å kjempe mot tyskerne, så han i rettsaken etter krigen. Høyesterett skjerpa dommen han fikk til 2 år og 3 mnd. tvangsarbeid i desember 1947, og da hadde han vel allerede sona dommen. Men han hadde da ingen jobb å gå til siden han var fradømt å være ligningssjef for all framtid. Det var nok kanskje peronallederjobben i NS Kongsberg som var skjerpende.

Thorleif Tunold Hansens rapport

Siden han både er teknisk sjef og brannsjef i kommunen, starter han lenge før krigen med det sivile luftvern og forberedelsene der. Dette var i god orden da krigen kom, sier han. Spesielt framhever han arbeidslaget til pastor Dolva som i to dager etter krigsutbruddet grov dekningsgraver. Mange andre lag holdt ikke ut så lenge. Derfor blei folk som mottok forsorgsstøtte beordra til å grave, og da gikk det mye bedre.

Siden det ikke var nok tilfluktsrom med det under rådhuset ved Nytorvet og det i Smithåsen, blei det først oppfordra og etter hvert organisert evakuering av byen. Han forteller ellers om den kjente episoden med bomba i inntaksrenna til e-verket i Lågen og forberedelsene til sprengning av bruene. Ut fra situasjonen innkvarterte han seg selv på brannstasjonen siden han bodde på andre sida av elva. Videre forteller han om sprengning av bruene ut fra den falske alarmen en soldat kom med om at tyskerne kom. Dessuten at sprengningene var lite vellykka, bortsett fra jernbanebrua. Han fikk da ordre fra IR3 om å legge nytt sprengstoff ved bruene, klar for ny sprengning, noe han gjorde. Vi hører også at han bekrefter misforståelsen fra politimesteren om at soldatene hadde inntatt stillinger i åsene bak byen, dvs. Svartås, Håvet og Storåsen, og derfor at ved kamp ville sentrum av Vestsida komme i kryssild. Dette stemte jo ikke da soldatene lå i området Veungsdalen-Moane-Sunnegrenda. Men politimesteren beordret evakuering av byen ut fra denne misforståelsen. Brannbiler og materiell blei også kjørt et par km oppover Numedalsveien og vente der om det blei kamper.

På telegrafkontoret i Klokkerbakken traff han ordfører Lande. Her var det også andre som kunne avkrefte at det var soldater i linja Storåsen-Svartås og at det ikke var sett tyske soldater mellom Hokksund og Kongsberg. Han beordra derfor brannvesenet til Underbergstollen og avvente der siden det også var blitt økt flyaktivitet. Ut på formiddagen 12. april fikk han bilene tilbake til stasjonen.

Ryktene om at tyskerne kom, gikk stadig vekk, og kl. 20 den 12. april kom okkupasjonsmakten. Bilen kjørte opp til politistasjonen først. Altså tilsvarende det som

Tyske tropper marsjerer i Storgata, april 1940. Kilde: Flesberg historielags arkiv.

hadde skjedd i Larvik, først en bil for å meddele besettelse. Siden Tunold Hansen kunne tysk, blei han henta til politistasjonen. Han blei da med en tysk offiser rundt i hans feldwebel for å oppklare en del uheldige hendelser i byen. Det var noen tyske soldater som holdt fast noen sivile kongsbergensere. Disse blei sluppet løs. Seinere på kvelden kom resten av styrken ca. 300 mann som han skaffa innkvartering på Vestsiden og Fredheim skoler. Disse lå jo også i kort avstand fra politistasjonen som da var på rådhuset i Myntgata.

Da han dro hjem til sin privatbolig i Gamlegrenda, hadde et kompani tyskere besatt denne siden av byen. Han blei da bedt om å skaffe overnatting til kommandanten, tre offiserer og 12 mannskaper. De overnatta hos Tunold Hansen, men bare for ei natt.

Utpå formiddagen 13. april måtte han skaffe proviant til tyskerne og fikk vite at det var forhandlinger mellom de militære. Seinere blei Gamlebrua og Nybrua fort reparert, mens jernbanebrua blei reparert på sommeren.

Rapport antagelig fra ordfører Anton Lande

Samtidig ligge det også en annen rapport i dokumentene. Den er ikke direkte undertegna, men i et annet dokument henvises det til en rapport ordfører Anton Lande skreiv til formannskapet på våren 1940. Altså like etter hendelsene og blir derfor mer objektiv.

Denne forteller om evakueringen av folk, eller kanskje mer om flukt, for mange hadde ikke med seg mer enn de klærne de gikk med. Derfor blei det etablert provisoriske utsalg av matvarer i Jondalen og Bævergrenda. Myndighetene sendte mat til disse utsalgene.

Da folk kom tilbake, var butikkene stengt. Da åpna kommune muligheten til servering på Folkekjøkkenet, og betjeningen der fortjener å bli huska, står det. Etter hvert åpna bakerier og forretninger, og det blei tilgang til mat. Natt til fredag 12. april var det også en del som hadde tatt seg til rette og stjålet varer fra noen butikker. Mellageret ved Messehallen var blitt kjørt til Numedal. Nå betalte folk for seg i ettertid. Politikorpset hadde også evakuert, så det blei oppretta et midlertidig vaktkorps.

Da tyskerne kom til byen på kvelden 12. april, krevde de at byens befolkning skulle komme tilbake. Innen lørdag 13. var de fleste kommet tilbake. Ellers meldes det om korrekt oppførsel fra de tyske troppene. Skolene blei beslaglagt, og derfor blei det ikke avholdt eksamen, sies det.

Men en episode ved kanonfabrikken der en tysk vakt blei forulempa, førte til portforbud etter kl. 20. Like etter blei det strukket til kl. 22 og like etter opphevet. Dato for dette nevnes ikke.

Beboerne ved gamlehjemmet blei evakuert til Flesberg, og tyskerne benytta også dette til sine soldater i en kortere periode. Om kommunen fikk dekkta utgifter for skade, vites på dette tidspunkt ikke. Det står også at 200 arbeidere blei sagt opp på Våpenfabrikken. De som var igjen, skulle også bare jobbe tre dager i uka, og det gjorde også at kommunen tapte 1/3 av inntektene sine. Det jobbes for å skaffe sivil produksjon, står det. Bykassa hadde lite med kontanter, og de kommunalt ansatte fikk utbetal bare deler av lønna. Et kriseutvalg bestående av ordfører, rådmann, kemner, byingeniør og skolestyrets formann blei nedsatt av formannskapet. Utbetalinger skulle følge dette utvalgets bestemmelser. Kemneren utstedte anvisninger som kunne brukes i stedet for kontanter. (Også dette tilsvarende med Larvik.)

Det var vanskelig med brensel, og en må satse på ved og torv. Ved er ordna. Behovet er på 5270 favner. Det er avtalt kjøpt på Ullandskogen og på Gamlegrendåsen i brødrene Hotvedts skog. Der skal kommunen selv hogge det ut ved hjelp av arbeidsledige. En har også henstilt til Sølverket at folk kan sanke ved i deres skoger. Kommunen har egen torvmyr på Fiskeløs på Gamleveien. Der er det drevet på to skift. Disse driftene med torv og ved har engasjert i alt 120 arbeidsledige i en periode. En må også beregne flere arbeidsledige ved Våpenfabrikken.

Forsyningsnemnda har gått gjennom alle forretningene for å ha oversikt over matforsyningen, og det ser bra ut nå. En har skaffa 20.000 kg settepoteter. Det rapporteres også behovet for bensin en har bruk for mm. Men en må framover kunne bruke ved til framdrift med vedgeneratorer for det ville bli vanskelig å få tak i bensin. Spesielt lastebiler må belage seg å gå på ved/kull. Til dette har kommunen sikra seg 50 favner

med lauv-ved.

Det er også nedsatt et eget kriseråd. Ordfører Lande er formann og disponent Kjørstad varaformann. Det er satt opp et regnestykke hvor det er beregna evakueringsutgifter kr 1475, reparasjon av Nybrua og Gamlebrua kr. 2350, reparasjon og vask etter de tyske troppenes bruk av gamlehjemmet og skolene kr 1200. Vakthold ved bruene etter sprengninga kr 3033, men dette blei regna som politiarbeid og staten skulle dekke dette.

Mye annet kommer også fram her.

To korte rapporter

I tillegg til disse to lange rapportene er det to korte rapporter fra skoleverket. For folkeskolen av skoleinspektør Arthur Pedersen, som var tilsynslærer ved folkeskolen og lærer på Kongsberg tekniske aftenskole. Som NS-mann fikk han jobben som skoleinspektør. Han forteller at tyskerne brukte skolene fram til juli 1940. Vestsiden skole i Myntgata blei imidlertid ikke frigitt før høsten 1941. Bygningen blei overtatt til kommunale formål da folkeskolen ikke hadde bruk for den. (Seinere var det bibliotek der).

Bestyrer Bang ved den høyere skolen kom med en kort rapport om Middelskolen og Gymnaset. Bang var en av de ledende NS-menn på Kongsberg og blei innsatt som leder for skolestyret på Kongsberg da NS overtok posisjonene i byen. Kongsberg høyere almenskole var lukka 9. april til 20. april og åpna igjen 22. april. Tyskerne benytta skolebygningene fra 14. april. Så 29. april kom tyskerne igjen med 200 mann, og skolen måtte stenge. Fra 14. mai fikk de låne skogskolen på Tislegård. 22. mai fikk de igjen tilbake skolen og hadde undervisning der til 29. juni da det var sommerferie.

Flesberg

Flesberg er den kommunen som har sendt inn de mest fyldige rapportene. En fra formannskapet, en fra Flesberg sogn, en fra Lyngdal og en fra Svene. Så her får vi et meget godt bilde av hva som skjedde i bygda. Ordfører Tov Flatin står for rapporten fra formannskapet. Tov Flatin var en kjent personlighet og kulturperson. Han var fra Seljord og kom til Flesberg i 1900. Han var lærer der til 1943. Han samla inn tradisjonsstoff fra Numedal og ga ut flere bøker. Han var venstremann og ordfører da krigen kom. Han fortsatte som ordfører og meldte seg inn i NS. I 1943 slutta han som lærer da ordførerjobben tok all hans tid, sier han til avisa. Han døde 4. september 1945 nær 67 år. Den lengste rapporten fra hovedsognet Flesberg er det kirkesanger og lærer Torgeir Flaatrud som har skrevet. Han var lærer ved Førle skole i 1932 og bodde på klokkegården Søre Førle fra 1932 til 1962. Også Flaatrud meldte seg inn i NS i oktober 1940, og det blei derfor sak etter krigen om han skulle få igjen jobben

som lærer. Han fikk gode attester av flere fremtredende menn i bygda i saken, men i skolestyret i november 1946 blei han avskjediga. Fra Lyngdal skreiv Hellik Livland rapporten. Han var med i «styre og stell» i bygda, men var ikke med i NS. Han var også en periode varaordfører. Rapporten fra Sveve er det lensmann Ole Aas som har skrevet. Han var også medlem av NS. Men mulig han seinere fikk en dobbeltrolle som lensmann da han advarte før en razzia. Dette er skrevet og sendt inn høsten 1941. Det virker objektivt og til og med får tyskerne også enkelte spark her.

Flatins rapport

Denne er egentlig mest gjengivelse av vedtak i formannskapet. De første vedtaka går på at kommunen skal betale melk til barn som er evakuert. Og en ser for seg ei vanskelig tid, så å produsere mest mulig mat denne våren, er viktig å få gjort. Men også brensel gjelder det å få ordna. Jordstyret og kriseutvalget, bestående av Tov Flatin, Hellik Lande og Hellik Grønbu skal hjelpe med å få tak i arbeidshjelp, trekkraft o.l.

Flaatruds rapport om hovedsognet Flesberg

Denne er skrevet med virkelig driv og kraft, og er rett og slett artig lesing. Den er på fem tettskrevne sider. Den tar for seg dag for dag og begynner med en refleksjon over krig i gamle dager og i moderne tid og hvordan sivilsamfunnet er eller ikke er for-

Ungdomshuset Ljosheim fra ca. 1960-åra Fotograf: Olav A. Livland Flesberg historielags fotoarkiv.

beredt. Og at evakuering fra byene er planlagt tiltak fra statsmakta. 9. april kl. 08 kom de første flyktningene som ville stoppe i Flesberg. Og de kom fra Horten i en lastebil og hadde reist kl. 04 fra huset som lå nede ved havna og glassvinduene hadde knust. Dert var et foreldrepar med seks barn. «Kulene peip om øyro», fortalte de til Flaatrud. Han bodde jo i Flesberg sentrum og opplevde mye der. De fikk losji på ungdomshuset Ljosheim.

Utover dagen kom det stadig flere biler med folk. Disse fikk losji på gårder, ungdomshuset og Folkets hus.

Det blei så mange at alt av ledige husplass blei tatt i bruk. Skolestua, bryggerhus og eldhus. Selv hadde han på klokkegården 15 evakuerte i bryggerhuset. Toga var fulle av folk, og ryktene gikk hele tida om at tyskerne

kom. De fleste fikk husrom, men fem stykker gikk ute natt til fredag 12. april. Men de fikk husrom da. En del kongsbergfolk hadde fått med seg mat, men det blei nærmest

melkekrig da så mange skulle ha melk. Flaatrud anslo antallet evakuerte til 1500.

På Flesberg gamlehjem blei det ekstra liv. Det var nemlig slik at gamlehjemmet på Kongsberg måtte evakueres, og alle disse skulle innkvarteres på Flesberg gamlehjem. Så klokka fire på morgenen banka det på døra, og der sto hele «hurven» fra Kongsberg, 45 gamle, flere av disse var svært sjuke. Så nå var det 70 stykker som skulle overnatte der det normalt

Folkets hus, Flesberg 1956. Fotograf: Reiulf Steen. Flesberg historielags fotoarkiv.

Flesberg gamleheim ca 1935, avfotografert av J. Brun 1980. Flesberg historielags fotoarkiv.

var 25. Utrolig nok fikk de skrappt sammen senger nok til alle, og matsalen blei gjort til sjukestue. To av de gamle fra Kongsberg døde også etter et par dager. Noen blei plassert etter hvert på gårdene, mens de fikk mat på gamlehjemmet. De gamle på Kongsberg måtte være der i hele seks uker, for først da ga tyskerne fra seg gamlehjemmet på Kongsberg. De fikk opp mat fra Kongsberg så godt stell at «sume reint syrgde da dei laut ned til byen att», skriver Flaatrud.

Mange fra Kongsberg dro tilbake da de hørte at byen og de norske soldatene hadde gitt seg «uten sverdslag.»

Enkelte tyske biler hadde vært på veien, men hovedstyrken kom søndag 28. april. Det var på søndag, og de kom midt i kirketida mens folk satt inne til gudstjeneste. Mens de sitter inne i kirka, hører de brøl fra biler og kommandorop ute. Men de må gjøre ferdig gudstjenesten først før de får se hva det er. Plassen framfor Flesberg handelslag er tettpakka med tyske stålhjelmer og kjøretøy. Maskingevær peker alle veier. Mange flesberginger er vettskremte da de kommer ut fra kirka, skriver Flaatrud. Det er omtrent 200 soldater. Disse plasserer seg på de nærmeste gårdene og etablerer maskingeværstillinger. 25 inntar drengestua på Nord-Førle. Oberleutnant Graff etablerer seg som kommandant i Flesberg. De har med både lege og to feltprester.

Alt dette skremmer flesbergingene som drar til mer avsidesliggende gårder,

Tyskerne ved Hvila ved Skudsviksvingene. Foto: Einar Øygarden Flesberg historielags fotoarkiv.

mange med buskapen sin også. Så gårdene der tyskerne er og nær ved, blir tømt for folk. Gamle Ola Helliksen Baklid på Aslefet kommer gående sørover mot kirka. Ved «Skrømteberget» får han øye på tyskerne og legger i vei til skogs. Noen tyskere følger etter han. Men oppi bakken orker han ikke mer, og tyskerne jager han tilbake til Aslefet. Flaatrud går til skolestua hvor det er flere tyskere samla, og det står et gammelt orgel der. De ber Flaatrud spille, og han spiller et par tyske sanger, og tyskerne synger så det ljomer. Etterpå får de en fotball og spiller fotball.

Om dette er ufarliggjøring av tyskerne eller reelt, er vanskelig å vite. Men det finnes jo flere lignende historier, og de fleste tyskere var jo vanlige gutter.

Mandag leiter de etter norske soldater i bygda, noe det ikke er. Tirsdag 30. april klokka fire om morgenen går tog på tog nordover med soldater og utstyr. De tyskerne som er igjen i bygda, drar tilbake mot Kongsberg. På ettermiddagen begynner folk å komme tilbake til gårdene igjen.

Livlands rapport om Lyngdal

«Nørje e kømmi i kri!», var meldingen som gikk fra gård til gård i Lyngdal, skriver Livland. Noen evakuerte kom på 9. april, men det fra 11. april de fleste kom, da ordren om evakuering på Kongsberg kom. Sanitetsforeningen sto for mottakelsen, og 43 blei innlosjert på ungdomshuset Høgheim.

Høgheim 1930-åra. Kilde: Olav Dokken Flesberg historielags fotoarkiv.

Bilene blei flytta, så de ikke blei så godt synlige. Noen hadde med mat, men det blei stor etterspørsel etter mat i butikkene. De fleste dro tilbake til Kongsberg da de fikk høre at det ikke blei noen krigshandlinger der. Noen som bodde like ved Våpenfabrikken, blei litt lengre av sikkerhetsgrunner. Sognepresten hadde oppbyggelige møter på Høgheim, og det var godt forhold mellom bygde- og byfolket. En morsom episode skjedde på butikken. To unge damer fra byen spurte etter pudder og leppestift. Karen bak disken sa at det hadde de nok ikke. Da blei damene bestyrta og uttalte, «gid har de ikke sånt no' heller her da!» De siste reise tilbake i midten av mai.

En bil med tyske tropper kom fra Bingen og skulle til Kongsberg. Det var alt en så til tyskerne i Lyngdal. Tyskerne fant ei tønne bensin som tilhørte en tømmerkjører. De så også ei kasse med ølflasker. «Øl», ropte de ut, men blei svært skuffa da det bare var tomflasker!

Lensmanns Aas sin rapport med mest fra Svene

Før krigen hadde han reist bygda rundt og notert eventuelle evakueringsmuligheter på gårdene, og det kunne de ha bruk for nå. Dette hadde han sendt til det sivile luftvern på Kongsberg. Men da folk kom, var det mange som tok inn hos slekt og bekjente.

Plakater om mobilisering hadde han liggende og måtte reise rundt og slå opp disse 9. april. De neste dagene plasserte han evakuerte. Kongsberg forsyningsnemnd hadde sendt han forsyninger og presisert at disse skulle kun til kongsbergensere. Sorenskriveren flytta også hit opp noen dager til kommunale lokaler.

Tre politibetjenter fra Kongsberg kom 12. april og råda han til å få tak i mellagret som var beregna på de evakuerte. Han fikk ikke tak i ansvarlige på Kongsberg og sendte sjåfør Mojaren til Kongsberg for å hente det. Det var enkelt for dørene sto åpne, og flere forsynte seg derfra. Mojaren hadde for øvrig vært på Hurum og henta bensin før dette. Dette blei lensmannen kritisert for 15. april.

Mandag morgen kommer et ekstratog til Lampeland stasjon. Her treffer han de første tyskerne. Løytnant Printz kommer inn på kontoret sammen med Øyvind Ruud fra Kongsberg som er tolk. Han fikk spørsmål om eventuelle norske soldater og underminering av bruer. Lensmann Aas bekreftet at det var det ikke, selv om han visste at Grettessfoss bru var underminert. Da de norske soldatene forsvant derfra, fjernet han sprengstoffet for å unngå ei ulykke, rapporterer han.

25. april fikk han vite at det var skutt en tysk offiser i Rollag. Noe seinere fikk han vite av en tysk offiser at det også «12 tyskere skutt ved Ulvik bru». (Her må han mene beskutt for ingen andre kilder bekrefter at 12 blei drept). Brua var blitt sprengt, og i et forsøk på å forsere denne, var soldatene blitt skutt (beskutt). Offiseren var blitt skutt på Haugen i Rollag. Da tyskerne skulle krysse Lågen ved Ulvik, hadde de tatt

to gamle prammer, men disse velta, og utstyr og proviant gikk tapt, men soldatene hadde svømt i land.

Det hadde også reist norske soldater forbi om natta uten at tyskerne hadde oppdaget dem. 28. april må han dra opp til Flesberg da tyskerne har inntatt bygda. Der treffer han oberleutnat Graff som ber han skaffe rom til 150 mann. (Her nevner Flaatrud 200, men det er vel heller bare et overslag, 150 er nok riktig.) Dette går bra. Mange bor på ungdomshuset, prestegården, Førle og Sønstegård. Verre var det med senger til offiserene, for de var på gamlehjemmet. Dette brydde Graff seg ikke om. «Es ist Krieg», sa han. De fikk han skaffe i løpet av 15 minutter! Lensmannen fikk med seg noen tyske soldater og skaffet seng til tida.

Han fikk også en ordre han skulle bringe videre til befolkningen. Flesberg er besatt i den tyske regjerings navn. De må forholde seg i ro, så skal de ikke bli forulempa. De må overhode ikke komme i kontakt med norske, engelske eller franske tropper og heller ikke gi noen opplysninger om hvor de tyske troppene oppholder seg. Disse tyskerne var ikke like elskverdige som de første han traff, melder han. Så måtte han reise rundt med sin egen bil for å finne en lastebil som tyskerne skulle bruke, siden deres var kjørt i stykker. Men alle lastebilene i bygda var beordra nordover av de norske soldatene og var på andre side av Ulvik bru. Da forlangte de lensmannens bil og lovet å levere den tilbake. Det blei ikke gjort. De kjørte også den i stykker. Selv henta han den i Flesberg. Men samme natt stjal noen tyske soldater bilen igjen fra garasjen hans og kjørt mot Kongsberg. Men han trua med å melde fra til komman-

Numedal Fylkesskole. Foto: Th. Larsen, Drammen, Rollag fotoarkiv.

danten på Kongsberg. Da blei de redde, og Aas humra nok litt, for nå er det han som står med klokka og beordrer de tyske soldatene. De var tydeligvis redde for å bli tatt for tjuveri. Samtidig sier lensmannen at de tross alt ikke hadde tatt hans nyeste bil, men den gamle.

Kraggeværene må leveres inn fra befolkningen, og tyskerne kommer og henter dem nå og da. Aas tror ikke flesbergingene vil skyte på tyskerne og synes det er unødvendig, skriver han. Under denne våpenleveringen får han besøk av major Boiesen, forteller han. (Det er vel mannen som var sjef for de som inntok Kongsberg.) Han var meget elskverdig, sier han. Boiesen skjønnte ikke hvorfor flesbergingene hadde rømt bygda. Tyskerne ville ikke skade befolkningen, sa majoren. Etter dette blei også forholdet mellom befolkningen og tyskerne bedre. At det gikk så bra, tror lensmannen skyldes flesbergingenes rolige oppførsel. Han hadde inntrykk av at fienden nesten blei betrakta som gjester, sier han til slutt.

Rollag

Fra Rollag er det NS-ordfører Simen Rostad som har skrevet under og står for innsendingen, men det er kirkesanger Halvor H. Bjørnsrud som har skrevet rapporten. Han var også lærer på Landsverk. Fra 1924 bodde han med familien på Mogan.

Det var forberedt 600 plasser til evakuerte i Rollag, men det kom bare 300. Disse blei tatt godt imot. Mindreårige barn fra Kongsberg blei innkvartert på Numedal fylkesskole (dagens folkehøgskole).

14. april var alt av rullende materiell kjørt til Rødberg etter ordre fra løytnant Øvrebø. Denne dagen blei Ulvik veibru sprengt. Dagen etter Bruhaug vei- og jernbanebru og Mykstu bru.

16. april blei Kjøme jernbanebru sprengt. De varsla de nærmeste beboerne, men sprengningene på Kjøme bru var så sterk at huset på Gylten blei flytta en cm, glass og møblement blei rasert. Tilsvarende skjedde på Storemoen. Da Mykstu bru blei sprengt, knuste alle vindua i husa i Svingen.

20. april måtte folk måke opp veien over Kleiverudåsen da ei norsk bilkolonne kom over fra Rjukan. Nå blei det flere og flere

Bruhaug bru sprengt. Kilde: Rollag fotoarkiv.

Mykstu bru sprengt. Kilde: Rollag fotoarkiv.

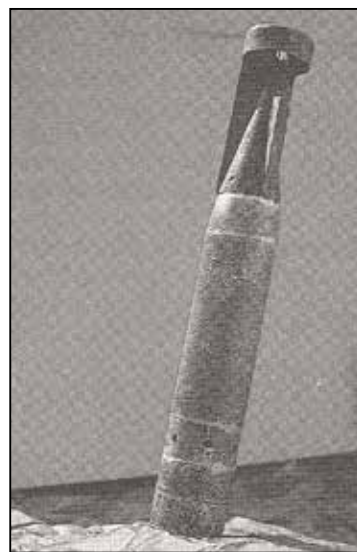
tyske fly over bygda som sikkert så de norske styrkene på Kleiverudåsen og i Veggli ved Brubakken. Så 25. april ved 13-tida kom tyske fly og slapp bomber. 50-60 bomber blei sluppet på strekningen Gårder til Vamretveiten. Dessuten flere hundre små brannbomber, skriver han.

Låvebygningen og sommerstua på Øvre Risteigen brant ned.

Huset til Svensplass og maler Risteigen blei skadd. På Mykstu blei en stall sprengt og en hest drept.

Det blei skader på Søre Risteigen, stasjonsbygningen og noen jernbanevogner. Et mål skau ved Bjørkgård blei snaua ned. En mann blei skadd av en bombesplint, og folk i Veggli flykta oppover til setrene.

Samme dag kl. 14 kom en patruljebil. Denne blei beskytt av norske styrker på Kleiverudåsen, og en tysk offiser blei drept. Klokka 22 reiste de norske styrkene oppover dalen og sprengte Verja

Brannbombe funnet på Øvre Risteigen av Thorvald Nerdalen og tatt vare på av sønnen Einar, Faksimile fra Per Nyhus: Krigsårlangs Lågen

Rester av låven på Risteigen. Rollag fotoarkiv.

veibru etter seg. Nå var det blitt så voldsomt at barna på fylkesskolen blei frakta ned til Djupdal stasjon og frakta til Kongsberg.

(Det har vært diskutert om bombinga var hevn for at den tyske offiseren blei drept. I tilfelle er det noe galt med tidspunktene her)

Så mandag 29. april kom tyske patruljebiler til Veggli. Mange soldater hadde også

Nedre Mykstu, stallen sprengt. Rollag fotoarkiv.

Folkets hus. Rollag, 1963 Rollag fotoarkiv.

samla seg ved Djupdal stasjon. Så dagen etter kommer noen tyskere syklende. På kvelden 30. april kommer et feltkjøkken. Det var vanskelig å få fram utstyr. Folkets hus, ungdomshusa, fylkesskolen, Langerud og Veggli skole blir tatt for opphold av de tyske soldatene.

Også flere gårder blir rekvirert. Fredag 3. mai reiste de siste tyske soldatene. Muligens var det opp mot 2000 soldater som hadde vært innom bygda. Etter dette var det bare en og annen tysk bil som passerte i bygda. Men det var stadig tyske fly over bygda. Bjørnsrud avslutter med å si at moralen til folket i bygda var bra, og de tok dette med fatning.

Det meste som er skrevet her, stemmer med et intervju med lensmann Frogner i Laagendalsposten 10. mai 1940. Her nevner han i tillegg skader på huset på Vamretveiten. Men dette er huset til kunstmaler Risteigen, så det er egentlig med hos Bjørnsrud. På Øvre Risteigen tar han med at en okse, en hest, tre kuer, fire kalver, en gris og 20 høner blei drept. En del skinnegang var også revet opp av bombene. Mens lensmannen ikke nevner hesten på Mykstu. Så det er vel på detaljnivå det evt. mangler noe i Bjørnsruds rapport som er skrevet mer enn ett år etter hendelsene. Men han kan jo selvsagt ha brukt samtidige notater. Samla sett får vi et godt bilde av hva som skjedde.

Nore

Tore Bergstøl var ordfører i Nore under krigen. Han var født i Vigmostad i Vest-Agder 1884 og var mange år lærer på Numedal fylkesskole. Han kjøpte gården Strømmen i 1927. Han var med i ungdomslag og avholdslag. Han blei innsatt som ordfører i Nore og var formann i skolestyret. I 1943 slutta han som lærer. Han var lokallhistoriker og skreiv etter krigen bygdebok om Vigmostad og Numedalslågens historie. Under krigen var han medlem av NS, og i Laagendalsposten 28. januar 1944 begrunner han hvorfor han er medlem av NS. Det var ideologisk begrunna, og han slutter seg til førerprinsippet.

12. september 1941 sender han beskjed til fylkesmannen at han har prøvd å få andre til å samle inn materiale om hva som skjedde, men ingen ville ta på seg dette i første omgang. Derfor ber han om utsettelse. 20. november 1941 har han fått samla inn nok til selv å sende inn opplysningene.

Søndag 14. april hadde det kommet norske soldater fra Vestlandet. Der hadde de gått til fots, men fått rekvirert lastebiler som de kjørte nedover dalen med. Nedenifra dalen kom det også rekvirerte biler til de norske soldatene. Bruene i Rollag var blitt sprengt. Også Verja bru blei sprengt. Det kom stadig tyske fly i lav høyde over bygda.

Natt til 26. april blei Noresund og Sporan bru sprengt. Også veien ved Høsttveit og Strøm blei sprengt. Så dro de norske styrkene tilbake over fjellet.

Første mai kom de første tyske styrkene. Først to syklister, omtrent som turister, deretter noen flere på sykkel og gående. Utpå kvelden kom de med høyvogner og kjerrer som de dro selv. Så kom det ordre om rekvisisjon av hester. Omtrent 10 hester blei tatt, og de kom tilbake fra Hallingdal åtte dager seinere. Natt til 2. mai overnatta

*Noresund bru.
Fotograf: Knut
Aasen Nore og Uvdal
biblioteks bildebase.*

de tyske soldatene i Vonheim, kommunelokalet, Juvodden og noen flere gårder rundt omkring. Da de skulle komme tilbake for å hente mat, tok folk med seg provianten og dro på setrene. Om de kom tilbake for å hente mat, sier han ingen ting om.

Ellers nevner han mange flykninger langs veiene, men ikke noe ellers om disse.

All posten måtte gå over vidda til Voss.

Det er tydelig at han ikke har fått samla inn alle opplysningene. Leser en avisene, er det mange episoder der som han kanskje kunne hatt med. De er av samme type som det han ellers skriver om, så det er nok informasjon som han ikke har blitt opplyst om. At de tyske soldatene ikke bare brukte kjerrer til proviant, men også dytta og dro tre jernbanevogner, mellom Gvammen og Rødberg, er jo en artig historie. Dette etter å ha tømt dem for ved.

At sambygdingen Lars Flaatha som mobilisert norsk soldat blei drept i Gausdal 24. april, er heller ikke nevnt. (Se artikkelen om Våre falne.) Så dette viser vel at rapporten er noe mangelfull.

Tyskere i Uvdal. Nore og Uvdal biblioteks bildebase.

Uvdal

For Uvdal er det Martinus Olsen Tandberg som har skrevet rapporten. Han var ordfører i 1941 og hadde meldt seg inn i NS 19. desember 1940 fordi han syntes jordbrukspolitikken var god, forklarer han i første avhøret i juli 1945. Han ville melde seg ut i 1943, men innså at det var nytteløst da. (Da begynte jo tilbakegangen for tyskerne også). Derfor sto han som medlem til krigens slutt, selv om han ikke betalte kontingent. Påstanden ved landssviksaken var to år, men han blei dømt til ett års tvangsarbeid.

30 mann blei mobilisert til de norske styrkene da krigen kom, forteller han. 14. april kom norske styrker, ca. 300 mann, fra Voss. De kom med

hester ned til Uvdal og biler videre. De holdt stillinger lengre nede i dalen en fjorten dagers tid. Retretten gikk over Uvdal og Dagali til Geilo. Nå var veien brøyt, så de kjørte biler tilbake. En tropp på 30 nordmenn kom over fjellet til Veggli og reiste tilbake til Tinn over Tessungdalen. Disse brukte hester fra bygda.

2. mai kom tyskerne ca. 1200-1400 mann. Disse var på gjennommarsj til Geilo. De overnatta i nedre Uvdal. De overnatta på gårder fra Enerstvedt til Rauland. Andre og tredje natta overnatta de på gårdene fra Sønstebø til Vasstullan høyfjellseter.

Natta etter, 5.-6. mai, i Dagali. De rekvirerte mange hester som måtte hentes av eierne. Disse hestene var da i Geilo, Gol og Ål. Ingen ødeleggelser ble gjort i bygda. Ingen falt heller i disse dagene (april-juni). En del evakuerte kom hit, folk som hadde hytter eller slektninger i dalen.

Tidspunktet for når tyskerne kom, spriker noe med hva avisa Fremtiden skriver 15. mai. Der nevnes det 26. april. Det må åpenbart være feil ut fra hva som er oppgitt nedover i dalen. Rekvisisjon av mat og husdyr til mat, til så mange soldater, nevnes også i avisene, samt noen flere detaljer vedrørende henting av hester.

Om en skal bedømme disse rapportene, er de aller fleste i samsvar med andre kilder. Noe går på detaljer, mens det i et par-tre tilfeller virker som om det er utelatt viktige ting, uvisst av hvilken grunn.

Kilder foruten de nevnte rapportene:

Per Nyhus: Krigsår langs Lågen og Krigsår i Larvik-distriktet (stort sett gjengitte tekster fra lokalaviser, samt noen intervjuer)

Bygdebøker for de enkelte bygdene om de personer som er nevnt

Referat fra lokalavisene til landssviksaker

Hvordan gikk det med de i Amerika som kom fra Øvre Numedal?

Av Bodil Selnes

I utgangspunktet mente jeg å holde meg til Guri Paulsdatter (1832-1916), og muligens litt om hennes to barn som hun hadde med seg over til Amerika. Men så giftet eldstegutten Reier seg med Gunhild datter av Paul L. Sæteren og Aase Loftsgarden fra Nore. Ikke nok med det, Guri Paulsdatter giftet seg til slutt med Lars Hanson Staaland fra Uvdal. Dermed synes det naturlig å ta med litt mer om familien til Guri i Amerika.

Guri Paulsdatter

Ei høyst bemerkelsesverdig kvinne – eller er hun bare et eksempel på en ikke helt uvanlig kvinneskjebne på den tida? Hun var tanta til far min, Lars Reiersen Grøtjorden (1866-1938).

Guri blei født 30. november 1832 i Grønnebakke i Opdal/Uvdal, datter av Paul Reiersen Nørstebøeie, (f. på Nord Ramberg i Dagali 1802 d. i Amerika i 1890) og Guro Halvorsdatter (f. på Nord Nørstebø 1810 d. 1850 i Grønnebakke).

19. januar 1855 fødte Guri sønnen Reier Reiersen. Faren var Reier Vilhelmsen Jørandrud. De var ikke gifte. I 1970 fortalte Gunnar Videsjorden og Hans Rustbøle at i den tiden oppholdt seg eller tjenestegjorde unge jenter i perioder hos andre familier for å lære mest mulig om kvinnfolkarbeid, kunne få katastrofe følger – som her.

I stedet for å bli med faren og de fleste av søsknene til Amerika i 1857, dro Guri

*Guri Paulsdatter 30.11.1832-
10.12.1916.*

med gutten sin til skyldfolka deres i Enderud i Dagali. Der var det en tremenning: Ole Paulsen Enderud (f. 1837). 8. oktober 1859 fødte Guri datteren Guro. Tydeligvis var heller ikke dette forholdet noe av varighet, og hun gikk over Dagalifjellet med gutten og den nyfødte til Bruvollen i Bjønno-eie i Opdal/Uvdal. Broren hennes Reier Paulsen (1830-1910) meldte Guro til dåpen i Opdal kirke og som fant sted 13. desember 1859.

Våren etter – den 17. april 1860 – meldte Guri utflytting til Amerika med sine to barn: fem-åringen Reier og Guro et halvt år gammel. Så vidt jeg har kunnet se av kirkebøkene, var det ingen fra Uvdal som tok utflytting denne våren, m.a.o. Guri kan ha startet alene med ungene sine. Ikke minst må hun ha gått til fots lange strekninger for å komme fra Uvdal til Bergen, Stavanger eller nedover dalen til Kongsberg for å komme videre til Drammen og eller Christiania. Broren Reier kan ha vært en hjelper fram til videre transport over havet med seilskuter. Det året var det skrint med passasjerbåter til Amerika – i hvert fall fra Sør-Norge; frakteskuter tok med reisende. Reisen varte i 10-12 uker og de reisende måtte ha med seg mat, nødvendige kokekar mv. for hele turen, skutene bidro med vann.

Var starten f.eks. fra Bergen eller Stavanger, og det var plass på ei frakteskute til England, fantes det der direkte forbindelse over Atlanteren. Hvordan hun kom over til Amerika, har ingen av oss funnet ut av, ei heller har vi funnet henne og ungene i immigrant protokoller hverken i Canada eller i USA.

Det følgende er hovedsakelig hentet fra hennes oldebarn Donald K. Nelsons familieoversyn, og med hans godkjenning:

« ... She was indeed a strong woman. Her early life must have been very difficult and full of hardship.»

Det er ingen tvil om at hun var i Minnesota, sommeren 1861 hvor faren og søsknene hadde slått seg ned. Det året skaffet Guri seg en eiendom, 120 acre. «Sec 28», i Norway Township, Fillmore Co., Minnesota.

12. februar 1862 giftet hun seg med Iver Nilsen fra Vikar i Ytre Ådal f. 10. mai 1837. Dette var dagen etter at Iver ble innrullert i «The Union Army». Sønnen Nels Peter Nelson ble født 20. mai 1862. Allerede året etter ble Iver permittert p.g.a. sykdom pådratt seg i armeen, han døde hjemme på farmen i Fillmore i september 1863 i en alder av 26 år. Dermed satt Guri aleine med 3 små barn.

Etter at borgerkrigen var slutt i 1865, søkte Guri myndighetene om enke-pensjon etter Iver. Dette ble innvilget med 8 dollar pr måned fra september 1863 + 2 dollar pr måned for «a minor child», dvs. sønnen til Iver, Nels Peter. Nels Peter og hans familie brukte også navnet Vikar/Wiger.

7. januar 1867 giftet Guri seg med Lars Hanson Staaland f. 16 november 1823 i Uvdal. Hvorvidt de kjente hverandre fra Uvdal, vet vi ikke. Guri mistet selvsagt sin enkepensjon, men Lars Hanson søkte og fikk stå som verge for stesønnen Nels Peter

som beholdt sin pensjon etter faren til han fylte 16 år, da med 10 dollar pr måned. Etter at Lars Hanson døde i 1898, søkte Guri om å få tilbake enkepensjonen etter Iver. I en av erklæringene i denne forbindelsen, svarer hun på spørsmålet om tidligere ekteskap, ifølge de to eldste barna: – *Nei jeg har bare inngått ekteskap med disse to (Iver og Lars).* Hun fikk tilbake enkepensjonen.

*Nels Peter Nielson
Wiger (1862-1916)*

Guri og Lars fikk to døtre: Kari (f. 1867) og Hilda (f. 1869).

Karen, også kjent som Carrie og Kari, stiftet familie og fikk fem barn. Hun er titulert dressmaker. Hilda giftet seg, men blei enke etter et par år. De hadde ingen barn. Hun livnærte seg som musikk lærer.

Kari (f. 1867) og Hilda (f. 1869) (t.h.)

Farmen i Fillmore Co. var oppholdssted for flere familiemedlemmer. Bl.a. viser folketellingen i 1880 at faren til Guri, Paul Reiersen, bodde hos henne og Lars Hanson Staaland. Ellers holdt barna til der inntil de stiftet egne familier. Guri solgte farmen i 1895. Hun hadde tydeligvis også en eiendom til som blei solgt i 1900, den hadde en heftelse på 300 dollar.

Reier Reiersen/Robert Hanson (1855-1933)

Etter at moren Guri giftet seg med Lars Hanson Staaland, tok Reier etternavnet Hanson. Lars selv brukte ikke navnet Staaland. Reier bodde sammen med moren og familien på farmen hennes til han giftet seg en gang i 1875 med Gunnhild Setter. Da skiftet han fornavnet til Robert.

Gunhild var født 21. september 1854 i Wisconsin. Foreldrene var fra Nore i Numedal: Paul Sæteren døpt i 1823, og Åse Olsdatter Loftsgarden f. 1827.

I 1877 «søkte» Reier/Robert på et landområde øst for Ulen nær Red River i Clay Co., nordvest i Minnesota. Denne farmen ble hans hjem resten av livet, bortsett fra fem år, 1910-1915, hvor de drev en farm i Hingham, Montana, men returnerte til Ulen. Folketellingen fra 1885 viser at halvbroren Nels Peter Nelson Wiger også

bodde i Ulen-området. Ca. 1910 flyttet dessuten halv søsteren Guro (1859-1949) og hennes familie til stedet Hitterdahl noen få miles syd for Ulen.

I adskillige år i Ulen-området med engasjement i jordbruk, flyttet Reier/Robert inn til Ulen hvor han drev en slakterbutikk, men som han etter hvert solgte. Han gikk tilbake til bondeyrke.

Reier/Robert var sterkt engasjert i organiseringen og etableringen av stedet Ulen. Under et møte mellom bøndene i området i 1881, ledet av halvbroren Nels Peter Wiger, ble dette drøftet og spesielt bygging av veger. Bestemmelsen ble at hver arbeidsfør mann ble anmodet om å arbeide to dager i året for å bygge veger. Den første vegen sto ferdig i 1883.

Han engasjerte seg også sterkt i å få etablert en skole i området. Sammen med fire andre bønder ble det første skolehuset reist og lærer ansatt – alt betalt av dem selv. «Han var en pioner som ga mye til fellesskapet, og en bemerkelsesverdig familiemann.» (Fra minneord i lokalavis).

Et annet spørsmål var skjenkebevilling i Ulen. I 1886 var Reier/Robert en av stedets «byråder», avstemmingen resulterte i lisenser.

Også Gunhild ble berømmet for sitt engasjement i utviklingen av stedet Ulen. Som tidlig settler og pioner engasjerte hun seg sterkt i å omgjøre området fra å være villmark til et vakkert sted.

Reier/Robert og Gunhild fikk åtte barn.

Robert Hanson.

Guro Olsdatter.

Guro Olsdatter (1859-1949)

Guris andre barn født i Norge.

Guro vokste opp på morens farm i Norway Township, Fillmore Co., Minnesota. Navnet varierer fra Guro til Gurine/Gurina Paulson og Rena Hanson.

I 1885 giftet hun seg med Hans P. Hanson i Fillmore County, Minnesota. Antakelig bodde og arbeidet Hans i Forest area i Winnebago County, Iowa, han er titulert forretningsmann.

Guro fikk seks barn, den eldste ble født i Forest City, Winnebago Co, Iowa, de øvrige i Badger, Webster County, Iowa..

I en periode før Guros morfar Paul Reiersen døde i 1890, 89 år gammel, bodde han hos Guro. Likeledes

bodde en niese hos henne på slutten av et svangerskap. «Det synes som om hun har hatt noe medisinsk og sykepleiekunnskap.»

Etter at Guri solgte farmen, flyttet hun til datteren Kari i Melville i Montana. Dit kom også datteren Hilda. Guri døde i Melville og er gravlagt på Lutheran Cemetery, Sweet Grass City.

Grunnen til at Guri Paulsdatter valgte å utvandre i 1860 kan vi bare gjette. Men det er nærliggende å tro at avgjørelsen lå i et sterkt ønsket om å gi ungene sine en bedre mulighet i livet enn hva de kunne forvente her i Norge på den tiden, ikke minst fordi de var begge uten gifte foreldre.

Hjemmet i Badger.

Selv ble hun aldri rik, men ungene hennes fikk absolutt et bedre liv i Amerika enn hva som kunne forventes i Norge. Det er tydelig at hun var et sentralt holdepunkt i deres oppvekst inntil de selv stiftet familie. Det var tappert gjort å reise aleine i 1860 og ikke minst målrettet. Noe som gjorde avgjørelsen enklere, var vel at faren hennes og to-tre søsken allerede var i Amerika. Guri snakket forøvrig aldri engelsk.

Ref.:

Solhjell, Olav: «Bygdehistorie for Nore og Uvdal», Bd. II – 1800-1940 (1995)

Sønsterud, Kåre: «NORE - UVDAL I FORN OG NYE»

Loftsgarden, T. K.: «NORE – UVDAL I FORN OG NYE»

Nelson, Donald K.: familie reg., (utarb. 2008-2012)

Northup-Dye, Kari: fam reg, korrespondanse rundt I årene 2010

Malneritch, R., Selnes, B., Nelson, D. K.: «Our Family History.» (Samlet I årene 2008-2012.

kopierte I ca 100 eks.)

Off. Kirkebøker mv.

Hov okseholdsforening

Av Birger Hvambstahl og Dag Kristoffersen

Ytre Sandsvør historielag har en stor samling av kildemateriale, inkludert protokoller og regnskapsbøker fra ulike lag i bygda. Denne gangen ser vi mer på en spesiell forening og sentrum for denne foreningen var «Ruggen».

Det var begeistring i Sandsvør med å komme i gang med noe nytt i 1920-åra. Det var både driftighet og dristighet.

Den 8. oktober 1924 var det samlet til møte på Hov for å drøfte dannelsen av en kvegavlsforening. Idéen og formålet var å få nye gode gener inn i fjøsene, samt en god forretningsidé. Bygda kunne gjøre seg nytte av sambygdingen som var fylkesagronom, Peder Gjerdrum. Hvordan dette forløp, skal vi se her.

På dette møtet ble det besluttet å danne en forening under navnet Hov okseholds-

Gården Hov (Foto: Widerøe)

forening. Det ble valgt et styre bestående av tre styremedlemmer og tre suppleanter. Styret: Thorvald Sending, Anders Skullestad og Alf Bakke. Suppleanter: Hjalmar Hoff, Hans Skullestad og Hans Haugen.

Det ble skrevet 11 lovparagrafer med god hjelp av fylkesagronom Peder Gjerdrum. Foreningen ble tilsluttet fylkeslandbruksselskapet. På dette møtet blei «styrelsen» bemyndiget til å ordne med innkjøp av en stamokse.

Noen av paragrafene for foreningen:

- Alle medlemmer forplikter seg til å bruke oksen som tilhører foreningen.
- Betaling etter antall stamkuer på fjøset.
- Samme beregning ved evt. underskudd av driften.
- Første året skal koste tre kroner for medlemmer og seks kroner for ikke-medlemmer.
- Enhver kvegeier kan melde seg inn i foreningen, og medlemskap gjelder fra det året de melder seg inn.
- Medlemmene forplikter seg til å holde lover og regler som står i foreningens lovverk.
- Alle medlemmer forplikter seg til å bruke foreningens stamokse, såfremt ikke spesielle årsaker hindrer dette.
- Kalv etter stamku og stamokse kan ikke selges fritt eller slaktes før den er tilbudt bestyrelsen. Bestyrelsen må eventuelt kjøpe innen åtte dager, og da til dagens pris. Kjøper av en sådan kalv er forpliktet til å ale opp og oppdrette selv. Bestyrelsen har forkjøpsrett til oksekalv og ser til at oppdrett blir forsvarlig utført.
- Hvert medlem betaler for hvert sprang. Eventuelt omsprang er gratis første gang.
- Årsmøtet skal varsle to måneders på forhånd på generelle saker og tre måneder for lovendringsforslag.

Kjøp av stamoksen «Ruggen»

Seinere på høsten, 24. november 1924 meddeles det at styret hadde kjøpt inn stamokse som har fått navnet «Ruggen» av Olaus Lia. Den hadde en tredjepremie fra utstilling. Den kosta 1200 kroner som blei finansiert med 400 kroner i statsstøtte og 800 kroner i lån. Lånet var fra Lars Vines til en rente på 0,5% over 6 måneder. Her blir det også bestemt regler for hvordan Ruggen skulle ha det og hvor mye han skulle brukes. Ruggen skal holdes på et lyst sted og i et luftig fjøs, hvor det hersker orden og renslighet. Den skal fores så den til enhver tid er i god form. Ruggen skal skrapes, børstes og ha daglig bevegelse når føret tillater det. Han skal ha daglig kraftfor i springtiden.

Den skulle stå hos og fores av Alf Bakke til kr 400 pr år. Maks antall bedekninger

*Illustrasjons-
bilde 1960.*

80 i året. Og den skal ikke komme i nærheten av sjuke dyr, «hertil kuer som kaster kalven».

Anders Skullestad velges til formann og Thorvald Sending til nestformann.

Ruggens arbeid

Så går vi fram ett år i tid til 17. november 1925. Ruggen har blitt brukt til 55 kuer. 35 medlemmer har benytta han og 20 ikke-medlemmer. Dyrlege Helgesen var på besøk 25. oktober for å følge opp Ruggen

Ruggen skulle vært på utstilling i Ål 22.-23. september, menoksen ble ikke funnet da den var på beiting i Geitvassdalen. Der hadde den vært fra 8.juli. Den hadde «somlet» seg bort, står det. Derfor blei det uforholdsmessige store utgifter, i alt 137,35. Nå baller underskuddet på. Ved årsskiftet 1925-26 er det omtrent 302 kroner. Alf Bakke går nå ut av styret, og Hans Haugen kommer inn fra varaplass og O. H. Sending kommer inn som vara.

Bedekningsavgiften var kr 6 uten friseddel og kr 3 med friseddel (medlemmer hadde friseddel). Men de måtte dekke underskuddet og økte fastavgiften med kr 3 pr ku for å dekke underskuddet. Så er det vel å håpe på flere sprang for Ruggen.

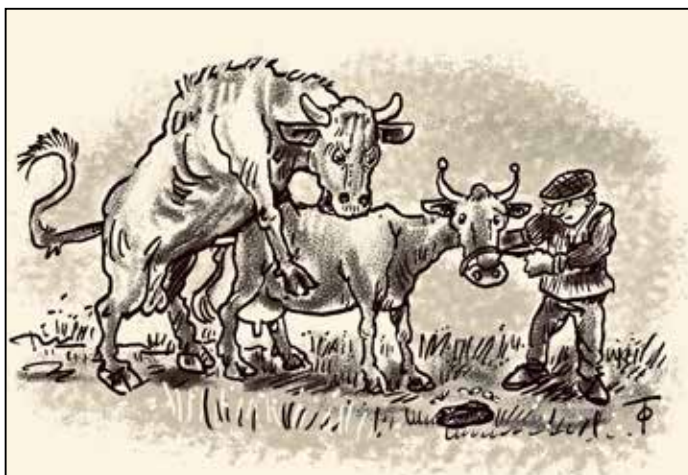
På samme møte høynes fjøsprisen til 550 kr, altså opp hele 150 kroner. Muligens var det derfor Bakke gikk ut av styret.

Så hopper vi enda et år fram i tid, årsmøte 1926, 18. oktober..

Kun 70 kuer er bedekt. 49 av disse hadde friseddel. Det var flere enn året før, men styret mener at dette er for lite. 22. -23. september var Ruggen på utstilling

i Ål. Men det blei bare en 3. premie. Årsregnskapet viser et underskudd 316,65. Thorvald Sending går ut av styret og O. H. Sending kommer inn fra varaplassen. Bedekningsavgiften beholdes, men medlemmene må nå betale kr 4 i tillegg pr ku som medlemmene hadde som stamku. Så her dras det inn 232 kroner. Alf Bakke skulle fra 26.10 ha kr

50 pr måned, som jo blir kr 600 i året. Fra dette møtet blei O. H. Sending valgt til formann og Anders Skullestad til nestformann.

Ruggen «sprang» så godt han kunne. Tegning: Ø. Tingleff.

Krise

22. juni 1927 innkalles det til ekstraordinær generalforsamling.

Det har blitt oppdaga noe fatalt! Selger har oppgitt uriktige stamtavler! Dette kan de ikke finne seg i. Det blir derfor tvist mellom okseholdsforeningen og selger. Foreningen vil ha 200 kroner tilbake i erstatning eller omgjøring av kjøpet. Hele

*Krise: Hva skal vi gjøre?
Tegning: Ø. Tingleff.*

beløpet tilbake, kr 1200 og levere oxen til Olaus Lia. Hvis ikke overenskomst oppnås, vil det forbeholdes erstatning etter skjønn. Underskuddet pr 1. juli 1927 er da 279 kroner. Det blei satt frist til 15. juli for Lia som blei meddelt dette 5. juli.

Så er neste innførsel i protokollen 11.november 1927.

Vi får høre at Ruggen har vært benytta til 56 kuer hvorav 9 utenfor foreningen. Ingen ting nevnes om avtale eller penger fra Olaus Lia. Så det blir beslutta å oppløse foreningen. Underskuddet skal utlignes i gjennomsnitts kuantall de forløpne år.

Ruggen til slaktebenken

Noe tilbakelevering blei det ikke. De besluttet å levere Ruggen til slakt i desember 1927. Ruggens skjebne er besegla. Ruggen veide 301 kg da han blei ført til slakteren. Slaktere E. Kallerud Haugen fikk ei krone og 90 øre for kiloen totalt kr 571 for slaktet. Formannen Ole H. Sending kjøpte det. Vi får håpe Ruggen smakte godt, han hadde jo fått godt stell selv om han ikke hadde stamtavla som oppgitt. Men utgangen på foreningen smakte nok ikke godt.

Oppgjørets time

Siste ordinære møte er datert til 18. juni 1928. Da er det oppgjør og regnskap. Annonse i Lp kr 1,50, stamokseavgift til staten kr 5,00 og tilbakebetaling av statsbidrag kr 190,53. Samla underskudd 433,56. Dette måtte fordeles etter gjeldende nøkkel fra paragrafen.

Men det måtte holdes enda et møte, et styremøte, et år etter, 21. juli 1929. Thorvald Sending hadde ennå ikke betalt sin del, kr 213,28 + 5% renter fra juli 1928. Styret sier at de ikke kan vente lenger da det skulle ha vært betalt 1. juli 1928. De sender Thorvald Sending en skrivelse om å betale innen 1.august. Men det er ikke bare han som ikke har betalt til tida ifølge regnskapet. 10. august 1930 betaler Thorvald Sending 230 kroner kontant og den siste som betaler er Alf Bakke. Han betaler inn 82 kroner kontant 16.august 1930.

Idéen var god, alt så ut til å gå bra, litt uflaks og sommel og et feilkjøp. Hvordan forholdet var mellom selger og kjøpere sommeren 1927, må vi bare tenke oss.

Kilder:

Forhandlingsprotokoll Hov Okseholdsforening (Ytre Sandsvær historielags arkiv I.16.2)

Regnskapsbok Hov Okseholdsforening (Ytre Sandsvær historielags arkiv I.16.3)

Bekkedokk – Sildetomta

Av Dag Kristoffersen og Ivar Lie

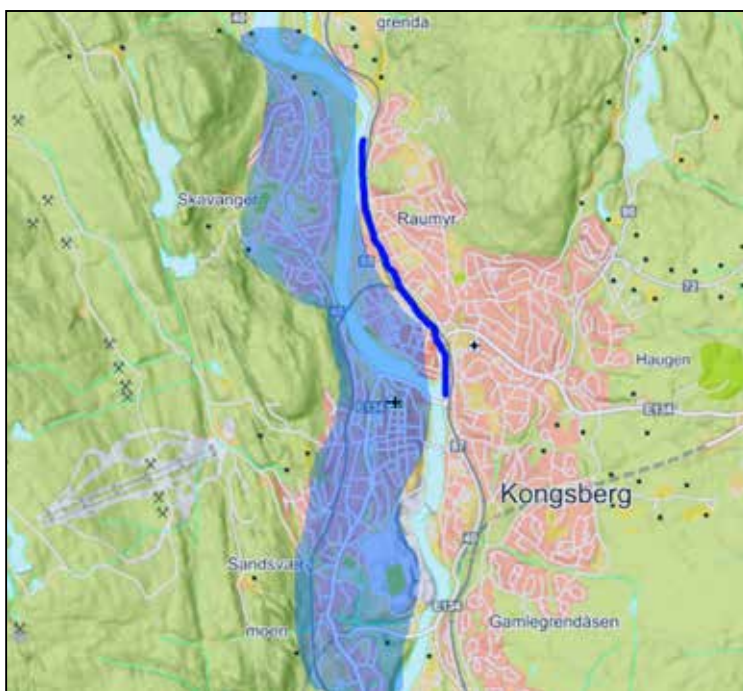
På våren 2019 bestemte Kongsberg byhistorielag seg for en byvandring rundt det som går under navnet Sildetomta etter at vi også hadde hatt temaet på årsmøtet. Der har det skjedd store forandringer de siste åra. Det har blant annet ligget to jernbanestasjoner der og stått en kornsilo. Nå er området i total forvandling, alt er borte, og det er tatt ut mye masse og sprengt vekk fjell og begynt å bygge større sammenhengende område med et høyt hotell, blokker med boliger og forretninger. Historielaget ville derfor fortelle interesserte hva som hadde vært der før. Utdrag av dette presenterer vi nå for Langs Lågens lesere.

Lågen før Nybrufossen

For rundt 9500 år siden hadde isen trukket seg tilbake til omtrent ved Nybrufossen. I vårt område var stigningen i havnivå omtrent lik landhevningen, slik at fjorden fulgte med ettersom isen trakk seg tilbake. Vi kan regne med at på den tida var ismassen bare nede i dalene, de høyereliggende områdene var isfrie.

På vestsida, i hvert fall fra Veungsdalen og opp til Dildok, lå en dødismasse. Denne isen har dannet dødisgroper som er tydelig terrengdetaljer i dag, for eksempel Hasbergtjerdalen, Skauløkka, Steffensløkka og Svinegropa. Dødismassen dekket antakelig dagens Lågens elveløp på strekningen Veungsdalen - Dildok.

Lågens løp gikk derfor lenger øst, fra omtrent Hellebekk, langs Baneveien og ned Bekkedokk. Nybrufossen eksisterte ikke, i hvert fall var den ikke noen del av hovedelveløpet. Vi har tydelige merker i avsetningene etter elveløpet, både langs Baneveien og på Sildetomta. På Sildetomta var det finkornet, vannbehandlet sand i øverste lag, mens det var mer blandet masse, lik den som fins på de andre terrassene i området, i nederste lag. Ved terrassen langs Baneveien er det finkornet sand med runde korn langs med sporet til Numedalsbanen, mens oppå terrassen (Dyrmyrskauen), har er en masse slik som en finner på moene ellers i Kongsbergområdet. På andre siden av Lågen, i skrenten fra Skavangerskogen og ned til Lågen, er det mer homogene masser av varierende kornstørrelse, noe som tyder på at Lågen gravde seg direkte ned i en terrasse da den tok dagens elveløp. Den fine massen, som tyder på lav vannhastighet,

Lågens Løp før den fikk dagens løp over Nybrufossen. Mulig iskappe i blått.

kan ha blitt til på to måter: 1) Mens isen trakk seg tilbake «gjennom byen», rant Lågen sakte ut i fjorden. 2) Da Lågen gravde sitt nåværende løp, blei vannføringen og hastigheten i det gamle løpet mindre.

Det er nærmest umulig å tidfeste når Lågen var «etablert» i sitt nye løp, dødismas-sene kan ha ligget lenge etter at isen trakk seg videre oppover Numedal.

Bekkedokk-eiendommen

Eiendommen Bekkedokk blei skilt ut fra gården Brenne i Grosvoldkroken i 1682. Det var Halvor Dyresen som kjøpte eiendommen av Ole Henriksen Brenne. Opprinnelig eide Brenne fra selve gården og fram til Lågen, omtrent fra Hellebekk og ned til et stykke nedenfor Nybrufossen. Dyrmyr blei også skilt ut fra Brenne, det var i 1684. Nybrufossen het før Haugedalsfoss, den blei også kalt Hyttfossen, etter Smeltehytta.

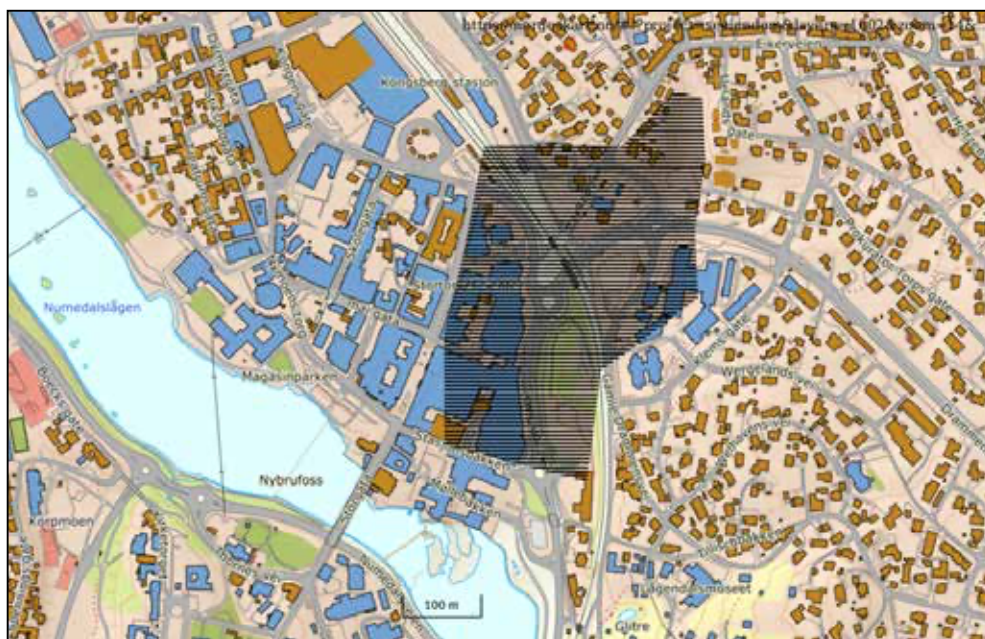
Grensene til eiendommen Bekkedokk var omtrent slik: I vest til Storgata, i øst til et stykke overfor sykehuset, i sør nesten ned til Lågen nedenfor Nybrufossen, og i nord inkluderte eiendommen mot nedre del av Ullandløkka og området ved jernbanestasjonen.

Husene til Bekkedokk, i hvert fall slik de var plassert i 1713 og utover på 1700-tallet, stod øverst i Storgata. Innmarka til eiendommen bestod således av dalsøkket (derfor navnet dokk) mellom Storgata, sykehuset og Eikermoen. I 1713 fikk Halvor Dyresen på Bekkedokk lov til å ta grunnleie fra de som hadde bygd hus på østre side av Storgata, mens Dyrmyr kunne ta grunnleie for eiendommene vest for Storgata.

Tre generasjoner Henckel eide Bekkedokk mellom 1728 og 1824, Henrik, Christian og Ole. Sistnevnte var en framtreddende mann. Han jobbet iherdig for å få gjenopptatt Sølvverket etter nedleggelsen, og for at Kongsberg skulle «gjenoppstå» som by. Han var sølvverksdirektør etter gjenopptakelsen, ledet smeltehytta i 35 år og var dessuten lektor i kjemi og matematikk ved Bergseminaret.

Sølvverkskasserer Christen Sahlgaard eide Bekkedokk i perioden 1830-1860. I tiden etter at Sahlgaard eide Bekkedokk, begynte ting å skje med eiendommen: Jernbanen kom i 1871, og søndre delen av eiendommen blei overtatt av jernbanen. I praksis blei hele dalen brukt til jernbane-relatert aktivitet, og antakelig blei bare den nordligste delen av eiendommen brukt som jordbruksareal. I siste del av 1800-tallet blei det bygget mange hus på Bekkedokk-eiendommen.

Fra 1881 eide vognmann Thore Semb eiendommen, og det var han som i 1898 skilte ut «Sahlsgaardsskoven» fra Bekkedokk og solgte den til Kongsberg kommune.

Mulig utstrekning av Bekkedokk-eiendommen (skravert).

Kongsberg hadde ikke noe sykehus på den tida, og kommunen hadde vedtatt å bygge i Sahlgaardsskoven. Dagens sykehus befinner seg på den samme eiendommen.

Da den nye jernbanen kom ca. 1911, blei Bekkedokk delt opp, og i praksis sluttet den å eksistere som eiendom for annet enn hustomter og infrastruktur. En av de fradelte eiendommen var «mineralvannfabrikken». Husene på den opprinnelige Bekkedokk, som lå i Storgata, blei etterhvert en del av den øvrige bebyggelsen i Storgata, og blei i nyere tid (dvs. 1942) overtatt av Herbrand Sælebakke.

Henckel-brua og «den nye vei»

I perioden 1846-50 blei det planlagt en ny vei fra Kongsberg til Rudstøa ved Fiskumvannet. Rudstøa var skysstasjon så vel som båtstø. Den nye veien var ment å skulle supplere eksisterende vei som blei påbegynt i 1624, nemlig Gamleveien.

I 1854 startet veiprojektet opp under ledelse av den dynamiske ingeniørløytnant Peter Rasmus Krag. Veitraséen fra Kongsberg blei stukket opp, det blei dagens Gamle Drammensvei. Glitreområdet bestod den gang av løkker og fegater. Den nye veien, som gikk rett over løkker og på tvers av fegater, førte til protester fra eierne. Sivil ulydighet var det også: Veistikker blei fjernet, og dette likte veimesteren meget dårlig.

Veien stod ferdig midtsommers 1857, men skulle overdras amtet etter en innkjøringsperiode. En slik innkjøringsperiode viste seg å være nyttig, siden veien egentlig ikke tålte all trafikken.

Forbindelsen mellom den nye veien og byen var ei bru, kalt Henckel-brua eller brua over Henckel-dalen. Brua, ei trebru, forbandt forlengelsen av dagens 17. mai-

gata med starten på Gamle Drammensveien ved Glitre, og brua eksisterte til dagens jernbanestrekning blei bygget.

Navnet Henckel-brua kommer nok fra kjøpmann Daniel Henckel, som kjøpte opp noen store løkker på Glitre og nede på Sildetomta i 1830-årene. Veien kom til å dele Henckels største løkke i to deler, dessuten eide han ei løkke nede i selve dalen. Daniel Henckel var forøv-

Henckelbrua - sett fra vest. Foto: Kongsberg byhistorielags samling.

Bygging av stasjonen. Bildet er derfor antagelig tatt i 1871 Foto: KBS.

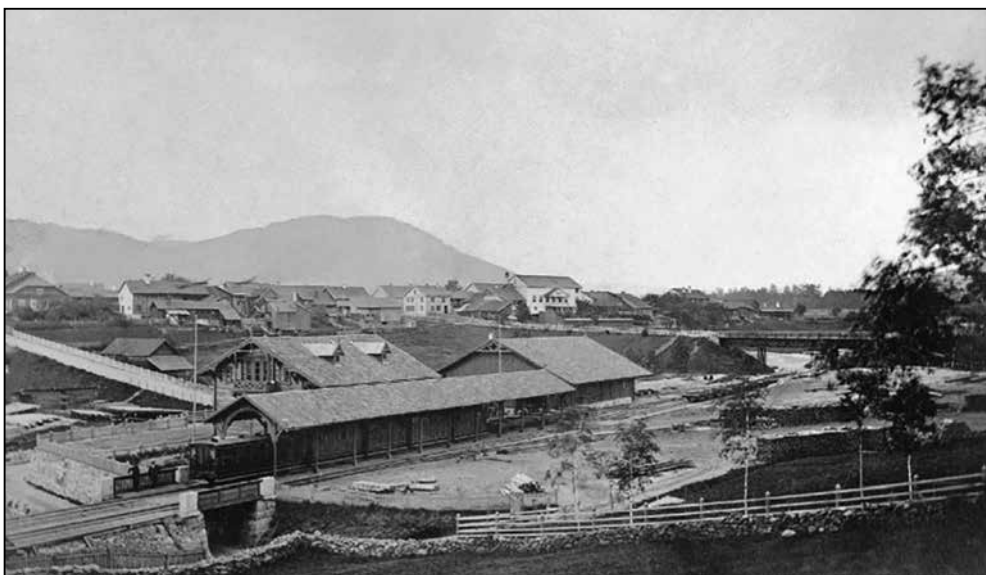
rig en slektning av de tre generasjoner Henckel som eide Bekkedokk på 1700-tallet. Henckel-brua eksisterte jo i fotografiets tidsalder, og det fins flere bilder av brua.

Den første jernbanestasjonen

I 1871 var det klart for jernbaneåpning fra Hokksund til Kongsberg. Foruten å legge jernbanelinje til byen blei det bygd stasjonsbygningen, som hadde plattform og vognhall for sporet nærmest perrongen. Stasjonsbygningen var tegnet av Georg Bull i likhet med andre stasjoner på strekningen. Det blei også oppført pakkhus, uthusbygning med privet, kullskur, lokomotivhus og sving-skive. Trafikken begynte 8. august, og fram til åpningen blei det kjørt 51 godstog til byen. 7. november blei det kjørt godstog med inventar til stasjonen. Den offisielle åpningen skjedde 9. november med statsråd

Stasjonsbygningen på den første jernbanestasjonen Foto: KBS.

Stasjonsområdet med Henckelbrua i bakgrunnen. Foto: KBS.

Vogt. Dagen etter blei banen åpna for normal drift. Første stasjonsmester var Syver Molvig.

Den 31. august 1895 skjedde det fatale. Stasjonsmester Lie og familie bodde i 2.etasje i stasjonsbygningen. Da han ville slukke parafinlampa, fordi den hadde begynt å ose, eksploderte den og sendte flammer ut i rommet. Familien blei redda ut samt regnskapsbøkene, pengene og billettene. Selv mistet Lie alt han eide. Pakkhuset blei reddet, men midtre del av vognstallen gikk med.

Den andre jernbanestasjonen

I 1896 blei det besluttet og bygge ny og større stasjonsbygning. Stasjonsbygningen sto ferdig i 1897 og var tegnet av jernbanearkitekten Paul Due. Den var i bruk som stasjon til 1917. Da blei dagens stasjon tatt i bruk. Stasjonen brant i desember 1973 og blei revet i 1975. Før dette blei den leid ut til Buskerud bygdeblad og Kongsberg tidende. Seinere også til boliger.

Fra Stasjonstomta til Sildetomta

Etter at stasjonsområdet og ny stasjon (den tredje) blei bygd der den er i dag, blei det gamle område bare i tomt. Stasjonstomta.

*Kongsberg jernbanestasjon 1897-1917.
Vi ser også her
Henckelbrua i
bakgrunnen.
Foto: KBS.*

Søren Kristoffersen – Fiske-Søren – hadde fiskebutikk på Nytorget og filial på Nymoen. Allerede før krigen begynte han å kjøre fiskekasser til tomta for å laste sildekasser i jernbanevognen for retur til Kristiansand og Kragerø. Dette fortsatte da Brødrene Louis og Olai Kristoffersen overtok i 1949. Da blei kassene frakta med bil i stedet for hest. Det var ca. 500 kasser i hver jernbanevogn. Disse blei da hekta på toget som gikk nedover Sørlandsbanen. De kassene som var dårlige, blei slått i stykker og stabla og vel brukt til ved/brent opp. Sildekassene var på 45 kilo fisk. Derav navnet sildekassetomta-forkorta sildetomta. Så navnet blei vel i bruk i 1940-50-åra en gang.

Kornsilo, sirkus og bål

I 1956 blei det kornsiloen og Felleskjøpets lagerbygg blei satt opp. Kornsiloen var 32 m høy og var beregna til 1000 tonn korn. Felleskjøpet og kornmottaket flyttet til Skrubbemoen i 1987/-88. Seinere var det ulik virksomhet i lagerhallen, mange husker sikkert videoutleie og kiosksalg, så lenge det var vhf-videoer. Kornsiloen blei malt med en stor saksofon og brukt til klatring før den blei revet.

På 1950-60-tallet blei også tomta brukt til sirkus bl.a. Sirkus Arnardo. Det var St. Hans-bål og muligens 16. mai-bål fram til brannvesenet nedla forbud. Etter stasjonsbrannen og slutten på sildekassene blei skinnene tatt vekk. Det blei ny jernbanebru, Drammensveien blei lagt ned på Sildetomta og opp bakken til 17.maigata. Så etter ei tid blei det ny bru over Lågen og rundkjøring fra Stasjonsbakken. Lagerbygget blei revet. Sildetomta blei parkeringsplass rett over for det nye Stortorvet. Det fikk kiosken Jafs. Salg av juletrær i desember.

Tomta blei kjøpt opp, siloen blei revet, likeledes husene som lå oppå haugen.

Siloen 1964. Foto: Widerøe.

Pr. dato er bygging av forretninger, boliger og hotell i full gang. Hotellet i nordre del av tomte vil bli Kongsbergs høyeste bygg – 12-13 etasjer, ca. 43 m høyt, 10 meter høyere enn siloen. Forhåpentlig kommer navnet Sildetomta til å bestå også i framtida. Hotellet skal hete 1624 etter byens grunnleggelsesår. Kongsbergs sølv på havets sølv, Sildetomta.

Kilder og referanser:

Per Jørgensen and Rolf Sørensen: Late Glacial and Holocene deglaciation and sedimentation i Lågendalen, southeastern Norway. Norsk Geologisk Tidsskrift 4(1979), pp.337-343.

Riksarkivet: Sønnaftelske bergamt 1689-1813, G/Gd/L0009, Domprotokoll 1713-1716, fol. 55b-57b.

Per Sunmann: Fra kongelig «Qvæsthuus» til fylkeskommunalt sykehus: Kongsberg Sykehus 250 år. Kongsberg 1988, s.87 ff.

Jo Sellæg: Sølv-veien - landets første kjørevei. Statens vegvesen Buskerud, Drammen, 2002, s.52-55.

Hans Gulli: Da Jernbanen kom til Kongsberg, LL 2008

Vidar Skaar Borgersen: Edel Årgang: om første og andre jernbanestasjon og om siloen.

Stridsvognsperringen på Bommestad under krigen

Av Jan Einar Bredal

Etter hvert som den andre verdenskrig utviklet seg i Norge sommeren og høsten 1940, ble restriksjonene på sivilbefolkningens ferdsel stadig mer begrenset. Mange steder ble det satt opp veisperringer og militære kontrollposter for å sikre at kun de som hadde de rette dokumentene, slik som for eksempel «Grenseboerbevis», «Kjøre- og reise tillatelse», skulle kunne passere.

Ifølge ulike, til dels svake minner, skal en av de lokale veisperringene i vårt distrikt, ha vært plassert på Bommestad. Den skal også ha blitt benevnt som en «Tankssperring», eller som det heter på norsk, «stridsvognsperring». Med andre ord; den var bygget så

Veisperringen på Bommestad skal ifølge minner ha ligget syd for den store verkstedsbygningen til Frank Andersen, og nord for Fossheim Landhandel, som vi ser som det hvite store Sveitserhuset nederst på fotografiet. Grinna er gården som ligger på venstre side av hovedveien. «Stenstad» ligger som neste hus nord for Grinna.

stor og kraftig at den ville stoppe selv en stor militær tanks. Det var satt opp steinblokker «i manns høyde», ifølge minner så stor som mellom 1,80 meter og 2 meter. De store hogde steinene var ikke plassert som en «tett mur», men satt opp i et sjakkbrettmønster, 3 rader i «sikksakk». De var plassert slik at ingen kjøretøyer kunne passere, og det var ikke nok å fjerne en stein om man ville forbi. Minst tre stykker måtte fjernes, kanskje flere! Selve veibanen på «Sørlandske hovedvei»/ «Lågendalsveien», var krympet ned til ett smalt kjørefelt akkurat her. Det råder også en viss usikkerhet om når sperringen ble satt opp, men de sterkeste minnene sier før 1943.

Oppe på steinene nede ved veien, som alle muligens kom fra steinbruddet på Hovland, har det vært lagt vippesteiner. Dette var store steiner som lett kunne vippes ut i veien ved behov. Ganske sikkert har det også her vært «tre rader» med steiner på hver side av veien. Invasjonsstyrker ville dermed bli vesentlig forsinket i sin frammarsj, og de kunne lett beskytes og påføres store skader og tap. Det fantes ingen snarvei forbi sperringen. For å beskytte Bommestad bru mot invasionsstyrker, var det bygget en skytestilling litt oppe i fjellet nord for Stenstad, ca. 80 meter nord for nåværende E-18 (2013). Her var det plass til to maskingeværstillinger. Slik det ser ut i dag, har nok en av disse dekket brua, mens den andre overvåket veien inn til byen.

Men her på Bommestad var det ikke manuelt betjent bom. De tyske vaktene hadde til daglig sin kontrollpost på Bommestadbrua, bare drøyt 150-200 meter unna. Riktignok skal det ved noen få anledninger også ha vært vakt ved denne veisperringen. Det skjedde mest sannsynlig de få gangene det var flyangrep over Larvik, og en

*Skytestillingen på Bommestad har god utsikt østover mot brua.
Foto: Teddy Larsen.*

*Skytestillingen på Bomme-
stad har god
utsikt også
sydover mot
veien til
Larvik. Foto:
Teddy Larsen.*

større usikkerhet rådet blant okkupantene. Da skal det ha vært et par, tre tyske soldater på plenen til Grinna.

Sperringen blir det sagt, lå rett syd for det som den gang het Frank Andersens Bilverksted (nåværende Gjermundsen Auto, «Mazda»), og dermed altså nord for den forlengst nedlagte Fossheim Landhandel. Den strakte seg helt nede fra Lågen, over jordet her og opp til veien. På vestsiden av veien har den trolig ligget mest i søndre delen av hagen på Stenstad, tett på grensen mot gården Grinna. Steinsettingen skal ha endt mot en «uovervinnelig» fjellknaus bak gården Grinna.

Det blir også hevdet at da krigen var slutt, ble steinene i «barrikaden» lastet «opp på vogner» som så brutalt ble sendt rett ned i den brusende fossen (Lågen). Vannmengdene i Lågen hadde i årevis vasket ut løsmasse i området ved fossen, så her var det faktisk et sterkt behov for store steiner som kunne dempe vannmassene. Tidsangivelsen for fjerningen er også noe usikker, men trolig skjedde det meste av fjerningen i 1946. Likevel antydes det at noen steiner fortsatt var synlig (bevart) i den steile skråningen nord for Fossheim Landhandel, men dette kan være steiner av «en helt annen karakter».

Kilder;

Hans Thor Hagtvedt, May Borgersen, Bernt Helge Andersen, Main Moland, Teddy Larsen (foto).

Dekorasjonsmaleren Eric-Gustaf Tunmarck

Av Gunvor Thingstad Bøen

Oppførelsen av den nåværende store vakre kirke på Kongsberg var et av de betydeligste kunstneriske byggverk i Norge på 1700-tallet. Den ble bygd etter dimensjoner og med et praktutstyr som er temmelig enestående i vårt land. Den fikk en størrelse, og et arkitektonisk og dekorativt utstyr som vakte oppsikt i «den fjerntliggende bergstad.»

Når det gjelder Norge, ser det ut til at vårt land var avtager av et visst antall håndverkere fra Danmark, Sverige og flere andre land i Europa. Det ga muligheten til å søke lykken eller et brukbart utkomme under enklere forhold enn i hjemlandet.

Maleren Erik-Gustaf Tunmarck (1729–1789) kom fra Sverige. Som 15-åring ble han innskrevet i Göteborgs Stadz Konst- och Målare Gille i 1744, som malerlærling hos Jacob Schönfeldt. Han skulle lære seg tapet- og malerhåndverk. Han har også lært å male takmalerier av Christian Schönfeldt, Jacob Schönfeldts far, som var en av Göteborgs ledende mestere på kirkemalerier. Christian Schönfeldts ble kjent for å ha dekorert mange kirketak i Vest-Sverige med religiøse fremstillinger. Læretiden til E.G. Tunmarck ble avsluttet 3. mai 1749.

Fra omkring 1760 markerte Eric-Gustaf Tunmarck seg i Kongsberg og Drammensområdet. Det var på den tiden

Takmaleriet malt av Eric-Gustaf Tunmarck.

den nye kirken i Bergstaden Kongsberg skulle fullføres. Den 22. april 1760 skal Tunmarck ha gått til alters i Kongsberg kirke. I kommunkantboken for 1760 kalles han «Mahler-Svend fra Sverig.» Han hadde med seg flytteattest fra soknepresten i Holmestrand.

Den første entreprenøren for malerarbeidet i Kongsberg kirke var maler og skildrer Søren Daugaard, som arbeidet i kirken fra 1759. Det første store malerarbeidet var det mektige takmaleriet som var under planlegging. Tunmarck kan ha vært assistent og utført maleroppgaver hos Søren Daugaard, og assistert ham med å lage en modell av takmaleriet til sesjonsmøtet 1. april 1760. Ikke lenge etter ble Daugaard utnevnt til skoginspektør ved Sølvverket. Da overtok Johan Diderik von Dram som male-rentreprenør etter Daugaard med ansvar for anstrykerarbeid, marmorering og forgylling.

Tunmarck ble betrodd den krevende oppgaven å male det store takmaleriet, også kalt plafondmaleriet. Det kalles både «Transfigurasjonen» og «Forklarelsen på Berget.» Bibelteksten i Det nye testamente har overskriften: «Disiplene får se Jesu herlighet.» Forbildet er hentet fra Merians bibel, som igjen er inspirert av Rafaels maleri, «Transfigurasjonen», i Vatikanmuseet i Roma. Maleriet er formet som et blikk opp i skyene, og viser den forklarede Kristus i lysglorie med blekrøde og lysblå draperier. Kristusskikkelsen svever som et lysende midtpunkt, og er omgitt av profetene Moses, med lovtavlene som attributt, og Elia sittende i skyer på begge sider. Moses hadde tidligere opplevd Guds nærhet ved den brennende tornebusken, og Elia fikk beskjed om å gjemme seg i en fjellkløft mens Gud dro forbi. Apostlene ser vi i skyer nederst i maleriet, de holder seg for øynene for å skjerme seg mot det intense, blendende lyset fra Kristusskikkelsen og det himmelske lys. Tunmarck har sløyet bakken som de tre disiplene sitter på, og isteden lagt scenen til himmelens skyer hvor englebarn svever rundt.

Nederst er det dype gråtoner, men på sidene opp mot Kristus blir fargene lysere, og man får glimt av blå himmel. Høydepunktet ser man øverst ved den forklarede Kristus i lysglorie som svever frem i en krans av hvite skyer og med duen og en hånd over seg.

De tre apostlene nederst er malt i kraftige farger. Apostelen Johannes, til venstre, er kledd i en sinoberrød eller høyrød kappe og hvit kjortel, med sterkt lys over seg av

Rafaels maleri «Transfigurasjonen» i Vatikanmuseet i Roma.

glansen fra Kristus. Apostelen i midten er malt i mørk blått og oker, det er apostelen Jakob, med pilegrimshatt og veske som attributt, som vender hodet vekk fra det blendende lyset fra Kristus. Apostelen til høyre, i rosa kjortel og mosegrønn kappe, er apostelen Peter med kortklipt hår og skjegg. Øverst ser vi Kristus i blek plommefarget kjortel og mosegrønn kappe.

Komposisjonen er ganske omarbeidet i forhold til Rafaels maleri. I takmaleriet i Kongsberg kirke ser vi ikke noe av berget og landskapet som ligger nederst i bildet hos Rafael. Han malte det som hendte like etterpå da de kom ned fra fjellet. Mange mennesker er samlet omkring Jesus. En far ber om hjelp for sin syke sønn, og han blir helbredet. Hele maleriet er preget av dramatiske hendelser som Jesus, Peter, Jakob og Johannes fikk oppleve sammen. I 2. Peters brev 1,16-18 kan vi lese hva Peter mintes fra denne dagen. *«Det var jo ikke oppdiktete sagn vi holdt oss til da vi kunngjorde for dere vår Herre Kristi kraft og hans komme. Nei, vi var øyenvitner og så hans guddommelige storhet. For han fikk ære og herlighet av Gud Fader den gangen røsten lød mot ham fra den høyeste herlighet: «Dette er min sønn den elskede, som jeg har behag i.» Vi hørte selv denne røsten lyde fra himmelen, da vi var sammen med ham på det hellige fjell.»*

Bildet er malt på selve planketaket og omgitt av en rikt profilert og forgylt rokokkoramme med kraftige kartusjer på sidene. Tunmarck har også malt sky- og himmelmaling mellom alterveggen og orgelgalleriet.

Rafaels siste altertavle, «Forklarelsen på berget», ble ikke ferdig, men ble avsluttet av assistenten Giulio Romano. Rafael døde på sin fødselsdag 6. april i året 1520. Begravelsen ble holdt i Vatikanet med den store, uferdige altertavlen foran kisten. «Forklarelsen på berget» er mye brukt som motiv i den ortodokse ikontradisjonen.

Døroverstykkene ved inngangene i nord og syd

Tunmarck har også malt døroverstykker ved de mindre inngangene til kirken. De er malt på lerret og innrammet av frodig, grå- og hvitmalt rokokko-ornamentikk. I sør kalles bildet «Kristi Sved i Urtegården». Det er natten mellom skjærtorsdag og langfredag. Vi ser den knelende Kristus i Getsemane hage. Hans hvite kjortel og lakkrøde kappe dominerer i forgrunnen mot grønnblå grasbunn og trær i bakgrunnen. Rundt Jesus ligger apostlene Peter, Jakob og Johannes og sover. Himmelen er malt i blekblått og rosa. I en sky øverst til venstre i bildet er det en kalk. I Lukas 22, 40-42 skjønner vi bakgrunnen for denne kalken når han sier til apostlene: «Be om at dere ikke må komme i fristelse!» Han gikk fra dem, så langt som et steinkast, og falt på kne og bad: «Far, om du vil, så ta dette beger fra meg! Men la din vilje skje, ikke min.»

På kirkens nordside viser døroverstykket «Oppstandelsen.» Maleriet fremstiller den oppstandne Kristus. Omkring graven inne i klippehulen ser vi flere høyst for-

Jesus i Getsemane, malt av Eric-Gustaf Tunmarck. Fotograf: Vidar Skaar Borgersen.

skrekkede soldater i romerske rustninger. Ansiktstrekkene til soldatene viser at de er sterkt berørt av det de opplever. De er oppskaket, og tør vel nesten ikke tro det de ser. Til høyre utsikt mot Jerusalem og Golgata og den oppgående sol i horisonten. I det

Oppstandelsen malt av Eric-Gustaf Tunmarck. Fotograf: Vidar Skaar Borgersen.

fjerne ser vi tre kvinner på vei mot graven. Vi ser de fem naglemerkene på Kristus. En av soldatene til venstre har et løveansikt på skulderen under rustningen..

Det sinoberrøde og sterkt blå i draperiene, og det skinnende sølv i rustningene smelter grelt sammen, liksom lys- og skyggepartier står hardt mot hverandre. Det var bare takmaleriet og de to dørøverstykkene som var ferdige ved innvielsen av kirken 17. september 1761.

Illusjonsmaling

I barokken var det vanlig med illusjonsmaling på vegger, søyler, tak, dører og kupler i kirkerommet. Det som er mest iøynefallende av slik maling i bergstadens kirke, er den vakre marmorering på tre på alterveggen og søylene, som er utført av maleren Johan Diderich von Dram. I kirkerommet ellers ser vi marmorering på de store galleriene, alterringen, dørene i syd og nord, søylene, benkevangene, dørene foran benkene og trappeløpene helt opp til tredje galleri og opp i tårnet. Marmoreringen veksler i mange vakre fargetoner og ligner mange steder på naturstein. Tunmarck har malt mye av denne marmoreringen, og har satt sine initialer EGT på flere søyler.

Imponerende illusjonsmaling i kirken

Himlingen på kirkerommets tak danner en veldig horisontal flate uten understøttelse av søyler. Dette skyldes kirkens arkitekt, J. A. Stukenbrocks sikre og elegante bærekonstruksjoner. Konstruksjonen er mesterlig gjennomtenkt og dristig. Taket er opprinnelig malt i blåtoner, men har falmet en del. At det ikke er søyler som holder taket oppe, gir en følelse av vektløshet.

Den kraftige gesimsen rundt hele kirkerommet er på en mesterlig måte utvidet ved den dekorative maling. Gesimsen er kanten som avslutter veggen og danner overgang til taket. Det er som om taket vil løfte seg som en virkelig himmel. Det er Tunmarck som utførte den illusjonistisk malte gesimsen med rokokkodekorsjoner i grisaille (maleri

Parti i taket av den kraftige gesimsen. Malt av Eric-Gustaf Tunmarck. Fotograf: Vidar Skaar Borgersen.

i gråfarger). Den innerste, kraftige listen er marmorert i rødt og gråhvitt. Så fortsetter en forgylt list og deretter et felt med vanlig takmaling. Litt lenger inn på gesimsen har Tunmarck malt rokokkodekorasjoner i gråtoner. Det er en ornamentfrise (utsmykket felt under taklist) i samme frodige rokokkokarakter som den omkring døroverstykkene.

Detalj fra forrige bilde. Fotograf: Vidar Skaar Borgersen.

Tunmarck varierer frisen

rundt hele taket med forskjellige store, sammenhengende rokokkodekorasjoner. Fargene er hovedsakelig i grått og hvitt. Den kan minne om en sammenhengende akantusranke som vokser rundt hele taket.

Står vi på kirkegolvet og ser opp på de to øverste galleriene, ser vi at de er malt med sorte kanter øverst og nederst. Da får vi en følelse av at galleriene virker lavere og avstanden til taket blir større. Som en illusjon kan det se ut som om vi ikke ser rett opp i taket, men derimot opp i luft og blå himmel, ut i uendeligheten. Det er som om taket vil løfte seg som en virkelig himmel, som åpner seg ved det mektige takmaleriet der den forklarede Kristus lyser mot oss. Takmaleriet, som er omgitt av den rikt svungne forgylte list, blir av noen kalt en medaljong.

Kunstnerne i barokktiden ville oppnå denne virkningen når de malte innsiden av kuplene i kirkene blå, slik at det ikke var til å se forskjell på om det var fysisk, jordisk rom eller om de så rett opp i himmelrommet. Kongsberg kirke er bygd som en barokk-kirke, men taket under den virkelige kuppelen i tårnet er tett. Likevel er det som om himmelen åpner seg på en illusjonistisk måte i takmaleriet, rundt den forklarede Kristus i lyset fra himmelen, det himmelske lys. I Kongsberg kirke oppdager man tydelig barokkens trang til utvidelse av rommets grenser. Etter innvielsen 17. september 1761 har Tunmarck arbeidet med den rike marmoreringen i kirken.

Mens Tunmarck var på Kongsberg skal han også ha malt marmorering i den tyske prestegården som lå i nærheten av Naufgården.

Fossesholm herregård

På Kongsberg har Tunmarck stiftet bekjentskap med godseieren Jørgen von Cappelen til Fossesholm ved Vestfossen. Sammen med sin frue, Magdalena Darjes, skjenket de

praktfulle kirketekstiler til altertjenesten i den nye kirken i Bergstaden. Det bestod av antependium til alteret, et kostbart, vevd og utsmykket teppe som pryder alterets forside, messehaket og et karmtrekk til prekestolen. I tillegg fulgte det med en vakker eiketrekk til oppbevaring av det tekstile utstyret. På alle delene står det årstallet 1762, og det betyr at gaven ble gitt året etter innvielsen av kirken. Materialet er karmosinrød fløyel, og utsmykningen er applikasjonsbroderier med gull- og sølvtråd og flerfarget silke, samt gullkniplinger. Disse kirketekstilene kostet 1000 riksdaler, og kan være laget i utlandet. Det var et ønske fra giverne at utstyret helst skulle brukes ved høytider.

Cappelen hadde i 1763 fullført hovedbygningen til å bli et herskapelig herregårds-kompleks. Tunmarck ble engasjert til å male historien om livet på herregården på tapet i Storstuen på Fossesholm. Hovedveggen midtfelt viser Cappelen selv til hest, ledsaget av en annen rytter som rir ut av en staselig barokkportal. Dette er en idealisert gjengivelse av livet på Fossesholm.

Tapetene er malt på lerret, og dekker storstuens vegger fra golv til tak. Den nedre del er malt som høye «fotpaneler» med vakker marmorering. Alle feltene viser små figurscener i store landskaper. Et annet sted ser vi en mann og en dame som fisker, og mellom vinduene er det malt store dekorative løvtrær og grantrær. Så ser vi videre Cappelens sagbruk og møller ved Vestfossen, hvor bøndene hogger og kjører tømmer.

Storstuen på Fossesholm med dekorasjonsmaling av Eric-Gustaf Tunmarck. Fotograf: Bjørn Kristoffersen

På veggen på begge sider av den praktfulle ovn fra Hassel jernverk rir damer og herrer på harejakt i et landskap der man ser en middelalderborg i bakgrunnen. Et annet sted viser en herre som tar ned et fuglerede fra et tre. Ved siden står «Halte-Birthe» og mater høns og kalkuner.

Den gamle forfatter, Maurits Hansen, har diktet en fantasifull og fornøylig novelle om «Fru Birthe eller Tapetfiguren på Fossesholm.»

Landskapene omkring Fossesholm på Eiker blir hos Tunmarck staffert med sydlandske trær og bygninger. På gården har han visstnok malt flere rom hvor det skal finnes rester av malte lerretstapeter under nye papirtapeter. På bilder fra salene kjenner vi igjen figur- og landskapsstilen og hele den koloristiske karakter fra taket og dørstykkene i Kongsberg kirke med de harde brune konturer og hvite glanslys.

Det er som dekoratør at Tunmarck har sin styrke. Det er sannsynlig at han har utført mange lignende romdekorasjoner på Østlandet, både i hus i byen og på landets storgårder.

Tunmarcks portretter

En rekke usignerte portretter fra Kongsberg, Drammen og Christiania bærer preg av at det er den samme person som har malt disse bildene. Huden på ansikter og hender viser de samme brunsorte og litt harde konturer og skygger, og fargen virker grov og ufølsom i dem alle. Omtrent alle herreportrettene er bygd over en fast formel, vendt tre-kvart til siden, og med den ene hånd stukket inn på brystet i den rikt fargede silkevest, under en mørk kjole. Det virker som vekten legges mest på draktens solide stoffskildring enn på karakteristikk. Bakgrunnen er gjerne en mørk blå himmel med gulrøde streif nederst.

Det eneste kjente av de som

Portrett av oberberghauptmann Michael Heltzen, malt av Eric-Gustaf Tunmarck.

er signert, er portrettet av oberberghauptmann Michael Heltzen: «G. Tunmarck 1762 Pinxit 1762.» I Norsk Bergverksmuseum henger det et portrett av Michael Heltzen, plassert ved siden av oberberghauptmann Joachim Andreas Stukenbrock. Heltzen er kledd i galladrakt som er en leder verdig, har en praktfull snutehatt på hodet, sort kjole og gullbrodert silkevest som dekker hans runde mage. I hånden holder han en bergmannsstav og bærer en praktkorde. Med bergmannsstaven i høyre hånd fører han en flokk bergmenn med fane i spissen på vei til gruvene.

I bakgrunnen ser vi Gruveåsen. Portrettet viser Heltzen i en lykkelig tid, og uttrykker tilfredshet og velvære.

Videre kan nevnes at Tunmarck har malt et staselig portrett av Jørgen von Cappelen og hans hustru Magdalena Darjes (tilhørende D. Cappelen, Holden.) Av andre portretter han malte av kjente personer, kan nevnes Christiania-patrisier Morten Leuch og frue Mathia f. Collett, (tilhørende godseier Jonas Collet.), drammenskjøpmannen Johannes Arbo og hans to fruer Anne Elisabeth, f. Neumann og Anne Cathrine f. Frisenberg, (tilhørende Arbo Gulsbogen), Chr. Resch, (tilhørende skipsreder Jeremiassen i Porsgrunn), Antonette Sverdrup, (tilhørende P.B. Anker), og Morten Juel, (tilhørende Thaulow-samlingen, Norsk Folkemuseum.) Opplysningene om hvor disse bildene befinner seg, er fra ca. 1920.

Tunmarck forlater Kongsberg

Tunmarck har sannsynligvis flyttet til Bragernes etter at han dro fra Bergstaden i 1764. Han har drevet med dekorasjonsmaling flere steder. Det er bevart veggmalerier fra hans hånd både fra Lillemoen og Øvre Strøm i Strømsgodset og fra Siemersgården på øvre Bragernes. De gjengir jaktpartier, hyrdescener, allegoriske fremstillinger osv. i malerens karakteristiske stil. Så sent som 1787 har han vært aktiv som maler, bare to år før han døde, og ble begravet i fattig jord på Bragernes kirkegård.

Professor i kunsthistorie, Carl Wille Schnitler (1879–1926), som skrev boken «Malerkunsten i Norge i det attende aarhundre» uttaler seg om Tunmarck slik: *«Den menneskeskildrende evne er ikke så stor i disse Tunmarks portretter av solide og selvtilfredse og stereotyp smilende handelsmatadorer og deres hustruer. Det er som alltid hos denne maler den dekorative kraft som redder dem. De har dessuten betydelig kulturhistorisk verdi som meget typiske og kraftige utslag av rokokkokulturen på Østlandet. I den alderens gullalder, som nettopp i disse år var på sitt høyeste, har det rike patriciat sikkert gitt maleren fullt opp å bestille. Religiøse bilder, veggdekorasjoner, portretter og ornamentalt maleri har vi sett ham produsere. Møbelutsmykning har sikkert heller ikke vært ham fremmed. Tunmarcks håndfaste kunst er i hele hans legning så gjennomtrengt av rokokkoens ånd og vesen- av dens stilsikre takt, den muntre overfladiskhet, dens smykkende kraft-, og hans produksjon ser ut til å ha vært så stor, at han innenfor*

bykulturen visselig tør ansees som en av rokokkoens sterkeste bærere i vårt østlandske malerhåndverk. Og dette vil ikke si lite, når vi erindrer at siden de romanske dragesyngninger har neppe noen stil i den grad som rokokkoen ynglet i det norske folks fantasi. Vi kan neppe gjøre oss noen forestilling om den trang til å utsmykke i rike og farvestrålende mønstre som flommet hen over vårt land med den muntre rokokkotids lekende livsfylde. Men det var fra byene at denne fruktbare stil trengte utover landsbygden og der avlet den frodigste blomstring norsk bondemaleri har opplevd. Sett i denne sammenheng kan man vanskelig overvurdere den betydning som Tunmarcks kraftige og produktive talent har hatt for vår dekorative kunst.»

Carl Schnitler skriver videre om Kongsberg kirke:

«Det betydeligste utslag av religiøst maleri er den rike utsmykning av pulpiturer og tak i Kongsbergs nyoppførte kirke. Dette fører over til et område som var omtrent ukjent før 1750, men som fra nå av ble dyrket i betydelig utstrekning. Det var romutsmykningen- de dekorative veggtapecer på lerret med verdslige eller religiøse figurscener oftest i landskap eller arkitektonisk omgivelse. Også denne genre henger sammen med det rike merkantile miljø, som nå utviklet seg. Handelsmatadorenes store nybygde gårder rundt i byene, og stundom embeds- og storgårdene på landet krevde denne festlige dekorasjon fra gulv til tak i stassalene. Nå fant denne dekorasjonskunst grobunn i Norge. På Østlandet, Bergenskanten og i Trøndelag fins en rekke eksempler på arbeider av dette slag.»

Kilder:

Anders Bugge og Henning Alsvik: Kongsberg kirke Utgitt 1962 Forlag: Land og kirke

Carl Wille Schnitler: Malerkunsten i Norge i det attende århundre Utgitt 1920 Fabritius og sønners forlag

J. Ursin: Kristne symboler Utgitt 1975 Gyldendal norsk forlag

Tove Heidi Hanssen: Lyset i taket i Kongsberg kirke Langs Lågen 2010

Boks med tjuvsølv. Foto: Christian Berg.

Sørlandsbanen avslører et sølvtyveri

Etpar Anlægsarbeidere paatraff Fredag under Arbeidet med Sørlandsbanen over «Helvedesdalen» i Svartaas i en Stenur en Trækasse, hvori der laa endel pukket Sølv, oprindelig indtullet i noget Papir. Arbeideren bragte Fundet paa Politikammeret. Kassen, som var uthullet av en Grantræstamme, var ca. 20 Cm. lang, ca. 10 Cm. bred og 7–8 Cm. høi. Den hadde et skyvelaak. Den var paa det nærmeste fylt med rik Sølvverts. Det bar synbart Merke efter Slag av Pukhammeren.

I 1840 – 50 Aar var der som bekjendt adskillige Sølvtyverier ved Kongsberg Sølvverk og det var dengang sagt, at en Mand i Fuldskap skulde ha skrytt av, at han i Svartaas hadde nedgravet Sølv nok for baade sig og flere for Resten av Levetiden. Dette har gamle Nils Wigant ogsaa hørt omtalt. Antagelig har da Skryteren nedgravet det stjaalne Sølv i Smaaportioner; utroligt er det derfor ikke, at der ligger skjult flere uthulte Træstammer fulde av Sølv derute.

Fra Laagendalsposten 16. mars 1914.

Melkerampe og meierihistorikk i Lardal

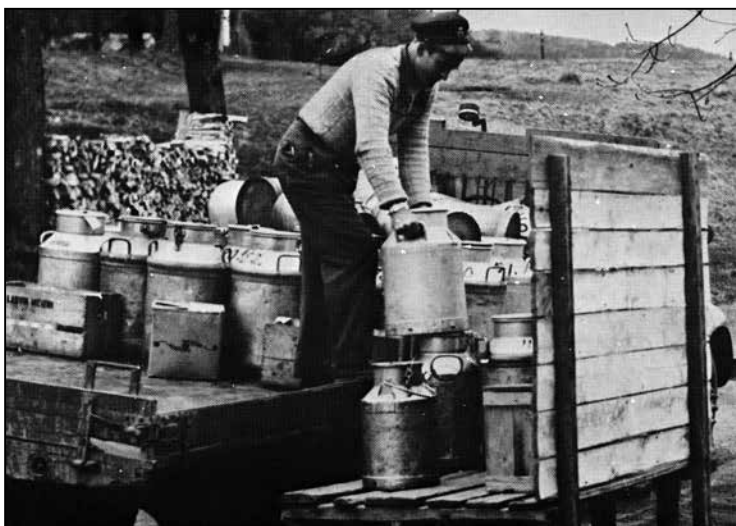
Av Jørgen Sandberg

En av de viktigste forandringer i menneskets utvikling var da vi gikk over fra å være nomadiske sankere og jegere til å bli stedbundne jorddyrkere. Det skjedde for omkring 10.000 år siden i den såkalte fruktbare halvmåne i Midtøsten. Utallige generasjoner bønder har siden sett dagens lys, og mye kompetanse har de ervervet seg underveis. Dette med å foredle melkeprodukter på et meieri var noe de begynte med i Sveits. Siden spredte kunnskapen seg til Skandinavia, og sist ute var Norge i 1856 da vårt første meieri så dagens lys i Tolga og Os. Den gang gikk 30 bønder sammen og startet Rausjødalens meieri. Frem mot slutten av 1800-tallet økte antall meierier, og i 1900 var det hele 780 av dem. Siden dabbet det av.

Vi skal her se litt på melkerampens funksjon. Både det som har med grendefellesskapet å gjøre og transporten ut til Larvik som Lågendalsruta hadde ansvaret for. Da ble nemlig meieriet i Svarstad lagt ned etter 42 års drift. Det var særlig etter at gods-kjøringen kom i gang at behovet for rampene meldte seg.

Melkeramper i Lardal

Disse små overbyggene som kunne romme en del spann, var før et samlingspunkt hvor gårdsarbeidere møttes og utvekslet nyheter. De var også et samlingspunkt for dem som skulle skaffe skyss med bil eller lastebil. Nå er det få av dem igjen, først og fremst fordi behovet ikke er der lenger, men også fordi de var utsatt for påkjørsel av brøytebiler, og de ble neddynget av snø fra disse. Noen av dem som fortsatt er blitt stående, har nå status som fredede kulturminner. Lardals har så vidt jeg vet, tre ramper igjen. En står ved Hvaal på Østsideveien, sør for Gavelstad, en ligger ved Styrmoie i Hem, og en er plassert i Styrvoll på Skiensveien ved avkjøringen til Lofstad. Dertil står det en til nedfalls ved Kallebergveien.

*Melkekjøring med
Lågendalsruta
ved melkerampe
ved Hanevold
i Svarstad ca.
1955. Lars Stensholt
laster. Fotografi
utlånt av Gunnar
Smukkestad.*

Fra fire til ett og til null meierier i Lardal

For Lardals del ble meieriene ganske tidlig en realitet. Vi hadde i utgangspunktet fire av dem, og det første kom i 1871 og lå i Svarstad. Nummer to kom i Hem, og ysteriet ble opprettet i 1879. Samme år kom Gåserud ysteri. Styrvold ysteri kom i 1884-85 og lå på Røsholtmoen. Etter hvert fant man ut at det er måtte en rasjonalisering til. Det var styret i Svarstad meieri som fikk i oppdrag å komme med forslag til et nybygg for hele kommunens meieridrift. I 1915 var huset ferdig, og driften kunne begynne. «Lardals gårdbrukere hadde tatt et stort løft til fremme av hovednæringen, jordbruket, hvilket visselig vil bli kronet med hell», heter det i kildene.

Produksjonen ved meieriet i Svarstad pågikk til 2. januar 1957. Da pakket meieribestyrer Kasper Horgen snippesken og flyttet til Larvik, der melken fra da av ble tatt imot. Bygningen i Svarstad sentrum ble deretter overtatt av Lardal kommune og brukt som herredshus frem til sammenslåingen med Larvik i 2018. Dertil hadde sparebanken sitt lokale i søndre del av huset.

Transporten til meieriet

Men la oss se litt på hvordan melken ble transportert rundt omkring mens meieriet fortsatt lå i Svarstad. I tiden før Gråtass-traktoren kom på markedet på 1950-tallet, var det hestekreftene i form av fire fyrige bein som gjaldt. Den gang gikk bøndene sammen om å transportere spannene til meieriet. De gjorde det på den måten at en av bøndene påtok seg ansvaret for å samle opp melkespannene fra de andre og sørge for transporten inn til Svarstad. Dette gikk på skift, og der inne møtte de kollegaer i

samme ærend. Vi ser klart for oss at dette samlingspunkt må ha vært en kjærkommen sosial arena der nyheter kunne utveksles. Om søndagen var det ingen leveranse, så da måtte melken separeres, så da kunne det bli fløte til søndagsmiddagen.

I Kalleberg-grenda var det seks gårder som leverte melk. Hver gård hadde spann med sitt eget nummer på. Melkedunkene tok fra 10 til 50 liter, og de største kunne veie opp mot 60 kg. Man kan lett se for seg det måtte bli et svært løft som måtte leite hardt på rygg og skuldre.

Rallaren Engstrøm

I den anledning kan det være verd å nevne at det på Svarstad meieri var ansatt en mann som het Oscar Engstrøm. Det var en svær branne av en mann som tok dunkene uten problem. Han var ellers en ivrig skuespiller og sanger når det blir satt opp revyer i Svarstad. Som et kuriosum kan det nevnes at hans far, ved samme navn, var en innvandret rallar fra Sverige. Han kom hit tidlig i mellomkrigstiden. Jeg husker han en gang kom opp på Røsbekk gård der jeg er oppvokst. Tror det var en søndag, og min farmor var på besøk. Han sang svenske viser for henne, og det syntes hun var veldig artig. Han hadde hatt oppvekst i trange kår som gjetergutt. Fottøyet var det smått med så han gikk barbeint og frøs. For å varme sine små tær stakk han dem inn i nylagte kukaker så ble det en kortvarig opptining. Det går også en historie om at den samme mann var en dyktig murer. Han var engasjert i et arbeid på prestegården, men hadde tatt seg en tår eller to over tørsten og ringte til presten og sa følgende: «I dag er jag full ock kan inte komma, ock i morron kommer jag heller inte för da er jag fullsjuk.»

Lågendalsruta

Lågendalsruta har vi allerede nevnt, den startet sin virksomhet i 1925 med tungvinte biler og dårlige veier. Går vi imidlertid 32 år frem i tiden, til 1957, var forholdene langt bedre. Det var da busselskapet fikk i oppdrag å transportere melken fra Lardals bønder til Larvik meieri. Da var det en melkerampe rundt nesten hver en sving. Bare på den korte strekningen mellom Hukstrømbua og Brufoss var det fem stykker av dem: Lindsverklegga, Moe, Kalleberggrenda, Bonstad og Pinnestad. Bare Kalleberggrendas rampe står igjen, om enn noe forfallen.

Gunnar Svae

En av dem som vet mye om hvordan denne melkekjøringen foregikk, er Gunnar Svae. Han var opprinnelig lardøling, men er nå bosatt i Kvelde. Det jeg særlig tenker

Knut Kjolnes mens han laster inn fulle spann på samlebandet ved meieriet i Larvik.

gårder vi kjørte for, men resten av distriktet oppover sognet til Tønsberg meieri. Så kjørte vi ned igjen til Tanum og Pålerønningen, videre opp til Skui og Brandsrud, derfra via mølla og ned igjen til sentrum før vi satte kursen til Larvik.

Fra byen returnert vi klokken 12, og da hadde vi med melk til alle butikkene oppover fra Gjone, Kvelde, Steinsholt og Svarstad. Dessuten noe skummet melk til gårdene. Skulle vi ha med ekstra mye last, kunne vi ha en henger. På slutten hadde vi også med melk på en tank. For da hadde noen begynt å levere med tanksystem. Her kan det passe å flette inn et lite sitat fra lokalavisen Nybrott fra 21. juli 1977: Larvik meieri vil nå gå bort fra spannkjøring av melk fra cirka 30 melkeprodusenter i Lågendalen. Isteden vil disse som en rekke andre melkeprodusenter, gå over til bruk av tank til lagring av melken, og melken blir så hentet av tankbilen til meieriet i Larvik. Etter hvert skal all melkeproduksjon i Larvik-distriktet over på tankkjøring, sier meieribestyrer Carsten Møinichen til Nybrott. En lang tradisjon med felles kjøring og spann var dermed over.

på i forbindelse med denne jobben, var håndteringen av de store spann på 50 l. De kunne fort veie opptil 60 kg. Det måtte leite mye på rygg og skuldre, eller hadde han kanskje en egen teknikk med å vippe spannende inn og ut fra lasteplanet, spurte vi om.

Nei, det var det ikke snakk om for rampene var bygget i alle slags høyder, så det måtte real løfting til. Jeg kan ikke si at vi fikk noe større problemer med helsa. Men ved meieriet i Larvik var det lettere, for der lempet vi spannene direkte inn på et samleband. Spannene inneholdt fra 10 til 50 l. 40 literne var vel det gikk mest av.

Når vi kjørte fra Kroken og Lie hadde vi både gods og passasjerer. Derfra hadde vi med skoleunger og de kunne av og til hjelpe til med lempingen.

Ruten var slik at vi kjørte østsiden opp til Brufoss, over gamlebrua og opp til Lindsholm. Der var det flere

To av Lågendalsrutas biler. Innlasting i Larvik Meieri. Z-1829 med henger og Z-1807, kombinertbil, som ofte ble kalt for «PURKA».

Melkerampa på Hvaal

Når vi snakker om tradisjoner, kan det avslutningsvis være morsomt å nevne den tradisjon som nabolaget til melkerampen på Hvaal lenge har gjennomført. Det startet med at to høygravide nabokoner fant ut at de ville styrke grendefellesskapet og arrangere et nyttårsaftentreff ved melkerampen klokken 16. Fest har det blitt med bål, grilling og raketter. I hele 30 år har de holdt det gående, men årets markering var den siste, for fellesskapsfølelsen forvitrer i våre dager, ettersom nye generasjoner kommer til. Det ser ut til at enhver i større grad har nok med seg og sitt. Det var annerledes før da man var avhengig av hverandres hjelp, og det sosiale nettverk var der både i hverdag og fest.

Kilder:

Alle bildene fra Jan Einar Bredals fotosamling.

Meierihistorikk fra Lardal av Gunnar Myhre 1995

Artikkel i Wikipedia om meierihistorie

Fra besteborger i Bergen by til hestetråkk og møkkgreip av Jørgen Sandberg 2017

Rolf og Else-Marie, en krigserindring

Av Bjørn Solheim

Årene 1940-45 er den mørkeste delen av vår moderne historie. Mange av dere som leser dette, har sikkert hatt foreldre som har opplevd krigen, for andre dreier det seg kanskje om besteforeldre eller kanskje oldeforeldre. Noen av disse har fortalt mye, noen har nesten ikke fortalt noe. Alle var ikke like villige til å fortelle. Mange ganger har det «ikke vært noe å snakke om», «ikke noe å skryte av.» Men etter hvert har det gjerne kommet fram noe likevel, opplevelser og episoder som også de tause og beskjedne fortalte, opplysninger man kan bygge videre på for å finne ut mer om hva de hadde opplevd og vært med på.

Begynner man å grave, finner man gjerne noe. Det kan være verdt det. Her har Bjørn Solheim funnet fram interessante ting om sine svigerforeldre Rolf Ek fra Kongsberg og Else-Marie Grotthing med røtter på Kongsberg.

Rolf Ek.
Foto:
Privat.

Rolf og Else-Marie

Rolf Ek ble født 05.03-1918 på Kongsberg og bodde her hele sin oppvekst. Han var sønn av Ludvig Ek og Marthe Ek, født Gundersen. Begge to kom opprinnelig fra Rygge i Østfold. Ludvig var smed og hjulmaker. Han jobbet i smia og på hjulmakerverkstedet på gården. Yrket hadde gått i arv gjennom flere slektsledd.

Ludvig og Marthe ble forlovet og flyttet til Aker. Her ble de viet i november 1901. Etter en tid flyttet de videre til Kongsberg og bosatte seg på Raumyr. Ludvig fikk jobb på et hjulmakerverksted på Kongsberg.

Ludvig og Marthe fikk sju barn – seks gutter og ei jente. Rolf var den nest yngste i søskenflokket. Søsknene het Aslaug, Reidar, Erling, Henry, Konrad og Halvard.

Else-Marie Grotthing. Foto: Privat.

*Samuel Wahlstrøm Ødegård.
Foto: Privat.*

Etter fullført folkeskole tok Rolf middelskoleeksamen. Antagelig gikk han sommeren 1939 på rekruttskole på Heistadmoen.

Julen 1939 traff han Else-Marie Grotthing for første gang. Else-Maries far var baker Bjarne Grotthing fra Holla i Telemark. Sammen med sin kone, Sigrid Elisabeth f. Ødegård, drev han et bakeri i Økernveien 3 i Oslo. Sigrid Elisabeth var født på Kongsberg.

Det var sprengkaldt, og snøen lå høy i Kongsbergs gater da Else-Marie kom med toget fra Oslo. Hun skulle på julebesøk til sine besteforeldre. Morfaren het Samuel Wahlstrøm Ødegård og drev det samme hjulmakerverkstedet der Ludvig Ek hadde fått jobb. Rolf var 21 og Else-Marie 17 da de ble kjent. De kom i prat og oppdaget at de trivdes svært så godt sammen. Alt så lovende ut.

Mobilisering og fangenskap

Vinteren gikk, og så kom 9. april 1940. Rolf og hele resten av Kongsberg hadde allerede tidlig om morgenen våknet til den gjalende stemmen fra høytalerbilen som kjørte rundt i gatene og forkynte dagens nyheter om tyskerne angrep på Danmark og Norge og oberst Steens oppfordring om å møte til mobilisering.

Rolf møtte fram på Heistadmoen, hvor han sommeren før hadde lært det grunnleggende med våpen, fikk utlevert våpen og utstyr og ble sendt av gårde sammen med en tropp under ledelse av en sersjant for å stanse fienden. De la seg i stilling ved en av bruene som førte over Lågen. De hadde bare fått utlevert en håndfull patroner hver. Om lag 15 – 20 pr. mann. Nok til å fylle lommene, men ikke stort mer.

Men oberst Steen, med NS-majoren Jan Kielland som nestkommanderende, forhandlet med tyskerne og ga seg uten ett skudd. Det ble gitt ordre om at de norske troppene skulle trekke seg tilbake til Heistadmoen for deretter å la seg demobilisere. Samtidig rykket tyskerne inn og overtok.

Rolf var en av de mange som befant seg innen leirområdet på Heistadmoen mellom den 13. og 14. april. Bevæpnede tyske soldater vaktet leieren. I løpet av natten klarer likevel mange av soldatene å rømme fra Heistadmoen. Dette blir oppdaget, og tyskerne raser.

Noe av den videre framstillingen bygger på menig Isak Aasens beretning om hva som skjedde videre, gjengitt i Regimentsnytt nr. 1 1983 og nr. 1 1985:

Det er natt til 14. april.

«Klokken 04.00 kom en tysk soldat inn på rommet. Støvleskaftene var fulle av håndgranater, han har en pistol i hånden. «Opp og ut!»

Fra rekruttskolen på Heistadmoen sommeren 1939. Rolf Ek til venstre. Foto: privat.

Alle soldater på Heistadmoen samles. Så er det å gå til Kongsberg uten mat, med noen få tyskere til å passe på så vi ikke rømmer.

Klokka må nå ha vært omkring 06.00 om morgenen. Om lag 500 krigsfanger drives fram gjennom de folketomme gatene. Bevæpnede vakter holder øye med hver eneste bevegelse. Framme i Kongsberg blir fangene sendt inn på forskjellige spisesteder. De blir servert suppe, men langt fra nok til å bli mette.

Deretter videre til jernbanestasjonen, inn på toget og videre. Snart setter toget seg i bevegelse mot Oslo. De blir kjørt av gårde mot en uviss skjebne. En liten stopp i Hokksund. Noen få skulle med herfra også.

I Oslo var Losjen, senere Calmeyergatens Misjonshus, vårt oppholdssted, med lite mat, bare så vidt til livets opphold. Det lille vi fikk, sørget lottene for.»

I en rapport fra oberst Johnson står det følgende:

«Det var som nevnt, gitt tilsagn om at samtlige menige soldater skulle bli dimittert og få reise hjem allerede den 14. april. Dette ble ikke overholdt i det en del av soldatene – det er nevnt 500- uvisst av hvilken grunn, ble ført til Oslo, Mysen og Trandum og internert.»

En medfange, Sigurd Eugen Løkeberg, forteller også i en avisartikkel i Tønsbergs Blad 4. september 1976:

«Den 9. april dro jeg til Kongsberg – der hvor mitt regiment skulle ligge. Men vi fikk ikke gjort noen nytte – vårt forsvar var ikke innstilt på krig! Vi ble tatt til fange av tyskerne, satt i fangeleir, først i Logens store sal i Oslo, hvor vi lå flere hundre mann på halmleie på gulvet, og så trangt at vi ikke kunne strekke ut bena. Vi hadde ikke spist på flere dager, men omsider kom det noen spann med lapskaus fra Dampkjøkkenet. Da lokkene ble tatt av, sto «fråden» høyt til vær – lapskausen var sur! Jeg spiste bare et par skjeer – heldigvis – men de fleste kjørte i seg en god del, og resultatet uteble ikke. Det er det verste jeg har vært med på! Det var to toaletter til vår disposisjon, og enhver kan tenke seg situasjonen da de hundrer av fanger, alle med maven i uorden, kjempet om plassen. Den natten glemmer jeg aldri! Man kan lett forestille seg, hvordan det så ut i lokalene! Vi fikk besøk av biskop Berggrav en dag – han var en god mann for oss, vi fikk lov til å sende et kort hjem til våre pårørende. Senere ble vi overført til Calmeyergatens Misjonshus – og der var det ikke stort bedre. Ikke hadde vi tøy til skift heller. Senere ble noen sendt til Gardermoen og noen til Trandum!»

Biskop Berggrav fikk besøke fangene i Losjen. Han klarte å få til en ordning med tyskerne der fangene fikk sendt melding til hjemmene om hvor de var.

Rolf skrev hjem til familien på Kongsberg, men også til Else-Marie! Hun savnet Rolf. Hvor var det blitt av ham oppi alt det som hadde skjedd?

Rolf får besøk

Brevet som dumpet ned i postkassen, ga svar. Han var i live! Hun visste nå hvor han ble holdt fanget og fikk lov til å besøke ham i fangenskapet. Hun hadde med seg mat og bakverk fra familiens lille bakeri som Rolf og de andre fangene fikk. Besøkene ble bevoktet, men likevel klarte hun å lure til seg tre besøkssunder etter hverandre ved å gjemme seg under benkene i misjonssalen da familie og venner fikk lov til å besøke sine puljevis. Else-Marie hadde med seg mat og bakervarer fra bakeriet til Rolf og andre som de delte med. Rolfs medfanger satte tydeligvis også pris på besøkene hennes og stilte seg opp så tett rundt benkene at de tyske vaktene ikke la merke til at hun gjemte seg der.

Hele denne tiden, fra april til juni, satt Rolf i fangenskap – uviss på sin videre skjebne.

Men i juni måned ble de norske krigsfangene frigitt, og alle kunne vende hjem. Rolf reiste tilbake til Kongsberg.

Calmeyergatens misjonshus. Foto: Jørgen Bull, Oslo Museum.

Nyordning i Norge

Krigshandlingene var slutt. Kongen og regjeringen var reist til Storbritannia for å fortsette motstanden derfra. Administrasjonsrådet administrerte Norge etter Terbovens og Wehrmachts retningslinjer. På høsten ble diktaturet innført med NS som eneste lovlige parti. Førerprinsippet skulle gjelde også i den enkelte kommune. På Kongsberg fortsatte Anton Lande som ordfører, men skifta ut sitt medlemskap i Arbeiderpartiet med Nasjonal samling. NS fikk mer innflytelse og rykka inn i politiske og administrative stillinger.

Tyskerne prøvde, i samarbeid med NS, å nazifisere landet gjennom blant annet å forsøke å ta kontroll over skolen, kirken og idrettslivet. Men de fleste sto imot selv om mange ble med i NS.

Gjennom dekke av å skulle gjenoppbygge landet etter krigshandlingene våren 1940, satt NS i gang med å innføre Arbeidstjeneste for ungdom. Selv om grunntanken var basert på frivillighet, vokste motstanden seg stor.

Else-Marie stikker av

Else-Marie leste og hørte parolene. Hun tilhørte 1922-kullet og var derfor blant dem som ble innkalt til arbeidstjeneste.

Hun visste at NS stod bak, og at de innkalte ofte ble kommandert til parader og seremonier iscenesatt til inntekt for nazismen. Hun valgt å ikke møte. I stedet gikk hun i dekning hos bestevenninnen, Inger Simensen, som bodde i Vestfossen. Dette medførte at hun ble ettersøkt.

Det varte ikke lenge før uniformerte hirdmedlemmer banket på døra hjemme på Tøyen. Men ingen visste hvor hun var. Hun var bare plutselig «forsvunnet». Foreldrene visste selvsagt ingenting! Med streng beskjed om at hun måtte melde seg, dro hirden videre på leting etter andre som enten hadde rømt fra Arbeidstjenesten, eller som Else-Marie, rett og slett hadde latt være å møte opp og gått i dekning.

Registreringsdatoen var satt til den 21. mai. Det var svært få som møtte. Samtidig var det som om største delen av de aktuelle ungdomskullene rett og slett var forduftet.

Rolf blir med i Milorg

På Kongsberg ble det etablert motstandsgrupper som etter hvert ble et organisert Mlilorg.

Gruppene ble organisert i grupper og distrikter.

Rolf ble spurt om å være med, og snart var han med på å ta imot fallskjermslipp med våpen og utstyr. Fallskjermslippene var en utrolig viktig del av motstandsarbeidet. Rolf arbeider nå på våpenfabrikken om dagen og smugler våpen om natta.

Ingen visste hvordan krigen ville ende, og alt måtte være klart til et væpnet oppgjør med tyskerne. For å kunne klare det, trengtes det en mengde våpen og utstyr. Det meste ble skaffet til veie ved dropping fra fly. Det ble utarbeidet et system med dropsteder som fikk kodenavn, blinkbokstaver og særmeldinger. Milorg drev et farlig spill.

Tyskerne prøvde å følge med på hva som skjedde, snappe opp meldinger og tyde koder. Ble noen tatt, ville de bli arrestert og torturert, gruppene ville bli rullet opp og de som var med, høyst sannsynlig skutt.

Grappa Rolf tilhørte, ble kalt Meheiagruppa 16113. Den ble ledet av gruppesjef Arnfinn Sandengen. Meheiagruppa 16113 stilte med 88 mann. En av deres viktigste oppgaver var nettopp å ta imot fallskjermslipp. Sammen med de andre lå Rolf der i mørket og ventet på slippene, hørte flyene komme drønnende inn over skogen, så fallskjermene folde seg ut og dale ned over landskapet. Så var det å skynde seg fram, laste over utstyret i ryggsekker eller over på skikjelker og så forsvinne i mørket uten at noen oppdaget dem. Få det vekk, få det unna til hemmelige skjulesteder der ingen andre enn nettopp de ville kunne finne det.

Dernest var det trening og ikke minst forberedelser til operasjon Betongblanding

14. mars 1945. Dette var et koordinert angrep der det smalt på en og samme natt i det de sprengte jernbanelinjene og kraftlinjemaster over hele Østlandet. Meheiagruppa tok for seg strekningen Meheia-Skollenborg. Hensikten var å hindre tyske troppeforflyttinger fra Norge til Tyskland. Det fikk liten virkning militært, men hadde stor symbolsk betydning i det de viste at Milorg kunne få til en stor og omfattende koordinert aksjon.

Alle ventet spent. Nå gikk det mot slutten.

Lenge var det usikkert hvordan det ville gå i Norge, men så kapitulerte tyskerne også i her 8. mai 1945. Milorg hadde mobilisert spesielt for dette, og Rolf sto vakt foran rådhuset. Foruten byadministrasjonen, var også politikammeret på rådhuset og var derfor en svært viktig bygning å ha kontroll over.

Defilering på Karl John

Senere på sommeren, reiser Rolf inn til Oslo sammen med resten av Milorg- gutta for å defilere 9. juni. På Karl Johan står Else-Marie og heier og vinker til ham i det han går forbi. Det er et stort øyeblikk.

Else-Marie var i fredsdagene blitt kjent med to engelske soldater. De kom i snakk, og de fortalte at de het Tommy (Thomas) Burgess og Nobby (Norman) Carrot. De var soldater i Royal Air Force og var sendt til Norge for å hjelpe til under frigjøringen. De hadde forlegning på Malerhaugen på Etterstad (Ensjø). Hun tok dem med hjem til Økernveien der de blir tatt imot med åpne armer. Det ble begynnelsen på et vennskap for livet. Else-Marie fikk fallskjermstilke i gave av Tommy og Nobby. Den sydde hun en nydelig kjole av.

Engelskmennene er med i styrkene som sammen med Milorg skulle avvæpne de tyske styrkene i Norge. Tyskerne ble samlet i militærleirene og her på Kongsberg på Heistadmoen, De avvæpnet seg selv og leverte inn våpnene. Men så var også oppgjøret i gang og Rolf måtte gjøre en siste innsats.

Screening

19. juni mobiliseres milorgsoldatene igjen. Tyske gestapister, ss-ledere og andre krigsforbrytere har blandet seg med det vanlige tyske soldatene. Disse krigsforbryterne skal arresteres. Amerikanerne kalte dette screening. Under alliert kommando og med allierte soldater sperres alle veier. Alle tyskere på ulike steder i Kongsberg blir 20. juni samla på Heistadmoen. Amerikanske styrker som var forlagt på Gulskogen leir ved Drammen, var med på å danne en ring rundt Heistadmoen tidlig på morgenen 20. juni. 3500 tyskere ble samla på idrettsplassen under streng bevoktning og måtte stille seg i rekke på rekke som skulle inspiseres.

Tyske offiserer hjalp til med oppstillingen. Gestapisten Finn Kaas som kjente mange av de andre gestapistene, inspiserte, og de enkelte ble plukka ut. Også tidligere arresterte motstandsfolk var med og plukka ut folk de kjente igjen som torturister og gestapister. Seansen varte i flere timer. Rolf var med som vakt. Etter dette avslutta alle milorgsoldatene som hadde vært med, sin tjeneste i juli.

Krigen er slutt, og livet går videre

Rolf reiste til Oslo og flyttet inn hos en tante på Frogner. Han begynte på handelsskolen og fullførte den. I september 1950 giftet Else-Marie og Rolf seg i Kongsberg kirke og bosatte seg i Oslo.

Rolf jobba som møbelsnekker og Else-Marie med modellsøm. På 1960-tallet, da Bjarne hadde blitt enkemann, Sigrid Elisabeth døde i 1961, overtok de Grotthings bakeri som en gang på 50- tallet gikk over fra brød og kaker til lomper og lefser. Rolf og Else-Marie drev bakeriet sammen inntil de begge nådde pensjonsalder.

Rolf snakket aldri mye om krigen, men det var tydelig at det han hadde vært med på hadde satt sine spor.

Rolf døde i 2003, men Else-Marie lever og har det bra.

Screening på Heistadmoen Kilde: Se kildeliste.

Rolf og Else-Marie – Kongsberg kirke. Foto: privat.

Skriftlige kilder:

Boka «Glimt fra Motstandskampen 1940 – 1945 i Kongsberg og Numedal» skrevet av Ove Hagelien. Side 27, 30, 32, 41, 42

Oberst J. Johnsens «Krigen i Norge 1940 – bind 7» side 5, 18, 17 -19

Jacob T. Schjølberg: « Telemarks infanteriregiment nr. 3» - 1995- Isak Aasens beretning- side15 -18. Tønsbergs blad, Sigurd Eugen Løkeberg side 10

Roar Løken: «Milorgs D16» side 20.21, 22

Fotografier fra «Screeningen «på Heistadmoen er hentet fra en artikkel i Dagbladet 14.2.1946, VG 14.1.1967, Gyldendal Bilder nr.5 1946, publisert i Vi Menn nr. 3 -2017

Muntlige kilder:

Muntlige overleveringer Rolf og Else-Marie Ek

Samtaler med Ove Hagelien, forfatter av boken «Glimt fra Motstandskampen 1940 – 1945 i Kongsberg og Numedal»

Samtaler med historiker og forfatter Lars Borgersrud.

En oppvekst og et tidsbilde

Av Trygve Simensen

Min mor, Anne Kravik, ble født i 1915 og kom som to-åring til den nykjøpte gården Vidhammer i Rollag i Numedal. Her ble det en barndom med en eldre bror og tre yngre søsken midt oppe i gråstein og grastuster på den flotte plassen som gården egentlig er. Fjell og sæter hørte med, og det må ha vært et rikt liv i strevsomt arbeide for føda.

Anna Kravik 18 år gammel.
Kilde: Trygve Simensen

Heimplassen

I 1932 gikk mor det første året på Numedal Fylkesskole, og i en stil der skriver ho om heimplassen sin:

«Jordi er bergut og steinfull so ho er vel ikkje nettop av beste slaget. Men mange framande som har vore heime, legg mest merke til det fine utsynet ein har her oppi frå. Ein ser heile Veggli med kyrkja og bygdi omkring. Uppover Nore eit stykkje ser ein også, og i øst ligg Fulsåsgrendi, den ser me også. Nede i dalbotnen ligg Laugen som eit glitrande sylvband. Ovanfor husi ligg det norke små fjell eller berg. Når ein er oppå dei, kan ein sjå endå vidare utyver dalen.»

Numedals fylkesskole 1937 Kilde Trygve Simensen
(Fra et klassebilde).

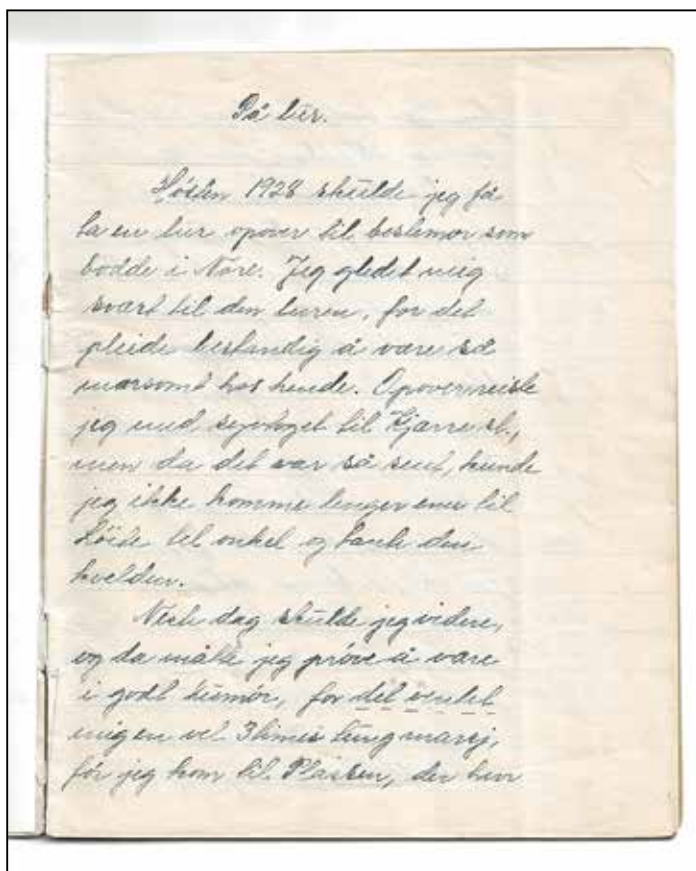
Når jeg tar dette med, er det fordi jeg, da mine barn var små, tok de med til bestemors gård for å vise bort gården og den flotte beliggenheten. Vi visste at husa stod tomme, og tok med oss nistekurv og skulle riktig kose oss ovafor husa og sitte i romens jeg kunne fortelle barndomsminner. Men etter å ha klatra opp, da vi snudde oss utover, var skuffelsen stor. Det eneste vi så, var stor skog på gjengrodde jorder.

Skoletid

Mors stilebøker er ellers et godt tidsbilde fra skriving i 30-åra. Her er en stil om «Geita», en om «Målsaki» (på 7 sider!), «Vinterarbeide på ein gard» og «Bondeungdommen og byen.» Midt i dette finnes også en renere prosatekst, «Ein Haustdag».

Det hører med til historia om mor at ho var, tror jeg, svært begavet for norsk og skriving. Hele livet ble ho brukt til å skrive sanger og andre tekster til diverse

anledninger. Og spiren til dette må ha kommet allerede i folkeskolen. Der fikk ho sine første år hos den meget tilårskomne og meget strenge lærer Kjerre. Han satt i hennes minne som den som både knekte pekestokker og ikke gikk av veien for andre former for utbrudd. Men så kom den nyutdanna Ragnhild Hoff i 1927, og blei lærer både for mine foreldre og mine fire søsken inntil ho slutta i 1957. Jeg tror at for mor må de tre siste årene på skolen ha vært svært rike. Ragnhild var en mester i å skape gode

Annas skrivebok. Stilen «På tur» side 1.

relasjoner, en meget forståelsesfull person med stor faglig dyktighet, om enn så vidt moderne at ho, lenge før normalplanen av 1939, la inn helt andre fagområder enn de tradisjonelle. Således er det helt ufattelig hvor fint barna lærte seg å skrive.

Mange husker nok skjønnskriftsboka, den med ferdige linjer hvor man skulle skrive «etter», like pent som den trykte, røde skrifta. Ikke alle klarte det, og for noen, særlig oss venstrehendte, var skjønnskrift med penn og blekk rene mare-rittet. Samtidig mener jeg å kunne si at for de som hadde talent for skriving, kunne all treninga være positiv. I Vamre krets har det vært ufattelig mye pen håndskrift å se.

Bestemor Åse Halvorsdatter Kjontveiteiet og bestefar Peder Høljesen Vetterhuseiet i Kulteplassen (Storkås gno 164 br no 2) i Nore. Peder døde i 1919 og Åse i 1936. Kilde: Trygve Simensen.

Turen til bestemor

Det som kanskje gjør mest inntrykk på meg i mors stilebøker, er hennes fortelling om turen til bestemor Åse i 1928.

Da var Numedalsbanen i gang, og mor reiste oppover dalen med kveldstoget, så sent en torsdagskveld at ho bare rakk til sin tante i Løyte. Her ble det overnatting før ho måtte rekvirere skyss over Lågen neste morgen før ho tok fatt på den to timers lange spaserturen fram til Plassen, eller Kulteplassen, som ligger i Vergjedalen på Lågens østside. For meg er det svært vanskelig å skjønne at ei jente på litt over 11 år ble sendt alene på denne veien, men mor skriver at «denne dagen var det viktig at jeg var i godt humør, for nå var det å gå en lang marsj...»

Kulteplassen før 1930. Kilde: Trygve Simensen.

Mor kom fram, klissvåt på beina og ganske kald denne høstdagen med både væte og kulde i lufta. Men bestemors varme mat og onkelens sokker og sko gjorde det hele til en positiv opplevelse.

Mors onkel ha skrevet om Plassen, hvor det var særdeles sparsommelig med ei stue på ett rom, enkle vinduer og kun ei grue som varmekilde. Hit skulle altså min mor på sin livs ferie, noe ho absolutt gledet seg til. Hva de gjorde? Jo, mors søskenbarn var også på besøk, og de to jentene hjalp nok til og passet dyra som kom ut igjen lørdag etter et kort snøfall om natta. Likeledes forsøkte de å plukke tyttebær på lørdag, men lyngen var så våt at det ble vanskelig. Planen var at mor skulle gå hjem på søndag, men et skrekkelig snøvær gjorde at «da hadde jeg ikke lyst til å gå den lange veien hjemover til bygda.» Men på mandag måtte heimturen gjøres. «Det var 3 – 4 tommer nysne, og et forferdelig klasseføre å gå i.» Nede ved fjorden fikk ho en gutt på Hostvedt til å ro seg over til stasjonen på Kravikfjord. Jeg antar at hele denne turen ikke var planlagt i forhold til togrutene, så på stasjonen måtte mor vente i to timer. På venterommet var det en ovn, men ved mangla, og jenta var jo kliss våt og gjenomfrossen. «Disse to timene var lange, syntes jeg.» Det mangla også oppvarming på toget, så det ble ingen varme i kroppen før på den halvtimes lange turen oppover bakkene hjem fra Laugi og til hjemmet, dit ho kom i skumringen, men «vel fornøyd med turen til gamle bestemor.»

Da og nå

Historien er unektelig sann, og sier noe til oss om farne tiders forhold både til opplevelser og kommunikasjon. Ingen beskjeder, ingen hjelp og veiledning og foreldre som står i startgropa for å hjelpe, er det mulig at så mye kan ha skjedd på 90 år? Spørsmål vi aldri får svar på, er jo om min mormor faktisk syns det var i orden at jentungen ble en dag ekstra uten mulighet for å gi beskjed, eller om morshjertet da virkelig hadde det vondt inntil ho så den forfrosne jenta komme gående oppover jordene. Sett med våre øyne var det nok få farer forbundet med en togtur oppover dalen på denne tida, men det blei jo lagt et enormt ansvar på jenta, noe vi ikke lett kan forstå rekkevidden av i vår mobilavhengige tid.

Kulteplassen i dag. Foto: Trygve Simensen.

Fergetrafikken i Gåserudsundet

Jørgen Sandberg tok initiativet til denne artikkelen, og vi begynner derfor med hans tekst her som etterfølges av utdrag fra Margot Eides tekst. Etter dette har Dag Kristoffersen noen egne undersøkelser, og vi får et kapittelsammendrag fra Jørgen Sandbergs bok «Lågendalens glemte slitere». Vi har også fått tilgang til noen bilder.

(LL/DK)

Gåserud fergested ca 1957. Foto: Widerøe.

Det hender iblant at undertegnede får tilgang på historisk stoff som kan ha allmennhetens interesse. Slik hadde det seg at en bekjent viste meg et skrift som hun mente jeg kanskje kunne gjøre noe ut av. Det kunne jeg så avgjort. Skrivet var forfattet av en eldre kvinne, Margot Eide, som skildret sin oppvekst på en gård på grensen mellom Lardal og Ramnes. Gården lå på veien fra Schjerven over

til Lønnskollen før du kommer ut på veien til Vivestad og Andebu. Her skildres et liv i mellomkrigstiden i tilnærmet naturalhushold. Mange temaer omtales slik som fjøsstell, klestilvirkning, kirkegang, vekkelse og ferieliv på Holtan i Lardal. Enkelte av disse temaene vil du finne i Langs Lågen etter hvert. Vi begynner med det sistnevnte, Margot hadde nemlig sin bestemor fra gården Holtan i Lardal og hun tilbrakte mye av somrene der. Den gang var det fergested i Gåserudsundet, og det er om denne virksomhet.

Kart Gåserudsundet.

Jørgen Sandberg

Margot Halvorsen Ouff Eide. Kilde: Bernt Eide.

Margot Eide forteller:

«Tanta Alma var alltid på kirkegården og pynta før prekesøndag - fem graver. Jeg var med dit, – hun sykla med meg bakpå. Når vi kom til Lågen, ringte vi på en knapp på en telefonstolpe, og så kom ferjemannen fra andre sida og satte oss over. Han het Syver Glenne og var en koselig gubbe. Hvis en bil skulle over, måtte han bruke ferje og vaier. Det måtte være en lei jobb å ha. Han kunne jo bli vekket hele natta for 10 øre gangen. Verst var det på lørdagsnatta når alle frierne skulle over Lågen, og når det var fest på lokalet. Han hadde fast betaling av kommunen for å frakte bygdas folk. Men det gjaldt ikke natta. Da måtte man betale noen øre. På vinteren gikk vi jo bare over. Men på visse steder kunne det bli råk på isen. Det blei da satt grankvister ned i som advarsel så ikke folk gikk uti. Det hendte aldri noen ulykker der.

Etter krigen blei ei bru som før hadde stått ved Bommestad, satt opp på dette ferjestedet. (Det er den

samme brua som står der nå.) Det var en stor lettelse. Vi var som nevnt på vei til kirkegården, og vi blei der alltid en god stund. Alma traff mange kjente å prate med, det var som en møteplass. På hjemveien var vi innom butikken. Alma skulle handle, og hun kjøpte også drops og bruspulver til oss. Det var stor stas. Halvor og jeg hadde jo ikke noe å kjøpe for. Butikken het Sundet, og der var mamma til hun fikk spanskesyken. Et hus nedenfor butikken var det gamle, nedlagte ysteriet. Der hadde Alma hatt arbeid.»

Fergemenn

I Lardalsboka bind 3 og i folketellingene 1900 og 1910 står følgende nevnt som fergemenn. Skomaker Hans Jacob Hansen født 1840 og som bodde på Grønli under Gåserud. Han må ha vært der i tilfelle mellom 1875 og 1900 da han ikke er nevnt som fergemann i disse folketellingene. På fergestedet i 1900 og 1910 bodde Syver Kristian Mathisen Gaaserudsundet / Sundet og er benevnt som fergemann og tømmermann/skogsarbeider. Han var født i 1855 i Hem og bodde her sammen med kona Nikoline og fire sønner. De hadde ingen husdyr og satt kun poteter i 1900.

Både Syvert Karl Halvorsen Gåserudsundet og Ole Syvertsen Gåserudsundet er nevnt i boka. Dette er far og sønn som i 1910 bodde i Gavelstad Enggrav. Syvert var innerst (dvs. han leide husvære), skogs- og gårdsarbeider og var født i 1866 i Lardal. Her er det mor Rine Marie Mathisdatter, som er sjuk og sengeliggende, som er forbindelsen til fergestedet. Hun var søster av Syver Mathisen Gaaserudsundet, og det er vel derfor Syver Halvorsen overtar som fergemann med fast jobb. Ole var vel god hjelper og overtok. Dette er ikke Syver Glenne som Margot nevner. For det var Syver Lauritz Tollefsen Glenne f.1878 som eide Søndre Glenne fra 1908 til 1925. Da solgte han Glenne og muligens blei han fergemann da. Han døde i 1956. Sønnen Thorleif som Jørgen Sandberg intervjuet var født 1914 og døde i 2003

Deretter var det vel antagelig Sigvart Th Grorud f. 1902 som var skogsarbeider og flytta hit fra Langedal. Han døde i 1982. Sønnen Per Thorgrim f. 1933 overtok stedet, men flytta til Stavern og jobba der som los. Han er det Jørgen Sandberg intervjuet som vi ser lengre ned i artikkelen.

Syver Lauritz og Sigvart var altså de to siste fergemenn her i Gåserudsundet.

(LL/DK)

Gåserud ferge med prammer. Foto: Svein Molaug, Norsk folkemuseum.

Jørgen Sandberg: Lågens glemte slitere – kapittel:

Uten sundmannen stoppet Norge

Det fantes mange fergesteder mellom Hvitvingfoss og Larvik. Blant de viktigste var Halsen og Tingstuvollen i Tjølling, Holagropa ved Stubberød, Faret ved Bommestad, Sundet og Nes i Hedrum, Hvaaraa i Hvarnes, Gåserud og Blåland i Lardal. Den siste fergeturen på Lågen blei gjort i 1968 ved Sundet i Hedrum. Der lå for øvrig den siste ferga i lang tid halvveis uti vannet og råtna opp.

De siste fergemenn

Å være fergemann var ikke entydig. I Hedrum fortalte Einar Bergene og Bertha Bratthagen at det var stas med gratis hus, jordlapp og sikker jobb. I Sundet hadde de også ansvar for telefonsentralen og kunne ved noen høve få en ekstra slant av byfolk i godt lune. Verre var det ved Gåserudsundet. Der forteller Per Grorud og Thorleif Glenne en annen historie. Det var jobb hverdager og helg og ingen ferie. En måtte

være til stede 24 timer i døgnet. Skulle en bort, måtte en skaffe avløser. Ofte var dette sønner til ferjemannen som da måtte ta jobben.

Fergemannen hadde fast lønn og billettenger i tillegg. Men for bygdefolket var det gratis med unntak etter klokka 10 på kvelden. Da kosta det 20 øre. Men det fortelles at det blei betalt med ettører eller knapper da det var vanskelig å skille myntene i mørket.

Over med håndkraft

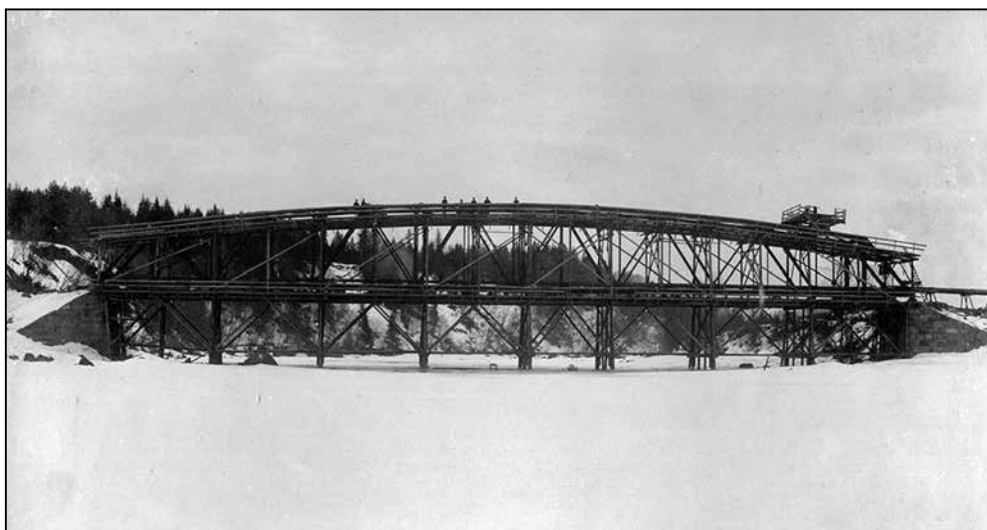
Den siste ferga de hadde, var fra Varilds båtbyggeri i Larvik, og den var av bedre kvalitet enn de forrige. Den tok to hester med vogn eller en to små biler. Var det folk med, kunne en ta 15-20 stykker. Med en valse på ferga og en wire trakk de seg over Lågen med håndkraft. De måtte legge båten litt på skrå pga. sterk strøm.

Thorleif Glenne og Per Grorud fra boka «Lågens glemte slitere».

Ferga med bilen, Z-674, 36 mod. registrert på Kristian Holm i 1937. Foto fra Anders Gulli.

Tidligere Bommestadbrua nå Gåserudsundbrua. Her Bommestad bru 1902. Jan Einar Bredal fotosamling.

Var det lite vann, måtte de ro. Noen ganger måtte de også bruke en pram om det blei for vanskelig med ferga. Var det for stri strøm eller for mye tømmer, måtte de bare la være og vente på bedre muligheter. Før isen gikk om våren, kunne det også være vanskelig. De måtte da legge planker ut til ferga for at folk og hester kunne komme seg på.

Og det fortelles om en gang at en hest gikk gjennom isen, og de fikk redda den ved å holde den om halsen så den ikke blei dratt under. Tre-fire mann med tau klarte å få den opp. En annen gang gikk to hester med vogn rett i elva ved pålasting, og de blei funnet flere hundre meter på nedsida av fergestedet.

Like på nedsida av fergestedet gikk en mann som het Kresten gjennom isen og drukna, og etter den hendelsen blei stedet kalt Krestenråka

Tyskere og annen natt-trafikk

Per fortalte at han plukka opp en tysker her under krigen. Han lå dau over en tømmerstokk. De hadde mye leven med tyskerne, fortalte Thorleif. Da det var noe jente-trafikk med dem, tok guttene båten tilbake, og da de hoia for å komme over, lata de som de ikke hørte dem. Ei stund etter blei det montert en ringeknapp. Mye styr var det da det hadde vært fest på ungdomslokalet på Styrvoll også. Da måtte de opp hele natta. Trafikken økte sterkt utover på 1950-tallet, og da fikk Lardal kommune kjøpt den gamle Bommestadbrua som blei montert i 1960. Dermed var fergetrafikken på Gåserudsundet slutt.

Bommestadbrua blir Gåserudsundets bru

Hvor stor trafikk det var mad ferga er vanskelig å si, men en tysk kilde, muligens en reisebrosjyre forteller at det i 1938 blei frakta 30.000 personer og 5000 kjøretøy. Dette høres meget høyt ut. Sier en at det lå is på elva i to måneder og det var 300 fraktdager, skulle det fraktes 100 personer pr dag og 16-17 biler, og dette var før krigen. Men andre tall har ikke latt seg oppdrive.

Men at alt ville bli mye lettere med ei bru, er jo innlysende. Så da Bommestadbrua skulle skiftes ut med ei tofelts-bru, kjøpte Lardal kommune den, og vinteren 1959-60 blei stillaset satt opp på elveisen. Fagverket på brua fra 1902 blei demontert, sandblåst og malt, og dette blei utført ved Alfred Andersens mekaniske verksted på Thorstrandmoen i Larvik. Deretter frakta til Gåserud. Der blei den satt opp igjen, og brua blei åpna sommeren 1960.

(LL/DK)

Kilder:

Lardal bygdebok bind 2 og 3

Digitalarkivet: folketellinger og kirkebøker Lardal

Dis-gravminner- Lardal

Margot Eides skriftlige beretning utlånt av Bernt Eide

Jørgen Sandberg: Lågens glemte slitere

Vestfolder'n. Bedriftsavis for veivesenet i Vestfold, 1989 nr. 6 (spesialnummer)

Sørsamenes innsats som gjeterne i Opdal Renkompani

belyst gjennom samtaler med noen etterkommere

Del II

Av arkeolog Bente Fønnebø

Tamreindrift som næring i bygder rundt Hardangervidda, var utbredt fra 1880 og fremover. Det ble stiftet tamreinselskaper i Uvdal, Eidfjord, Sysendalen, i Veig, i Hol, Tinn og Vinje. Samtidig var det stor tilflytning av samefamilier som drev med reindrift. De kom til dalene nær vidda pga. «lappe-loven» som førte til at samer som drev reinnæring på beiter som de gjennom flere generasjoner hadde brukt, ble jaget og måtte søke til nye beiter. Mange søkte mot Hardangervidda. I de første tiårene skrev Opdal Renkompani flest arbeidskontrakter med sørsamiske gjeterne. Senere synes det som både samiske og lokale gjeterne ble vanligere, – da hadde samene antagelig lært lokale bønder mye om håndtering av tamrein.

I Del I om sørsamiske gjeterliv i Uvdal, var Nils Olsen Kant i fokus (Langs Lågens årbok, 2019). I Del II og III utdypes tamreindriften historie gjennom samtaler med flere etterkommere av sørsamenes innsats i Opdal Renkompani. Jeg viser i del II først til tidligere tamreindrifter som grunnlag for drift fra 1890-1950. Kjell Bitustøy skrev i tidsskriftet Villreinen i 2012: «Me veit at mange unge gutar frå bygdene rundt Hardangervidda blei gjetarar, men kompetansen og dyra kom frå det sørsamiske området. Det er vel ikkje å ta for hardt i å seie at dette til dels har vore ein underkommunisert kunnskap» (ibid, s. 102). Med dette perspektivet i tankene, kontaktet jeg etterkommere av samiske gjeterne som kom til Uvdal sist på 1890-tallet. Mange dro aldri tilbake til Rørosvidda, Sør-Trøndelag, Selbu, Trollheimen eller Namsosstraktene.

Samenes erfaring og kunnskap var helt avgjørende for kompanier som klarte å drive økonomisk vellykket og opprettholde tamreindrift over lengre tidsrom slik som Opdal Renkompani. I Veigdalen ved Viveli var det samer som drev selvsten-

Å være reingjeter krevde dyktighet på ski, oppdra kompaniets hunder og mestret uvær på vidda. Kilde: Kjell Bitustøy, 07.07 2018, Hallingdølen. www.hallingdølen.no/repotasje/toft-liv-som-tamrein-gjetar-2.3403276.

dig samtidig med at de gjette for tamreinslagene, så mange gjeterere hadde også egne næringer. De menneskelige aspekter utdypes gjennom samtaler med etterkommere av sentrale gjeterere. Jeg har også besøkt Ståle Flaata på Nord-Sønstebø, oldebarnet til Litle-Margrethe Andersen som var en sentral skikkelse blant sørsamiske gjeterere i Uvdal. Videre har jeg hatt samtaler med Lars Zarissen (86), han og kona Aslaug bor på Bergseid i Uvdal, rett ovenfor Rødberg. Han er sønn av Martin Zarissen og søskenbarn til Jacob Jomafjell, sønn av Martins bror Anders, begge brødrene var sentrale gjeterere i kompaniet. Martin og Anders far Johan Mikal Zarissen hadde blant annet 50 egne dyr selv samtidig som han jobbet for kompaniet. Faren Johan Mikal, sønnene Martin og Anders og Jacob Jomafjell var kjent som svært dyktige reingjeterere. Dette er del av Nore og Uvdal og i Numedal, Kongsberg og Lågendalens historie som fortjener mer oppmerksomhet og som muligens yngre generasjoner ikke kjenner til. I Del II vil samtalene med Birgit Gulliksen (90), datteren til Anders Andersen, bosatt på Kongsberg, samt med Ståle Flaata, oldebarnet til Litle-Margrethe Andersen, ha en større plass. Jeg besøkte henne senhøsten 2019 og våren 2020. Jeg har valgt fokus

på etterkommere av Litle-Margrethe og datteren Kristine og sønnen Anders. I del III vil jeg skrive om Johan Mikel Zarissen og etterkommere av sønnene Martin og Anders Zarissen og Jacob Jomafjell. Gjennom Birgit Gulliksen fikk jeg høre om det å vokse opp som same i Nore og Uvdal rundt 1900-1950. Men først et tilbakeblikk på tamreindrift rundt vidda generelt.

Bakgrunn – tidligere drifter med tamrein på Hardangervidda

I starten (1890-1910) av Opdal Renkompanis drift var det samiske gjetere som dominerte. Utover 1900-tallet ble flere uvdøler gjetere, mange var etterkommere av stifterne og eierne, som Magnus E. Bakke, sønn av Erik Bakke, og Nils Flaata. Andre samiske gjetere, var Amund Amundsen, Nils Vardo, Jens Fuglesteg og Hans Fjelner. Finn Nyquist (1990, s. 115-119), fortel-

ler at tamreindrift der samene hadde en sentral rolle, har det vært helt tilbake til Ulvik-bonden Kristoffer Sjursen Hjeltnes i 1783 dro fra Eidsfjord til «Finnmarken», den vanligste betegnelsen for Rørosvidda den gang, for å kjøpe tamrein. Han kom tilbake med 100 rein samt «lappkona» Lucci og sønnen Zacharias som skulle gjete. Lucci gjette også for Ole Stensen Flaata fra Øvre Flaata, som eide Øvre Aasberg og drev med tamrein i Dagali. Om Lucci fortelles det også at hun lærte fjellbøndene i Uvdal og Dagali å lage fetasko, melke simler og lage reinsdyrost. Dette var rundt år 1800, og på denne tiden kjøpte flere bønder tamrein og holdt de nærmest som husdyr i inngjerdede områder i Hallingdal og Telemark. Men vi kan anta at tamrein som del av næring, har en mye lengre historie, og at samers kunnskap var ettertraktet. Det fortelles at bonden Hjeltnes tjente godt på tamrein, men etter hans død i 1804, oppsto vansker og uenigheter. Lucci og sønnen, kjent for dyktighet i gjetning og godt håndverk, dro hjem til Rørosvidda. Uten dyktige gjetere, ble flokken etter kort tid tatt av ulv. I 1810 var første perioden med tamreindrift over før ny «tamrein-feber» oppsto rundt 1840. I 1845 var det 3000 tamrein på Vidda. Særlig Eidfjordinger kjøpte opp

Litle-Margrethe og Nils Andersen med sønnen Anders i 1909 noen år etter at de begynte å gjete for Opdal Renkompani (Kilde Einarstveit 2006, s. 65 og s 39). Nore og Uvdal Fotoarkiv.

*Flere gjeterer:
Nils Vardo
holder
kjørereinen og
på sleden sitter
kona Astrid og
søsteren Anna
Sara Vardo.
Foto: Kvislen.*

tamrein fra Rørostraktene, men perioden varte ikke lenge. I 1860 var det ikke tamrein igjen på Hardangervidda. Rundt 1880 var man klok av tidligere drifter, og enige om selskapsdrift, og allerede i 1909 var det 12 700 tamrein, fordelt på selskaper eller kompanier i Hallingdal, Hardanger, Telemark og Øvre Numedal. Opdal Renkompani startet i 1890.

Omfattende ansvar – slakting, merking og kastrering

Gjeteransvaret innebar oppsyn med kalving, å lede og gjennomføre slakting, merking og kastrering (jalking). Gjeterne oppdro også selskapets hunder. Hjemdriving av rein i andres flokker vestpå ved Eidsfjord eller i Telemark inngikk også. Det var fysiske utfordringer på ski på vandring over lange strekninger i all slags vær. Lars Enerstvedt (2006) forteller at de tidligere skreppehandlerne Erik K. Bakke og Lars O. Grøtjorden startet driften sammen med investorene Gunnar Garathun og Christian Urholdt som mest tok seg av økonomien. I forhold til tjenestevillighet overfor stifterne, synes det som de samiske gjeterne var villig til å yte maksimalt. Å hente bortkommen rein kunne være en strabasjos tur, reinen skulle identifiseres, og det skulle avtales løsninger for eksempel med Øvre Eidsfjord Rensamlag eller Hardanger tamreinselskap som også drev stort den gang. Tamreindriften var i vinden og nye drifter ble stadig stiftet. Utfordringene de første driftsårene for Opdal Renkompani var, ifølge Enerstvedt (2006), knyttet til å utvide beiteområdene. Det første tiåret etter 1890 ble

Merking av kalver i Kåsadalen ca. 1930, F.v. Anders Andersen (Birgits far), Olav Wiik, Jacob Jomafjell og Anders kone, Birgit Andersen (Birgits mor). Nore og Uvdal fotoarkiv/Buskerud Fylkesfoto.

Anders sin far Nils Andersen før 1918.

Jøransetfjell - Fauskofjell og Uvdal Østfjell mot Dagali brukt. De prøvde å ha flokken på et avgrenset område, men det ble for begrenset beite, derfor ble det avtalt langtidsleie ved Hein, Vikstul/ Imingseterdalen, Skjorte, Kaasadalen, Hette og Skrykken. Forhandlinger om å leie beiter pågikk også i Borgegramin og østover mot Eggedal. Beite i Smådøl ble likevel opprettholdt fra år til år frem til 1920-åra mot at Opdal Renkompani «brøytet med tamrein» gjennom Smådøl «etter eierens forlangende». Jeg husker selv at de voksne fortalte hvor praktisk det var at høy ble kjørt heim med hest og slede på frostmyrene. Like før og i årene etter århundreskiftet kjøpte kompaniets eiere systematisk opp fjellstrekninger på Hardangervidda for å få sammenhengende beiter etter at de reorganiserte fra fire eiere til ti. I dag er det ifølge Ståle Flaata 50 eiere med større og mindre eierdeler i Opdal Renkompani¹, men tamreindriften opphørte i 1958. Den første flokken ble kjøpt i 1890 fra Knut Haukelisæter og Lars Berunuten ((Fosstveit & Gjerden, 1990). Minst fem gjetere ble ansatt i årene 1890 -1895. Foruten Nils O. Kant, var det Nils «stubbe-Nils» (f. 1867) og Margrethe «Litle-Margrete» Andersen (f. 1877) og etterhvert sønnen Anders som bidro med erfaring og kunnskap om tamreindrift, og Anders var ansatt i over 40 år i Opdal Renkompani.

1) Ståle Flaata mener Garatun og Urholdt overtalte og lurte tidligere eiere til å selge til kompaniet med trussel om hvis ikke, ville de måtte avgi eiendommene til statsallmenning. Da disse gikk ut av kompaniet, kom derfor åtte nye aksjonærer inn i kompaniet. De eide svære felleiendommer sjøl og hadde kapital. Det ble bedret beiteforhold, men han mener det ramma grunneiere som solgt til kompaniet i panikk.

Ferdaskrin laget av Birgit Andersdatter Gulliksen. Foto: B. Fønnebo.

Birgit hjemme på Kongsberg i 2020. Foto: B. Fønnebo.

Samtaler med Birgit Gulliksen (90) om hennes samiske slekt og røtter

Birgit forteller at faren Anders ble født på en gård i Torvetjønn i Rauland i Telemark hvor søsteren Maria Rebecca og mannen Jon Stengel Kjeldsberg bodde. Anders var bare to-tre måneder da han kom til Uvdal sammen med moren Litle-Margrethe, faren Nils og søsteren Kristine, forteller Birgit. De kom til Uvdal i 1903 (Bitustøy, 2012). Anders begynte å arbeide som gjeter 14 år gammel i 1917, året før faren Nils døde, og fortsatte til 1957/58 da tamreindriften tok slutt. Hennes foreldre, Anders og Birgit Tollefsen fra Uvdal, fikk fem barn, eldst var Margrethe og Nils, så kom Birgit, Torleif og Lars.

Å være samebarn på Brandsgard skole i Uvdal under fornorskningen på 1930-40-tallet

Birgit forteller gjerne om livet i Uvdal på 1940-50 tallet og samiske røtter i Norge og Sverige.

Hun ble født i 1930 på Veraldrud-Dokken under Veraldrud i Øvre Uvdal og begynte på Brandsgard skole i 1937. Som treåring kom hun til gården Mogen som bestemoren Litle-Margrethe kjøpte i 1933. Der vokste hun og fire søsken opp. I dag er Lars og hun igjen av søskenflokken. Lars Andersen bor i Iminggrenda med kona Sigrid Wetterhus, de fikk fire barn, barnebarn og oldebarn. I dag er det broren Nils sin

Birgit 16 år. Utlånt privat av Birgit Andersen.

sønn, Terje Andersen, som eier Mogen. Ungene i Mogen gikk på Brandsgard skole, tre km. unna sammen med åtte søskenbarn fra nabogården Rustrud. Der bodde Anders sin halvsøster, tante Kristine, gift med uvdølen Torleif Flåta (Flaata). De kjøpte gården i 1936 av Opdal Renkompani. Birgit minnes ei geit hun fikk i gave derfra og mange glade barn i lek omgitt av sau, kyr og geiter. Flåtagutta var det moro å leke med. Men den strenge religiøs læreren på Brandsgard skole som også var kirketjener i bygda, gjorde samebarna stor urett i en tid da nasjonsbygging og fornorskningen² var på sitt sterkeste. Birgit forteller at barn fra Raulandsgrenda og «de andre norske» fikk ros, mye hjelp og positiv oppmerksomhet. Birgit husker

at barna fra Mogen og Rustrud ble hundset med, refset og mobbet mens «norske» elever gikk fri. Mange fikk store hull i skolegangen de sju første skoleår. Selv kom hun aldri lenger enn til 6. klasse. Det ødela mye for senere utdanning og en drøm om å bli snekker. Læreren ville «ha frem sine egne» med ambisjoner om høyere utdanning for dem, mens samebarna ble sett på som dumme eller oversett. Dette var nok dessverre vanlig i hele Norge på 1900-50-tallet. Barn av samer ble tvangssendt på internatskoler langt fra foreldre for å lære norsk. (Swart, 2019). I dag har vår samiske urbefolkning klare rettigheter i skole og barnehage, og lovverket pålegger å inkludere samisk kultur, språk og tradisjoner i all opplæring.

Fire land – ett folk – grensebefolkning Norge–Sverige

De samiske grensebefolkninger var vant til å samarbeid i fire land, hvor samiske befolkninger bodde, i Finland, Russland, Sverige og Norge. Dette brøt med nasjonsbyggingen. Mange samiske slekter i Norge giftet seg med svenske samer og hadde derfor nær slekt i Sverige. Dette var også tilfelle med Birgits bestefaren Nils Andersen og faren hans igjen, som opprinnelig kom fra Jämtland i Sverige. Birgit har hvert år

2) *Fornorskningen pågikk fra 1850 – 1970, startet med ny grunnlov i 1814 og frigjøringen fra Sverige i 1905 da unionen opphørte. Det nasjonale, det norske språk, tro og tradisjoner skulle dominere og førte til systematisk fjerning av samisk språk og tro (Swart, 2019)*

Litle-Margrethe med kjørebukken, (Kilde Enarstvedt 2006 og) Nore og Uvdal Fotoarkiv.

Birgits oldemor Margrethe Nilsdatter Njaita, privat, utlånt fra Ståle og Birgit Gulliksen i 2020.

de siste tjue år reist til den samiske gravplassen i Ankarede hvor oldefaren er gravlagt. I Ankarede finnes John og Nils sin gamle også. Bestefaren Nils er derimot gravlagt ved Uvdal kirke. Birgit har god kontakt med samiske slekter som samles rundt St. Hans hvert år. I 1992 deltok Birgit på slektsstevnet i Gjeddede i Sverige hvor flere hundre slektninger var samlet.

Sterke kvinner: Litle-Margrethe Andersen og moren Margrethe Njaita

Litle-Margrethe var ei sterk og arbeidsom samekvinne, født i 1877 i Holtålen i Sør-Trøndelag. Hun bodde på Mogen på sine eldre dager og døde der i 1948 (Sønsterud, 1998, s. 44). Margrethe Nilsdatter Njaita tilhørte ei samisk slekt fra Sverige. *Njaita* er et samisk slektsnavn fra Ternaby i Sverige som betyr «*dom som brider seg utover*». Litle-Margrethe og søsknene kom sammen med foreldrene med 4000 dyr da de ble jaget fra Gauldalsvidda i Sør-Trøndelag til Botneheiane i Bykle i 1892. De var drevet på flyttfot av den nye Lappeloven³. Ifølge Trygve Fosstveit og Knut Gjerden,

(1990) var Njaita og Thomasen blant de rikeste reineierne i landet. Men den nye «Lappeloven» eller Reinsdyrlova av 1880-1897⁴ førte de på leting etter nye beiter. «Reinbeitesaken» der samer ble bøtelagt for tjuvbeiting og bøtelagt med 1500 dyr, førte dem på vandring. Kjell Bitestøy (2012) bekrefter at de var regnet som Sør-Norges rikeste samer. Grensebefolkningen hadde som nevnt gjennom flere generasjoner hatt sine vandringer med reinen uavhengig av grenser, mens den norske stat, etter unionsoppløsningen var opptatt av å bygge nasjonalstaten. Etter unionsoppløsningen i 1905 kunne samene ikke dra med reinen mellom beitene i Norge og Sverige. John Thomasen, som var født i 1820 i Stensele, i lappbyen Vapsten i Västerbotten, døde i 1892 rett etter at de kom til Bykle (Fosstveit & Gjerden, 1990). Den eldste datteren Ejva Sofie og mannen Thomas Sebrik ble igjen. De så dyreflokken ble skutt ned av lokale bønder på Gauldalsvidda.

Veien over vidda til Uvdal – generasjoners beitesystemer brytes

De andre barna til Margrethe Njaita og John Tomasen, var Maria Rebecca, Lars Emanuel, Anna Tomine og yngstejenta Litle-Margrethe. Disse dro med egne flokker til Botne-, Neslands- og Tveiteheiene i Setesdalen og var der noen år⁵ før de gav opp. Lars Emanuel holdt ut lengst men flytta til Trollheimen i 1913, forteller Ståle Flaata. Han forteller også om tradisjonen blant reineiere med å gi barna en rein hvert år og eget reinmerke i fødsels gave for dermed å bygge opp egen flokk gjennom flere år. Det yngste av barna arver som oftest den gjenværende flokken, samt retten til beiter, men også omsorg for foreldrene. Når beitesystemet brytes ved at innarbeidede beiter over flere generasjoner mistes, oppsto vansker. Samer ble presset ut av beiteområder på leit etter nye beiter. Da Litle-Margrethe og Nils Andersen krysset Hardangervidda på vei til Uvdal, hadde hun 900 egne dyr. Da hun ble ansatt i Opdal Renkompani, solgte hun deler av flokken til kompaniet og måtte redusere egen til 70 vinterdyr før kalving.

Kristine ble «satt bort» på Stampa hos Even og Oline Rebecca

Ståle Flaata forteller at bestemora Kristine (f. 1896) var sju år da Litle-Margrethe og Nils kom med henne og Anders over vidda til Uvdal. Noen år før skulle moren Litle-Margrethe og Kristine ha blitt hentet av faren Jon som dro foran til Amerika, men

4) Ståle: nevnte «Reinbeitesaken» der samer ble bøtelagt for tjuvbeiting og måtte betale med 1500 reinsdyr i bot i 1891.

5) Ståle Flaata forteller at beiteområder på Setesdalsvidda, ble systematisk kjøpt opp av rikmannen Torvald Heiberg. (se utfyllende om dette i Fosstveit & Gjerden, 1990. s. 88-92). Heiberg solgte alt til Quisling i 1943. under 2. v. krig, og gav området navnet Njardarheim veidemark. Da krigen var over, ble det Statsallmenning og brukt til Kongens veidemark.

de hørte aldri fra ham. Litle-Margrethe hadde derfor Kristine med da hun traff Nils. Kristine fortalte også til Ståle at moren fødte henne alene baken stein 11. november i 1896 i Setesdalsfjellene. I samtale med Ståle våren 2019 og 2020, fortalte han at det hadde vært tungt for Kristine da hun som sjuåring ble «satt bort» for å gå på Torsrud skole. De årene bodde hun på «Pladsen Stampa» eller Fossheim, en ombygd vadmelstampe ved elva Rølv (Sønsterud, 1998, s. 1346) hos Even Evensen Loftstuen. Han kjøpte «Pladsen Stampa» under Torsrud i 1898⁶.

Rolf Grøtjorden og Julius Deinboll lærte kunsten å lage fetasko av samene. Under 2. v. krig. Det var ikke lett å få tak i godt fottøy forteller de i en video laget av Ann Sissel Grøtjorden i 2009 om kunsten å lage fetasko. <https://www.youtube.com/watch?v=SNs8WPanuRU> Foto: Hans Jørgen Jahren. T.h. Rolfs far, Olav Grøtjordens var spesialist.

Kristine ble del av den etterhvert barnerike familien til Oline Rebecca og Even, forteller Ståle. Hun begynte på Torsrud skole i 1903. Even og Oline Rebecca fikk i 1904 Even som døde og Marie i 1905 og Tora Jacobine i 1906 mens Kristine bodde på «Stampa». Så det var nok å hjelpe til med. I 1908 flytta familien til Røisland (Sønsterud, 1998, s. 1122).

Kristine var under oppveksten bestemt på at hun ikke ville bli gjeter, men fastboende i Uvdal, forteller Ståle. Hun ble gift med uvdølen Torleif Flåta/Flaata som var gjeter i Renkompaniet i 27 år. Torleif var yngste sønn til Stein H. Flaata og Sigrid Larsdatter Lunda som hadde andeler i kompaniets eiendommer på vidda. Tre eldre brødre dro til Amerika, og en femte bror, Gregar Flaata tok over Øvre Flaata. Ståle fortalte at da Kristine ble gravid, førte det til familieråd hos Stein H. Flaata med familie på Øvre Flaata. Det var ikke populært å gifte seg med en samekvinne på 1915-20-tallet. Faren krevde at de skiftet navn fra Flaata til Flåta. De første årene bodde Torleif (Tollov) og Kristine Flåta hos Litle-Margrethe på Veraldrud-Dokken i Øvre Uvdal. 16 år etter og med en ungeflokk på åtte, kjøpte de Rustrud hvor broren Anders med familie bodde på nabogården Mogen.

6) Sønsterud (1990, s. 1346) nevner ikke at Kristine bodde sammen med denne familien i 1905.

Avslutning – Uvdølene lærte å lage fetasko av samene

Vi må avslutningsvis dvele ved Litle-Margrethe som lærte uvdølene mer enn reindrift. Birgit forteller at alle sameungene gikk med fetasko på skolen og særlig under 2.v. krig. Mora til Birgit, Birgit Tollefsen, lærte seg raskt å sy fetasko og arbeide med skinn og samiske håndverk. Faren kom stadig med nye emner til sko til dem. Hun var fenomenal til å arbeide med skinn. Å bruke fetasko, var noe alle unger i Uvdal på 1930-40-tallet brukte, har Bodil Selnes (94) fortalt. På et møte i Uvdal Pensjonistforening i 2009, viste Julius Deinboll som da var 90 år, frem alle størrelser av fetasko og forklarte hvordan de utnyttet framfet og bakfet til å sy sko. Det hadde han lært av samene, fortalte han. Rolf Grøtjorden og Julius fortalte i et videoopptak (Grøtjorden, 2009) at Rolfs far, Olav Grøtjorden, ble spesialist. Men Anna Zarissen og Litle-Margrethe var mestere! Under krigen kunne de lage to par fetasko pr. dag, fortalte Rolf og Julius. Sjøl fikk jeg fetasko som tiåring. Birgit Gulliksen minnes med et smil at en ung uvdalskar, Trygve Fønnebø, flørta med henne på vei til fest rett etter krigen og sang «Jeg skal svinge meg fra tre til tre og ta Feta-Birgit med». Etter det ble fetaskoa hjemme når hun som ungjente dro på dansefest på Nordstjerna.

*Olav Grøtjordens fetasko.
Foto: Oluf Fønnebø.*

Kilder:

- Bitustøy, K. (07.07. 2018) *Tøft liv som tamreingjeter. Hallingdølen*. www.hallingdølen.no/reportasje/toft-liv-som-tamrein-gjeter-1.2403276
- Bitustøy, K.(2012) *Tamreindrift og samisk påverknad på Hardangervidda*. Tidsskriftet Villreinen s. 102-107
- Enersvedt, L. (2006). *Opdal Renkompani 100 år 1890-1920*. Drammen: Saturn/Grafisk kommunikasjon.
- Fossbakken, H. (05.08.2003). *Sørsamene i Telemarkfestivalen - Bestillingsverket i årets Telemarkfestival omhandler sørsamene*. I Uvdal bor det fortsatt etterkommere av sørsamer som drev reindrift på Hardangervidda. Artikkel 05.08.2003.i Laagendalsposten.
- Fosstveit, T. & Gjerden, K. (1990). *Folk og fjell – Daglegliv på fjellviddene i Hardanger, Telemark og Setesdal*. Oslo: Det norske Samlaget.
- Grøtjorden L, A.S. (2009). *Film og intervju med Rolf Grøtjorden og Julius Deinboll*. Numedalsnett.no <http://www.numedal.net/default.aspx?ArticleID=90493&MenuID=5804>
- Youtube: Fetasko.www.fetasko.wmv.
- Haakenstad, H. (2010). *Hardangervidda til Lågens kilder – Vandringer, fiske, natur og kulturhistorie*. Eget forlag: Skog og varde. Valdres trykk as.
- Henriksen, V. & Indrelid, S. (1990). *Vidda og mennesket: Del II Viddas egne folk*. I Finn P. Nyquist. (1990). Red. *Hardangervidda*. Oslo: Grøndahl & Søn forlag A.S.
- Ryvarden, L. (2001). *Hardangervidda*. Oslo: Cappelen Damm.
- Swart, A-L. J. (2019). *Samisk kultur og historie - om fornorskning og nasjonsbygging*. PP, Samisk seminar: OsloMet.

Vanningstroa – et nødvendig påfyll mellom skysstasjonene

Av Jørgen Sandberg

Noen av oss eldre kan nok forbinde begrepet hestekrefter med mule, manke og fire fyrige bein. Da kan det også hende at du er så «mosegrodd» at du erindrer vanningstroene som sto med jevne mellomrom langs bygdeveiene.

Få originale vanningstroer igjen i Vestfold

Vanningstroene kunne være laget av forskjellige materialer som jern, sement, tre eller stein. Før var det mange av dem, men nå er det så vidt jeg vet, bare to igjen i Vestfold som står med sin opprinnelige funksjon. En ved Goksjø, langs veien mellom Sandefjord og Andebu, og en ved Lindsverklegga, noen hundre meter nord for Hukstrøm bro. Vi vet med ganske stor sannsynlighet at denne siste var i bruk fra 1877. På den tid var Lågendalsveien fullført dit, og Hukstrømbroen ble bygget og innviet med musikk, sang og stor festivitas. Før den tid gikk veien på vestsiden av Svarstad og opp til Blåland i Hem der det var fergeoversett. Etter at Hukstrømbroen ble bygget, gikk veien oppover på østsiden av lågen, inntil den 100 år seinere ble lagt tilbake til vestsiden igjen med en ny bro ved Brufoss.

De mange troene gikk ut av bruk da

Vanningstroa ved Lindsverklegga har vært i drift siden 1877, og mang en gamp har her slukket tørsten. Foto: Jørgen Sandberg.

hesten hadde gjort sin tjeneste i samferdselshistorien. Det skjedde ikke minst i løpet av 1960-tallet da antall biler tredoblet seg. Men det er verd å merke seg i den samme trafikale historie at det fantes et bussrutetilbud i Lågendalen allerede i 1925. Det var Lågendalsruta som da åpnet for trafikk mellom Larvik og Kongsberg.

Restaurering av vanningstroa ved Lindverkslegga

I begynnelsen av 2000-tallet restaurerte Lardal historielag vanningstroa ved Lindsverklegga, og i 2010 ble den gjenåpnet med vanntilførsel via en trerenne. Det var i den sammenheng jeg begynte å fundere på om disse objekter var tilfeldig plassert, eller om de gikk inn i et eller annet system. Ved nærmere undersøkelse viste det seg at de høyst sannsynlig gjorde det. Svaret var trolig å finne i et skyssvesen som har en lang historie i Norge. Den skriver seg så langt tilbake som til den tid da kongemakten festet sitt grep om nasjonen. Kongen og hans menn krevde skyss da de dro land og rike omkring, og det var bøndene som måtte stille seg til disposisjon uten vederlag. Det samme gjaldt for transport av kirkens menn. Andre derimot måtte betale en fast sum. I denne tid var det bare snakk om å ta seg frem på hesteryggen og følge ridestier, og om vinteren ble det brukt slede. Først på 1600-tallet kom det til en forordning som regulerte skysstrafikken. Den omfattet da gjestgivergårder, men trafikken var den gang var ikke så stor at man kunne leve av den. Den endelige utforming av skyssvesenet ble ikke fastlagt før på 1800-tallet.

Veibygging

En forutsetning for et fremvoksende skyssvesen var at man hadde veier å kjøre på. Den første vei som ble bygget i Norge, ble anlagt ut fra et nødvendig behov. Det dreide seg nemlig om sølvverket i Kongsberg. Sølvet derfra trengte videre bearbeiding på en smeltehytte i Vestfossen. Slik gikk det til at hjulet og kjerren for første gang fikk betydning i vårt land. Veien ble påbegynt i 1624 og gikk fra Kongsberg til Vestfossen. Siden fortsatte den landeveien videre til Hokksund. Derfra benyttet man seg av vassdraget ned til Drammen, før veien endelig nådde frem til Christiania. Dit ble den ikke ferdig før i 1665.

Skysstasjoner

En viktig forordning trådte i kraft i 1851, da det ble bestemt at det skulle være faste skysstasjoner. Da skulle en mann få fast lønn for å holde et visst antall hester, i stedet for at arbeidet skulle utføres som en plikt blant egnens bønder. Lågendalen ble på nasjonalt nivå ansett for å være en viktig ferdsselsåre og fikk relativt tidlig faste skys-

Han venter på skyss. Tegning av Grethe Berger fra boka «Fra Kjerrevei og hestepærer til oljegrus og grå eksos».

stasjoner, og en dagsreise ble beregnet til tre – fire skift. Avstanden mellom stasjonene var ca. to mil, og en dagsreise ble anslått til å være fem til syv mil. I Lågendalen var det opp mot 10 stasjoner, og to av dem lå i Lardal. I sør hadde vi Hannevold og i nord Nedre Schjerven. Begge hadde sin opprinnelse på første halvdel av 1800-tallet. Mellom disse stasjoner var det to mil.

Nå hadde jeg altså utgangspunktet for trafikken, og dermed begynte jeg å undersøke om det gikk an å finne ut hvor vanningstroene hadde stått og når de hadde gått ut av bruk. Det viste seg snart at det var god hjelp å få hos lokale kjentfolk. Jeg kom frem til følgende resultat:

GJESTERUD: En km syd for Hannevold skysstasjon, trolig av tre og gikk sannsynligvis ut av bruk etter at veien ble lagt om i 1977.

ENGELSTAD GÅRD: Den lå videre nordover, var enten av tre eller sement og ble også etter alt å dømme nedlagt etter omleggingen av Lågendalsveien i 1977.

LINDSVERKLEGGGA: Den er allerede omtalt, men vi kan her tilføye at tømmer-

bilene hadde utslagsplass her inntil fløtningen stoppet i 1979. Det kan også nevnes at det for om lag 20 år siden ble bygget en plass for laksefiske som funksjonshemmede med rullestol kunne bruke. Jeg kan også så vidt erindre at den ble brukt som samlingsplass for reisende.

BEKKEVAR: Denne lå ved Bekkevar gård i Hem. Den var av jern og trolig nedlagt på 1950-tallet.

TRANADALEN: Den lå nord for Schjervensletta, i svingene nedenfor, der veien gikk før. Den var trolig av stein og gikk ut av bruk før 1960-tallet.

Dermed har vi funnet ut at det var tre vanningsstroer mellom skysstasjonene i Lardal. Så dette var nok stort sett normen. Nå skal man imidlertid også ta med i betraktning det moment som veihistoriker Marit Kristensen antydte, nemlig at troene også kan ha hatt et lokalt siktemål og ble brukt av det nærmeste nabolag.

Før vi runder av, kan vi se litt på enkelte data i forbindelse med våre nære skysstasjoner.

Skysstasjoner i Hedrum og Sandsvær

Som nevnt var Lågendalsveien en viktig ferdselsåre og fikk tidlig skysstasjoner. I Hedrum var det tre: Stubberød, Gjone Nordre og Odberg. De to sistnevnte ble nedlagt i 1867, og driften slått sammen og flyttet til Gjone Nordre, hvorfra den igjen ble flyttet i Kvelde. Der pågikk driften til 1923. Da var det samtidig slutt for resten av skysstasjonen i Vestfold, bussene overtok.

Retter vi blikket nordover, var det i Sandsvær en rekke stasjoner fra gammelt av. Det nevnes ikke mindre enn seks stasjoner. Men de gikk etter hvert ut av bruk og rundt århundreskiftet kom de første hotellene. I 1902 ble jernbanen mellom Hvitvingfoss og Holmestrand opprettet. Året før ble bygget et hotell i Hvitvingfoss, og det var nok ikke minst av hensyn til den kommende togtrafikken. Imidlertid ble ikke det av lang varighet. Banen ble nedlagt i 1938.

Hvem brukte skysstasjonene?

Hvem var det så som brukte skysstasjonene? Det kan vi finne ut ved å studere protokollene som de har tatt vare på både på Hannevold og Nedre Schjerven. Vi kan umiddelbart slå fast at den største gruppe skrev seg fra dem som ble kalt de «Reisende». Dette var etter alt å dømme folk som handlet med småvarer enten til butikker eller de gikk på dørene gård og grend imellom. Vanlige arbeidsfolk og bønder glimrer med sitt fravær i statistikken, så for dem ble nok fraktprisen for høy. De fleste som reiste,

Jeg må nok ut å trekke turister igjen! Tegning av Grethe Berger fra boka «Fra Kjerrevei og hestepærer til oljegrus og grå eksos».

dre i embets medfør f.eks. politimester, sakfører og ingeniører. Disse fikk trolig reisen dekket av sine arbeidsgivere, og dermed spilte ikke prisen noe rolle.

En ny kundegruppe som begynte å gjøre seg gjeldende fra 1860 tallet av, var turistene. I 1861 kom den første engelskmann til Hannevold. Det kom etter hvert mange engelske lakseturister hit med sine familier. De fikk full forpleining på pensjonatet som skysstasjonen den gang innbefattet. Dette var omtrent på samme tid som engelske laksefiskere bygget en flott villa litt lenger nord og som ble kalt Laksesslottet. Dette bygget sto til nedfalls i mange år, inntil det ble restaurert og gjenoppsto i sin gamle prakt. Ikke lenge etterpå brant det dessverre ned. Driften på Hannevold skysstasjon opphørte i 1914, og på nedre Schjerven på gikk driften til 1920 etter 90 års virksomhet

Kilde: «Fra kjerrevei og hestepærer til oljegrus og grå eksos» 2010 av Jørgen Sandberg.

Beretningen om ei feilslått klassereise

Av Bård Engelstad

Martin Larsen var den talentfulle fattiggutten som ble handelsbetjent, avisgründer, produsent av helsemedikamenter, og mye mer, men som tapte alt. Artikkelen er i to deler, andre del kommer i LL 2021.

Del 1. Avisgründeren

1800-tallet var århundret da Norge for alvor begynte å omformes. Pulsslagene i det norske samfunnet gikk stadig raskere, som en forfatter uttrykker det. På landsbygda førte en gryende mekanisering og effektivisering av drifta til at arbeidet gikk lettere, og behovet for arbeidskraft på gårdene ble mindre. Forskning og utvikling ga støt til industriell optimisme, samtidig som overskuddet av arbeidskraft fra landsbygda både økte presset på byene og førte til stor utvandring. Troen på at også de som kom fra de vanskeligste kårene kunne skape seg et nytt liv, bare man viste tilstrekkelig kløkt eller dristighet, fikk nå næring hos mange. Noen så muligheter i byene, andre emigrerte til «det forjettede land», dvs. til USA. Parallelt med den rent fysiske endringen av samfunnet, ble flere og flere trukket med i den demokratiske oppvåkningen som var i gang. Dette er de nye ideenes, utforskingens og opplysningens tidsalder. Derfor kom selve opplysningstanken til å stå så sentralt i tidens offentlige diskurs. En av dem som kom til å stå midt i denne endringsprosessen, var sandsværingen Martin Larsen.

Barndom og ungdom

Martin Larsen var født i Brantestua, som var en husmannsplass under gården Øvre Berg, litt innpå skogen sørøst for Eidsfos i Hof kommune. Fødselsdatoen var den 29. april 1856. Faren, Lars Olsen, omtales både som dagarbeider og kveggrøtter, og under oppveksten til Martin flyttet familien flere ganger. Da han forlot hjemmet for godt, bodde de på husmannsplassen Goverudeie, bedre kjent som Mosåsen, nær kommunegrensa til Kongsberg. Mora, Inger Olea Hansdatter, døde allerede i 1874. Han hadde ellers en bror, Hans, og ei søster, Elise. På Vassås skole fikk han sin eneste utdanning.

Allerede straks etter konfirmasjonen fikk Martin prøve seg som handelsbetjent ved Hof Handelsforening, og han ble der i tre år. I 1874 befinner Martin Larsen seg i Sandefjord, hvor han som 19-åring har fått stilling som handelsbetjent hos den unge handelsmannen Joseph Alexander Gabrielsen. Begge foreldrene til Gabrielsen hadde bl.a. drevet i brennevinsbransjen, og sønnen, Thomas Bache-Gabrielsen, er opphavsmannen til konjakknnavnet Bache-Gabrielsen. Den kontakten Martin Larsen her knyttet til disse brennevinsimportørene, er trolig av en viss interesse når vi skal prøve å forstå de foreteelsene han står for i årene som kommer.

Til Sandsvær

Allerede i mars 1875 flytter han til Berg i Øvre Sandsvær og begynner der som handelsbetjent ved Hedenstad Forbruksforening. I løpet av Sandefjord-tida har han trolig fått ideen: han vil begynne å framstille ulike helsepleieprodukter for salg. Vel etablert

på gården Muggeberg, der nåværende Berg skole ligger, begynner han etter hvert å framstille «Høreolie». Og selv om det ikke er mulig å finne dokumentasjon på det, så er det likevel en viss sannsynlighet for at han fikk ingrediensene via sine gamle kontakter i Sandefjord eller Holmestrand. Den 28. mars 1878 anbefaler han i en annonse i Verdens Gang denne høreoljen «som det beste Middel, der helbreder for Tunghørighed i de fleste Tilfælde,...» Like etter annonserer han for «Kinesisk Møltinktur» i Dagbladet. Salget må ha gitt han tro på det han drev med. Samme høst tar han opp et lån til virksomheten sin på 400 kr.. Vi skal se i del II av denne artikkelen om Martin Larsen at hjemmefabrikasjonen hans av denne typen produkter tar seg kraftig opp utover 1880-tallet. Men innen det, så har han fått en ny ide: han vil starte avis.

Den 25. oktober 1879 gifter Larsen seg med Kirstine Marie Ristvedt, og bare en knapp måned etter kommer datteren Ingerid til verden. Faren hennes hadde gården Vestre Ristvedt i Øvre Sandsvær, men arbeidet og ved sølvverket på Kongsberg. Antagelig ganske tidlig har Martin vært av det vitebegjærlige slaget. Han har betraktet farens liv og sett at den armoda som var der i oppveksten, ikke endret seg nevneverdig etter som åra gikk. Og tanken måtte ha oppstått allerede i tenåra: veien ut av

denne fattigdommens tredemølle gikk via kunnskap og innsikt. Allerede i 1881 har han en boksamling på 121 bøker. Dette vitner tydelig om en hang til lesning, tatt i betraktning at han enda bare er 25 år. Han opplever gleden og ikke minst den materielle nytten en kan ha av kunnskap, men vil også dele denne kunnskapen med andre. Og hvilken annen virksomhet forener disse to perspektivene bedre enn det å drive sin egen avis?

Ny avis

Den 27.11. 1880 kan en lese følgende innrykk i Dagbladet: «Det tidligere bebudede blad «Sandsværs Budstikke» udk. fra Nytaar under navn «Buskeruds Amtstidende» og koster Kr 1,50 for Halvaaret, med Porto Kr 1,65.» Den første ideen hans har altså vært å skape en lokalavis bare for Sandsvær. Etter nøyere vurderinger, der bl.a. opplagspotensialet og annonsegrunnlag må ha vært avgjørende, kommer han til at den må nå ut over en større del av Buskerud. Altså bør den ha «Buskerud» i navnet. Det har også eksistert en avis tidligere med navnet «Buskerud Amtstidende», som da gikk inn i 1875. Målgruppa i dette nye avisprosjektet er først og fremst folk i landdistriktene i Buskerud. Men han vil uansett utgi avisa i Sandsvær.

Men hvor skal den trykkes? Han tar kontakt med Central-bogtrykkeriet i Christiania og gjør en avtale. Han får dem til å trykke, men distribusjonen skal foregå fra Berg i Hedenstad. Dette er en særdeles tungvint måte å utgi avis på, men han vil prøve. Det går ei stund, men etter 5 utgaver, må han innse at dette blir for slitsomt. Han har nok folk til å hjelpe til, ikke minst kona hans, Marie, men transportomkostningene blir også altfor høye. Med hans egne ord: «Som tidligere meddelt maatte Buskeruds Amtstidende midlertidig standse ivinter paa Grund af den lange Afstand fra Trykkeriet, hvilket gjorde Udgivelsen af Bladet altfor uhensigtsmæssig og besværlig, ligesom ogsaa Trykningen forholdsvis faldt temmelig kostbar». Så hva gjør en da? Jo, han skaffer seg sitt eget trykkeri. Trolig får han tak i et brukt trykkeri, inkludert presse, trykkrammer, osv. fra Th. Moestu's trykkeri i Christiania, eventuelt fra Central-bogtrykkeriet. Nyanskaffelsen gjør iallfall at han etter et halvt års avbrekk

En tilsvarende trykkemaskin kan han ha skaffet seg. Illustrasjonsbilde: Sverresborg Trøndelag.

atter kan komme i gang igjen (30.6.1881), med utgavene nå produsert på eget trykkeri på Berg.

Hvor fikk han startkapitalen fra? Hadde han startkapital overhodet? Vel, svaret på dette kom ganske snart. Allerede 30.8. holdes det «executionsforretning» på Muggeberg. Det er tre kreditorer: Central-bogtrykkeriet, Christiania, Th. Mostus & Co, Christiania og Mürer et. Blauenfeldt, Drammen.

Det tas pant i alt trykkeriutstyret, sofa, stueur, bokskap med alle bøkene hans, en rørgyngestol og en kakkellovn. Dette skal dekke samlede, utestående fordringer på kr 336,30. En skulle jo tro at dette ville vært en alvorlig vekker for Larsen, med tanke på den framti-

dige driften av avisa. I praksis er han på dette tidspunktet insolvent, som det heter. Men – han er optimist, og han har noe å falle tilbake på om alt ryker: fabrikasjonen av helseremedier.

Allerede i første nummeret av «Buskerud Amtstidende» kommer han med en slags programerklæring, han gjør det tydelig hva slags avis han tenker dette skal være: *Aaret 1880 har nu fulgt sine Fædre, og 1881 er rundet op over Østens Bjerger. Det forløbne Aar var rigt paa Begivenheder i vort Folks Friheds- og Udviklingskamp. Frihedens og Selvstyrets Fiender bestræbte sig i alle Retninger for at forkvakle og tilintetgjøre vort Lands vigtigste Interesser og angribe vort Folks ubestrideligste Rettigheder.*

Og litt lenger ut i teksten: *Det gamle Kastevæsen med Rangsforskjel og Klasseinndeling er endnu altfor almindelig iblant os; men bør ikke længere have Hjemstavnsret i «et frit, oplyst Samfund»; thi ingen er født «Masse», ikke heller er nogen født Herremand; men alle ere fødte til Frihed, og det er den naturlige Arv, enhver bør beholde ubeskaaret.*

Bak disse noe svulstige formuleringene kan en ane et brennende ønske, både på egne og andre dårlig stilt vegne: å rive seg løs fra det livet som bandt han skjebnetungt til evig fattigdom. Mens mange valgte å føre denne livsstrategien gjennom felles politisk organisering og kamp, så Martin Larsen mer løsningen i å utnytte sin egen kunnskap, kreativitet og handelsinnsikt til personlig vinning. Han vil ikke være

Næst afleverer i **Søndag** over Tjeldstog og efter Nr. 150 fuldstændig, samt med Bogen Nr. 165. Bogenomst, der er indsendt for $\frac{1}{2}$ Nat, kan bli endnu 20 tegnede-
de Tekstens og Tekstens og de 40 tegnede, til hvem alle Tjeldstog kan indsendes. Afslutning kan bli offentlig i **Søndag** for fuldstændig 152.
Kærlighedsbetalt med 10 Kr. 3. Afslutning efter den 152. Ved 4 Sanger Indtægter gik 152. Nat.

1. Marg.

Marie Larsen settes raskt til å ta seg av ekspedisjonen. Trolig har de fått mye hjelp både i oppstarten på Berg og her i Drammen av broren til Marie, Hans Ristvedt. Han emigrerte forøvrig til USA i 1885, i likhet med broren Thore (1881), og drev en periode avis der borte. En typograf har nok vært en del av utgiverstaben i Sandsvør, i Drammen har Martin hjelp av to læregutter og bare én typografsvenn. Etter sigende skal det også ha vært hyppig utskiftning av typografer i avisa. I ettertid har det festet seg et inntrykk av et heller fuktig miljø i denne virksomheten, der avisredaktøren selv ikke stod noe tilbake for de øvrige når det gjaldt drikking. Men samtidig ser en få spor av dette i det daglige, journalistiske arbeidet. Larsen leverte regelmessig artikler om aktuelle forhold, både i Buskerud-bygdene og på det nasjonale planet. «Buskerud Amtstidende» var nok en venstreliberal avis, selv om Larsen ikke hadde erklært noen partitilhørighet dithen. Fra starten av var avisa sterkt opptatt av statsrådssaken, dvs. spørsmålet om hvorvidt en skulle kreve statsrådenes tilstedeværelse i Stortinget for å kunne forsvare den politikkutformingen som regjeringen til enhver tid stod for. Kongen la ned veto gang på gang (den såkalte veto-striden), fram til resultatet vi alle kjenner: innføringen av det parlamentariske prinsippet i 1884.

Av andre saker som Larsen tok opp, kan nevnes «Folkevæbningssagen», dvs. dannelsen av skyttersamlag på amtsnivå. Dette er jo bare en del av den øvrige striden om kongens rolle. I Buskerud ble et forberedende «folkevæpningsmøte» holdt i Hokksund 29.12.1881.

Den eldste skytterorganisasjonen i Norge, Centralforeningen for Legemsøvelse og Vaabenbrug, hadde tatt klart standpunkt for den svenske kongen, mens Folkevæbningsbevegelsen, som kom i gang i løpet av 1881, var like klare tilhengere av Sverdrup-Venstre. Bjørnson hadde engasjert seg kraftig til støtte for de siste, og Martin Larsen var en svoren Bjørnsonmann, og han var Sverdrupmann, som han også var Wergelandsvenn på sin hals. For mange i disse årene gikk gjerne nasjo-

Den første Bestiger af Skagastølstinden i Jotunheimen. I den i disse Dage udkomne Turistforeningens Aarbog oplyser Adjunkt E. Mohn, at Æren for først at have bestiget Skagastølstinden ikke, saaledes som han selv tidligere i Turistforeningens Aarbog for 1878 har antaget, tilkommer ham. Denne høie Tind er nemlig allerede for 40 Aar siden bleven bestiget af Johan Sverdrup. Den derpaa følgende Bestiger var Gentil Wergeland.

nal stolthet og selvhevdelse hånd i hånd med den politiske, demokratiske oppvåkningen. Den korte notisen fra «Buskeruds Amtstidende», 27.8.1881 som gir Wergeland og Sverdrup æren for å ha vært før Emmanuel Mohn og Cecil Slingsby på Store Skagastølstind, sier mye om denne tidsånden.

Bakgrunnen for engasjementet i skyttersaken var at

Venstre fryktet at hele statsrådsaken ville ende i et kupp. Folkehøyskolemannen Nic. Sørensen hadde sommeren 1881 holdt et foredrag om folkevæpningstanken i lys av Grundtvig på Kongsberg, og i desember hadde man greid å få tak i han på nytt, denne gang på gården Hotvedt ved Skollenborg. Det er ikke umulig at dette var hjemme hos Gulbrand Olsen Hotvedt (Vetterud). Han ble bare noen uker seinere valgt til leder for «Folkevæbningssamlaget for Buskerud Amt».

Det lå opplagt en del i tida her, også i hjemmeområdet hans, som inspirerte Martin Larsen til å ta pennen fatt. Nic. Sørensen hadde selv kjøpt trykkeriet til «Fredrikstad Tidende» i 1878 og redigerte ei kortere tid sin egen avis, «Østlandsk Tidende», fra gården Bisseberg i Skjeberg. Kanskje Larsen her tidlig hadde funnet et forbilde? Men akkurat denne tida var også en oppblomstringstid uten like for lokalaviser. Fra 1863 til 1884 økte antall aviser her i landet fra 80 til 256. Martin Larsens avissatsing var midt i tiden, for å si det slik.

I Sandsvær var det i 1869/70 blitt stiftet to bondevennforeninger, henholdsvis i Efteløt og Hedenstad. I 1880 ble det i Øvre Sandsvær stiftet en «Foredrags- og samtaleforening», og året etter slo disse foreningene seg sammen til «Sandsværs Samtale- og Bondevennforening». I denne perioden var det stort politisk engasjement i bygda, med innleide foredragsholdere, sang og festivitas. Mange kjente navn

Prof. Ernst Sars holdt ifølge V. G. 3dje Pintsedag efter Indbydelse af den derværende Samtaleforening for en talrig Tilhørerskare, Mænd og Kvinder, Foredrag i Sandsvær. Det glimrende og med største Opmærksomhed paahørte Foredrag omhandlede de norske Bønders politiske Stilling i vor Historie. Til Slutning paaviste Professoren historisk Uholdbarheden af den Lære, at noget absolut Veto skulde tilkomme Kongemagten ifølge »Sagens Natur«. Efter Foredraget udbragtes et Leve for den udmærkede Videnskabsmand, hvilket ledsagedes af rungende Hurraraab.

dukket opp som talere, blant annet redaktør i VG, Ola Thommesen, i tillegg til folk som Erik Wullum, Viggo Ullmann og historieprofessor Ernst Sars. Om foredraget til professor Sars ble det sagt at det «praktisk talt gjorde alle sandsværinger til venstre-menn». Samtaleforeningen begynte og å utgi ei håndskreven avis, «Sandsværingen», som kom ut i alt med seks nummer. Så omstendighetene så ut til å ligge utmerket til rette for ei avis av det slaget Martin Larsen så for seg, ei avis som gikk rett inn i de store temaene i tida.

De første numrene av «Buskerud Amtstidende» speiler og litt av det lokale livet i Sandsvær-bygda tidlig på 80-tallet. Det kan være snakk om annonsering av møter, værkommentarer, korte beskrivelser av konjunktorene for jord- og skogbruk, – eller dementier. Som da det kommer to ryktedementier samtidig: at lærer Isaksen ved Saggrenda skole skulle være medarbeider i bladet hans, og et tilsvarende dementi fra

Gulbrand Olsen Hotvedt. En liten fjær i hatten for redaktøren kanskje, som er en uutdannet outsider i bransjen, og som på tross av dette viser solide skriveegenskaper. Gulbrand O. Hotvedt bidro for øvrig flere ganger med temmelig lange og flammende innlegg for «frihetssaken». Brodden var i første

rekke rettet mot embetsmannsstaten med grunnlag i prinsippet om folkesuverenitet, utøvd gjennom en utvida stemmerett, samt en forbedret valgordning.

Et annet aspekt ved avisdriften til Larsen var den reaksjonen som avisa skapte i høyrekreter i Drammen. Drammenseren Christian Selmer hadde vært statsminister siden 1880, og han hadde mange støttespillere i hjembyen. At «Buskerud Amtstidende» raskt vakte forargelse i det miljøet, var ikke annet å vente. De hadde allerede de regjeringstro avisene Drammens Blad og Drammens Tidende på sin side. Sommeren 1883 kom enda et mot-organ, Buskeruds Blad. Også denne avisa hadde landbefolkningen i Buskerud som målgruppe. Som følge av dette oppstod det en kraftig strid mellom disse to politiske leirene fram til Martin Larsen trakk seg ut sommeren 1883. Men striden hardnet enda mer til etter den tid. Allerede seinsommeren 1882 hadde det nemlig dukket opp en ny mann i redaksjonen og sagt seg villig til å bidra med litt stoff. Dette var den unge, lovende forfatteren Per Sivle.

Per Sivle tar over

Sivle, som var fra Voss, hadde kommet til Oslo allerede høsten 1875, men da faren kjøpte en gård på Pukerud utenfor Drammen i 1880, flyttet Per til han seint samme høst. Og i Drammen kom han gradvis i kontakt med et ganske radikalt miljø. En del av disse, inkludert Per Sivle, begynte å vanke i redaksjonen til Martin Larsen. Fortroligheten måtte etter hvert blitt stor, for snart kunne den skriveglade Sivle få låne trykkeriet og lage sine egne 10-ørestrykk med viser og skjemtevers, der han ofte raljerte med drammensborgerskapet. Disse trykkene solgte han så på torget i Drammen. Også i Larsens avis fikk han lov å sette inn mange slike vers, småstykker og kommentarer. Gradvis fikk han en større og større innflytelse over det redaksjonelle innholdet i «Buskeruds Amtstidende», og den 12.7.1883 tar han helt over som redaktør. Ingenting tyder på at det har vært noen større gnisninger mellom den gamle og den nye redaktøren i forkant. Sivle-biografen Alfred Fidjestøl skriver følgende om Martin Larsens tid i «Buskeruds Amtstidende»:

«Avisa dreiv folkeopplysning om dei politiske grunnproblema, frå ein venstreopposisjonell ståstad. Martin Larsen gav eit lite, men ikkje uviktig bidrag til den kollek-

Den aarlige Generalforsamling i
Rjørfstadelvæn Fællesflødningsforening
afholdes Tirsdag den 15de Februar Kl. 1
i H. L. Baders Kontor paa Rongsbjerg.
Rongsbjerg den 26de Januar 1881.
Bestyrelsen.

tive skoleringsprosessen som gjorde det tekniske spørsmålet om statsrådanes tilgang til Stortinget til eit folkeleg mobiliseringsspørsmål ved valet i 1882».

Om den forandringen som kom med Sivle som redaktør, skriver Fidjestøl:

«Redaktørskiftet frå Martin Larsen til Per Sivle representerte ikkje noka dramatisk forandring av avisa, men nokre endringar kan ein finne. For det fyrste blei avisa mer polemisk og mindre teoretisk under Sivle. Dei lange utgreiingane om dei konstitusjonelle grunnlagsproblema måtte vike for spottande harselas med alle som ikkje delte Sivles syn på grunnlovsspørsmålet. [.....] Eit anna påfallande trekk ved Sivles redaktørverksemd var at han dro avisa i meir litterær retning.»

Utpå våren 1883 laget Larsen en annonse for «Buskeruds Amtstidende» (Dagbladet 3.4.1883) der det heter at avisa er «Amtets mest utbredte Blad». Opplagstallet er upåklagelig, dekningsområdene likeså. På tross av sin mangelfulle utdanning har han altså greid å skape ei levende avis, og han har satt seg i en viss respekt hos mange. Samme våren bærer han og Marie ei ny datter fram til dåpen, Martha.

I fengsel

Men så tar hele avisengasjementet slutt. Hva kan forklaringen være? Høyst sannsynlig ligger noe av årsaken i følgende: Martin Larsen har i løpet av 1882 gjort seg skyldig i dokumentfalsk, i det han har fått fornyet en vekselobligasjon ved å lage forfalskede underskrifter. Den 29. januar blir han arrestert, og han blir forhørt kort etter. Rettssaken kommer opp 8. mars, og han får en dom på ett års fengsel. Denne dommen blir siden omgjort til 25 dager på vann og brød. Denne svindelaffæren blir etter hvert kjent, og høyreorganene Buskeruds Blad og Aftenposten utnytter dette for alt det er verd i angrep på Buskeruds Amtstidende. Overrettssakfører Skattebøl skrev i Buskeruds Blad at «for ikke meget lang Tid siden eiedes og styredes (Buskeruds Amtstidende) af en Mand, Martin Larsen, som foreløpig endte sin Skribentvirksomhed i Bodsfængslet eller Kongsbergs Distriktsfængsel.»

Denne utviklingen måtte Larsen ha forutsett, eller iallfall fryktet allerede tidlig i 1883. Den personlige skaden affæren påførte Martin Larsen var imidlertid nesten uopprettelig, og for avisa ble det også en for stor belastning. Seinsommeren 1883 kom Amtstidende på nye hender, i det en venstreorientert krets i Drammen sendte ut aksjeinnbydelse. Allerede 3. august samme år ble det holdt konstituerende gene-

ralforsamling i Aksjeselskapet Buskerud Amtstidende. Avisen holdt det gående fram til 1920. Året etter prøvde stiger og tidligere stortingsmann Adolf Strengehagen fra Kongsberg å gjenopprette avisa, men uten hell.

Tilbake til Sandsvør

I løpet av sommeren 1883 er den lille familien tilbake til Ristvedt i Sandsvør. Det må i denne tida ha oppstått en viss slitasje på forholdet til svigerfaren, som bl.a. hadde stått som endossent på ett av lånene hans og som sikkert ellers også hadde måttet trå til økonomisk noen ganger. Seinere flytter familien til Laugerud, hvor de bor når neste datter, Helga Louise, blir født i 1885. Seinere kjøper han en nyutskilt parsell av gården Hotvedt, rett nedenfor landhandelen til Johs. Flogeland og Skollenborg Meieri. Huset lå rett sør for dagens Skollenborgveien 68. Nå må han vende tilbake til handelen og framstillingen av medikamenter, om han skal ha noe som helst å forsørge seg og familien med.

Kilder:

SAKO, Hof kirkebøker, F/Fa/L0006: Ministerialbok nr. I 6, 1851-1877, s. 75 og 306
SAKO, Hof kirkebøker, F/Fa/L0007: Ministerialbok nr. I 7, 1878-1940, s. 355
RA, Folketelling 1865 for 0714P Hof prestegjeld, 1865, s. 62
SAKO, Folketelling 1875 for 0706B Sandeherred prestegjeld, Sandefjord kjøpstad, 1875, s. 351
SAKO, Sandsvør kirkebøker, F/Fa/L0006: Ministerialbok nr. I 6, 1857-1868, s. 37
SAKO, Sandsvør kirkebøker, F/Fd/L0001: Ministerialbok nr. IV 1, 1878-1906, s. 12, 42, 61, 70, 84, 96, 305, 323, 351, s. 388
SAKO, Strømsø kirkebøker, F/Fa/L0021: Ministerialbok nr. I 21, 1878-1885, s. 139
RA, Folketelling 1891 for 0629 Sandsvør herred, 1891, s. 5265
SAKO, Numedal og Sandsvør sorenskriveri, G/Ga/Gaa/L0024: Pantebok nr. I 24, 1879-1883, s. 328
SAKO, Numedal og Sandsvør sorenskriveri, G/Ga/Gaa/L0025: Pantebok nr. I 25, 1883-1886, s. 101
SAKO, Numedal og Sandsvør sorenskriveri, G/Ga/Gaa/L0026B: Pantebok nr. I 26b, 1888-1891, s. 434 og 435
SAKO, Numedal og Sandsvør sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0007: Ekstraretsprotokoll, 1877-1886, s. 355, 360 og 370
SAKO, Numedal og Sandsvør sorenskriveri, F/Fc/Fca/L0012: Ekstraretsprotokoll 12, 1882-1896, s. 162, 171 og 186
RA/PA-0892/1/D/Da/L0003/0005/0009 . PA-0892 - Lous & Bergh, høyesterettsadvokater . Larsen M & Co., Skollenborg i Drammen; Konsultasjon, firmaanmeldelse
Minnesota State Census, 1905. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSB-Q-YV4?i=4&cc=1503056>)

Øyvind Davidsen: «Drammens Tidende og Buskeruds Blad. Bind I. Opprinnelsen». 1975
Buskeruds Amtstidende 8.1.1881 – 9.7.1883 (mikrofilmet)
Norsk Kundgjørelsestidende: 23.3.1886, 15.9.1887, 7.1.1891, 9.4.1891, 8.3.1893, 20.10. 1893, 25.10.1893, 6.11.1894, 10.7.1895 og 28.11.1898
Dagbladet: 3.08.1880, 27.11.1880 og 3.4.1883
Verdens Gang: 28.3 og 6.4. 1878

Veungsdalen boligområde 50 år

Av Christer Hoel

I Veungsdalen, om lag fire kilometer syd for Kongsberg sentrum, har det fra gammelt av vært flere gårdsbruk og småbruk av varierende størrelse. Gjennom det 20. århundre til og med 1960-tallet ble det i perioder også bygd enkelte eneboliger på begge sider av hovedveien. Den store boligbyggingen satte imidlertid inn etter dette, og på østsiden av hovedveien ble hovedfeltet innflyttet hovedsakelig i 1970 og 1971. Det er derfor grunn til å fastslå at Veungsdalen boligområde i året 2020 fyller 50 år.

Stedsnavnet Veungsdal finnes på Boecks kart fra 1796 og er sannsynligvis mange hundre år gammelt. Det er gjennom tidene blitt skrevet både Wiungsdalen, Wiungsdal og på andre måter. Det første leddet kommer trolig av gammelnorsk for skog, «vidr»,

Luftfoto fra 1928 med utsyn mot nord og Veungsdalen midt på bildet. Foto: Hærens flyvevæsen.

som i sin dativsform blir «vidum» og betyr «i/på skogen». Navnet betyr da «Dalen i skogen», eller i vår tids språkdrakt Skogsdalen. Da navnet ble dannet, var det et sammenhengende skogområde fra Kongsgårdmoen via Veungsdalen og Steglet og nordover. Men en ferdselsåre nord-syd har gått i området, og de som hadde sin ferdsel i området, merket en forskjell når de kom til Veungsdalen. Det var en dal i et stort skogsområde. Over tid har navnet endret seg til vår tids Veungsdalen, men det er verdt å merke seg at en del fortsatt sier «Veumsdal'n». Andre tolkninger av navnet finnes også.

Veungsdalen ble som landskapsform dannet mot slutten av siste istid. Området er av noen forskere vurdert til å være en dødisgrop, et område der innlandsisen under tilbakesmelting etterlot et større stykke, mens smeltevannsstrømmer som transporterte løsmasser, bygde opp smeltevannsavsetninger av stein, grus og sand rundt. Da det store ispartiet til slutt smeltet ned, ble det etterlatt en stor nedsenkning i terrenget. Veungsdalen var blitt dannet.

Grunnforholdene som var blitt dannet, består av en blanding av morenejord, smeltevannsavsetninger, noen leirelag og sandlag, i et vekslende landskap. Tross variasjonene har det kunnet utgjøre underlag for pr. i dag mer enn 170 boliger i hovedfeltet, og for mer enn 30 andre boliger som for de fleste deler ligger på vestsiden av hovedveien. Disse er med få unntak eneboliger.

De første to eneboligene som ble bygget i det området på østsiden av hovedveien som skulle bli hovedfeltet, ble innflyttet i 1966. I 1968 begynte anleggsarbeidet på den store utbyggingen, og boligbyggingen kom etter hvert i gang. Høsten 1969 ble

Luftfoto fra 1966 av området i Veungsdalen som ble utbygd til boligområde. Foto: <https://kart.1881.no>

en av de aller første eneboligene innflyttet. Denne ligger nokså nær utkjørselen til hovedveien. I 1970 sto svært mange boliger klare til innflytting, og byggingen og innflyttingen fortsatte i 1971.

Det var Kongsberg Våpenfabrikk som hadde regien i størsteparten av denne delen av boligbyggingen i området. De fikk bygget boliger for ansatte og overdro så husene til ansatte som flyttet inn. Noen hus ble også bygget etter den tid. Fra

1976 ble det bygget ytterligere et antall boliger på østsiden av hovedveien samtidig som byggingen av boliger på vestsiden av hovedveien også kom i gang. På sydsiden av hovedfeltet var det bosatt en del ansatte i Forsvaret.

I utgangspunktet var de aller fleste av boligene selveierboliger, men det fantes også to borettslag, som etter en del år ble oppløst, slik at også disse boligene ble selveierboliger.

Utover på 1970-tallet var området preget av grunnforholdene. Veiene var ennå ikke asfaltert, noe som gav sterk støvutvikling om sommeren. Men asfalten kom til slutt, på 1980-

tallet, og rundt eneboligene ble det anlagt vakre hager, slik at Veungsdalen mer og mer ble en grønn oase. Velforeningen anla vanningsanlegg med to pumpehus ved Lågen i 1976, noe som bidro betydelig til hageutviklingen og hagestellet.

Mye av skogen ble forsøkt bevart, på den måten at det ikke ble hogd trær i større utstrekning enn nødvendig for husbyggingen, også på hustomtene, og det ble også bevart ganske betydelige friarealer. En fotballbane ble anlagt midt i boligområdet, og denne har om vinteren blitt omgjort til skøytebane.

Nesten alle husstandene besto i utgangspunktet av barnefamilier, og foreldrene i familiene var også som oftest svært jevnaldrende. De fleste var født på 1930-tallet, og særlig i andre halvdel av 30-tallet. Dette at så mange flyttet inn omtrent samtidig, var barnefamilier og så like i alder, skapte et miljø preget av gode naboforhold og en følelse av å være «i samme båt».

Flere år på rad på 1970-tallet ble det arrangert St. Hans-feiring med bål og grilling på fotballbanen, med godt oppmøte.

For barn har Veungsdalen vært og er også fortsatt et bra sted å vokse opp. Bente Bergerud (f. Kjørbekk) forteller: «Det var så mye å finne på for oss barn i oppveksten i Veungsdalen. Vi ville nesten ikke inn om kvelden» Siv Storfors sier om oppveksten i området: «Det var et perfekt sted å vokse opp som barn.» Ute i veien og andre steder var det en lang rekke ulike leker som pågikk, alt etter årstida, og i friarealer bygde barn hytte. Naturen var like ved, og det var kort vei ned til Lågen og Kloppfossen, der

Barn leker i Veungsdalsveien på midten av 1970-tallet. Foto: Magne Storfors.

man kunne fiske og gjøre mangt annet også – inkludert endel som ikke foreldrene nødvendigvis ville ha godkjent på forhånd.

I nærheten av Veungsdalen, mellom Kongsgårdmoen og Lågen var det også blitt anlagt ei lysløype, der man kunne gå på ski om vinteren.

En del av de som flyttet inn på begynnelsen av 1970-tallet, bor fortsatt i Veungsdalen. Noen av disse husstandene gis herved ordet:

Brita Sørum i Veungsdalsveien forteller fra årene der: «Veungsdalen var et veldig fint sted for barn å vokse opp. Det har vært gode naboforhold. Det er i det hele tatt et bra område å bo i.» Leif Hoel, også i

*Luftfoto fra 2016 av Veungsdalen.
Foto: <https://www.kartverket.no>.*

Fra Veungsdalsveien i 2020 sett mot syd. Foto: Christer Hoel.

Veungsdalsveien, nevner også de gode naboforholdene og gode oppvekstsvilkår for barn. Marit og Knut Henrik Skramstad i Klopffossveien sier: «Vi kan ikke tenke oss noe bedre sted å bo. Man unngår det høye tempoet i byen. Det er også positivt å bo nær ved Lågen, med et naturskjønt område som man kan gå ned til. For noen av barna var øya Korsika i Lågen et Eldorado.»

De som har vokst opp i Veungsdalen eller i alle fall bodd der i en periode i oppveksten, ser ut til å være samstemte i at det har vært et bra sted å vokse opp. Etter hvert har det også kommet til nye familier, som etter uttalelser å dømme ser ut til å gjøre mange av de samme erfaringene som de som var «pionerfamiliene» i området fra begynnelsen av 1970-tallet og framover.

Kilder

Jarnæs, J. 1999: *Før Kongsberg ble til*. Kronos Media. Kongsberg.

Jørgensen, P., Sørensen, R. & Haldorsen, S. 1987: *Kvartærgeologi*. Landbruksforlaget. Ås.

Søli, K. 1965: *Kvartærformer i Jondalen og søndre del av Numedal*. Hovedfagsoppgave i geografi. Universitetet i Oslo.

Saatvedt, O. 1998: *Sandsværs historie*. Bind VII. Utgitt av Bokkomiteén for Sandsværboka og Langs Lågen. M. Vanbergs Trykkeri A.s. Kongsberg.

<https://digitaltmuseum.no/021018237489/flyfoto-skrafoto-saggrenda-tatt-av-haerens-flyvesen-og-luftforsvar-i-192>

<https://3600.no/hvorfor-heter-det-egentlig-veungsdalen/>

<https://kart.1881.no>

<https://www.kartverket.no>

[https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Veum_\(Fyresdal\)](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Veum_(Fyresdal))

<https://www.nrk.no/vestland/veum-1.196548>

Samtaler med Fritz Andreassen, Bente Bergerud, Gunvor og Hølje Bøen, Leif Hoel, Bodil Jensen, Asborg og Ragnar Johansen, Anne-Marie Klæbo, Syver Løken, Marit og Knut Henrik Skramstad og Brita Sørum.

Skriftlige opplysninger og bilde fra Siv Storfors

Johan Diderich von Dram – malerentreprenør i Kongsberg kirke

Av Hølje Bøen

Johan Diderich von Dram var en utpreget representant for laugstidens håndverker-kunstnere med en allsidig malerutdannelse og en variert virksomhet fra vanlig anstrykerarbeid til portrettmaling i tidens stil.

Han var født i Drammen der det på 1700-tallet regjerte et malerdynasti under navnet «von Dram». Hans far, Christopher Christophersen von Dram, var malermester og kontrafeier på Strømsø og senere på Bragernes i Drammen, og hans far var «Christopher Skildrer».

Kontrafeier eller skildrer er en håndverksmaler som særlig utfører portretter og finere dekorasjonsmaling. Skillet mellom kunstmaler og håndverksmaler oppstod først bortimot 1800-tallet.

Vi kjenner lite til Johan D. von Drams virksomhet i Drammen. Han mottok i 1748 20 riksdaler for arbeid han hadde utført i Strømsø kirke. Han arbeidet nok i denne tiden i farens verksted på Bragernes.

Judas og de tretti sølvpengene. Malt av Johan D. von Dram. Foto: Vidar Skaar Borgersen.

Johan D. von Drams arbeid i Kongsberg kirke

Første gang vi møter Johan D. von Dram i Kongsberg nye kirke er i april-mai i 1760, da som entreprenør for de utvendige malerarbeidene på kirken. Han kittet og malte jernplatene på taket, og forgylte jernarbeidet på utsiden av kirken. Det er kong Frederik den femtes monogram og årstallet 1761 som er satt opp i gavlene på øst- og vestveggen av kirken. Smedarbeidet til denne enkle utsmykningen er utført av mestermed Andreas Jensen Bryde ved Kongsberg Sølvverk.

I april i 1761 overtar Johan D. von Dram også som entreprenør for det innvendige malerarbeidet i kirken etter Søren Daugaard, som da var blitt ansatt som skoginspektør ved Sølvverket. Entreprisen omfattet anstrykerarbeid, marmorering, forgylning og billedmessig utsmykning. Han skulle og sørge for å holde det nødvendige antall arbeidsfolk og skaffe det som trengtes av materialer og utstyr. Von Dram øynet kanskje her sjansen til å gjøre sitt livs storverk, og det var nok med optimisme og tro på fremtiden at han kom til Kongsberg og tok på seg arbeidet som mester for malerarbeidet i Bergstadens nye kirke.

Fra Daugaard overtok von Dram den svenske maleren Eric-Gustaf Tunmarck, som ble i von Drams tjeneste til mai 1764. Da kirken ble innviet 17. september 1761, var den ikke ferdig. Av malerier var det bare takmaleriet og maleriene over utgangen i syd og nord som var fullført, og dette arbeidet var utført av Eric-Gustaf Tunmarck. Alterveggen og kongestolveggen var og på plass, men Michael Heltzen, som da var overberg-hauptmann, ønsket forandringer av de sentrale delene i kirken. Han ønsket også et større orgel enn det arkitekten, Joachim Andreas Stukenbrock, hadde tegnet plass til. Resultatet ble at alterveggen ble flyttet lenger ut i rommet og fikk en helt ny utsmykning, og kongestolveggen fikk og en mindre utvidelse.

Det som nå skjedde, var at von Dram og treskjæreren Hendrich Bech laget en modell i papp i full størrelse og malte et «prøvestykke». Etter denne nye planen skulle alterveggen utstyres med fire malerier med bibelske motiv, og under kongelosjen en serie malerier, alle med motiv fra Jesu liv, samt bilder med de fire evangelistene.

Her fikk von Dram et problem. Han var klar over at Tunmarck ikke var skikket til å utføre dette malerarbeidet. Under en reise han og Hendrich Bech foretok til København i 1764 for å få habile folk til å taksere deres arbeid i kirken, fikk derfor von Dram engasjert en maler ved navn Niels Thaaning, som utførte dette malerarbeidet i løpet av de to følgende år. Thaaning malte og tre av maleriene på alterveggen. Det er Nattverden, Jesus i templet som 12-åring og Fotvaskingen. Bildet mot sør på alterveggen er malt av von Dram, og motivet er Judas og de tretti sølvpengene. Disse fire maleriene som smykker alterveggen er malt på lerret, og de glir med sin utsøkte form, varme koloritt og sine forgylte rokokkorammer naturlig inn i alterveggens helhet.

Marmoreringen på alterveggen er utført av von Dram. Her har han, i motsetning til kirkerommet for øvrig, brukt en varm agatmarmorering. Dette arbeidet er, etter

det kunsthistorikere sier, fullt på høyde med det en finner av marmorering ute i Europa. De sier også at i dag ville man bruke stein, for det er mange ganger så dyrt å male slik at det ser ut som stein. Grunnen er at det i vår tid er så få som behersker denne teknikken.

På orgelgalleriet er det gobeliner skåret i tre, malt grønne med forgylte frynser, og under det en skymalt himmel slik at prekestolalteret fremstår som et dominerende sentrum i kirken, og over det hele ser vi en praktfull orgelfasade, som

vel er en av de flotteste orgelfasader i Norge. Under den ovenfor nevnte turen til København, som von Dram og Hendrich Bech foretok i 1764, var de etter sigende inne på Amalienborg slott, og der fikk de se gull på hvitt, og det ga inspirasjon til prekestolen i Kongsberg kirke. Den kom på plass som det siste på alterveggen i 1766.

Til kirkens utsmykning ble det brukt noen tusen bøker med bladgull, og den som stod for påleggingen av bladgullet var Johan D. von Dram.

Det må tas med i korthet at Johan D. von Dram hadde mange vanskeligheter med oppmålingen og takseringen av de arbeidene han hadde ansvaret for i kirken, og det var til dels store uoverensstemmelser med oppdragsgiveren, som var Overbergamtet, om betalingen. En periode i 1764-65 fikk han til og med ordre om å stanse arbeidet. Han måtte da la sine folk, som han hadde reist rundt og hentet inn fra forskjellige steder, gå på vartpenger (ventepenger).

Det store arbeidet med kirken var nok en stor belastning for byen, og dette må vel ta skylden for mye av kranqlingen. En kan vel trygt si at Johan Diderich von Drams innsats i Kongsberg kirke er en stor glede for alle som ser hans verk i dag, og kan nyte den festivitas som lyser ut av de malte dekorasjonene og forgyllingen, for de har ikke blitt berørt av all stridigheten om betalingen. Von Dram var sikkert en smart person, men kanskje ikke smart nok. Hans oppdragsgivere var smartere, og dessuten hadde de bukta og begge endene i og med at de satt på pengene. Men høstet ikke von Dram noen rikdom av verket i form av penger, så fortjener han stor ære for sitt arbeid. Han var med på å skape et kirkeinteriør som er enestående her i landet.

Etter at det rike rokokkointeriøret i kirken stod ferdig i 1766, var det ikke mange profesjonelle malere igjen i Kongsberg. De fleste hadde sannsynligvis reist fra byen i mangel på større arbeidsoppgaver. De som ble igjen, var brødrene Johan og Ezechiël

Del av alterpartiet malt med agatmarmorering av Johan D. von Dram. Foto: Vidar Skaar Borgersen.

von Dram med sine familier. Enda i 1766 kalte Johan seg «Borger og Mahler udi Bragnæs By», men han bodde da på Kongsberg.

Andre arbeider av Johan D. von Dram

Johan D. von Dram skal og ha malt et portrett av Fredricke Margrethe Normann, datter til Cornelius Normann som var sokneprest på Kongsberg fra 1770 til 1797. Fredricke Normann ble i 1789 gift med Frantz Neumann på Hassel jernverk. Dette portrettet i farger befinner seg i Drammen Museum. Von Dram malte og et dobbeltportrett av sønnene Christopher og Peder Lund von Dram. Etter guttenes alder å dømme er bildet malt i slutten av 1760-årene. Bildet viser en god karakteristikk av gutteansiktene og malt i en vakker, rokokkopreget farge. Dette portrettet er i privat eie i Danmark. Johan har og malt et selvportrett, der ham fremstiller seg selv i rød kjole og bukkelparykk med pensel i den ene og palett i den andre hånden. Dette portrettet skal finne seg i København.

Så er det veggdekorasjoner i ei stue på Marienlyst i Drammen og Stoppen gård i Lier. Dekorasjonene på Marienlyst viser en rekke felter med figurer i landskap, dette skal for en del være bygd på kobberstikk fra Johann Esaias Nilson. Dette befinner seg på Drammen Museum. I ei stue i Naufgården på Kongsberg skal Johan D. von Dram ha malt to supraporter som skal være fullstendig maken til supraportene på Marienlyst i Drammen. En supraport er en dekorasjon over dør (port), her er det snakk om maleri over døra. Motivene som er malt kan være forskjellige.

I boken «Drammen. En norsk østlandsbys utviklingshistorie» utgitt i 1962, står det på side 770 følgende: «I en stue i den såkalte

Portrett av Fredricke Margrethe Normann, datter til Cornelius Normann. Foto: Teigen, Drammen museum.

Naufgården der finnes to supraporter, som er fullstendig maken til supraportene i stuen på Marienlyst. Figurstilen er også på visse punkter beslektet med von Drams maleri i Kongsberg kirke.» Dette står i avsnittet «Kultur og kunsthistorisk tverrsnitt», som er skrevet av kunsthistoriker Henning Alsvik (1911 – 1995). Han var direktør for Drammen Museum i mer enn 30 år, og samtidig en produktiv forfatter av bøker om kunsthistorie og lokalhistorie. Alsvik var og en stor bidragsyter til boka om Kongsberg kirke som kom ut i 1962 i forbindelse med kirkens 200-årsjubileum. Han har skrevet avsnittet om Skulpturen og om Figurmaleriet. Alsvik var sikkert på Kongsberg en del i forbindelse med dette arbeidet, og kan da ha vært inne i Naufgården og sett disse supraportene, eller i det minste hørt om dem.

Johan D. von Drams familie

Johan Diderich von Dram var født 1723 på Bragernes i Drammen, Han døde 1798 på Kongsberg og ble gravlagt 1. desember 1798 på Kongsberg. Han ble gift med Kirsten Pedersdatter Borse Lund, født 1730 i Kragerø, død 1809 på Kongsberg, gravlagt 5. juni 1809 på Kongsberg.

Ved folketellingen i 1801 bodde Kirsten i 3de Tver-gade på vestsiden i Kongsberg, hun var 71 år og enke, som yrke står det «Lever af malerie». I huset med henne bodde: Johan Christopher von Dram. Han var åtte år. Under familiestilling står det «opholdende». Johan var Kirstens barnebarn, han var eldste sønn til Peder Lund von Dram. Johan var født i 1794 i Herefoss i Aust-Agder, han døde på Gran i Oppland i 1864. Så Sønney Olsdatter, 25 år og tjeneste pige, og Christian Lyng, 66 år. Han var «logerende», han var enkemann og yrket var justermester på Mynta.

Johan Diderich og Kirsten hadde tre barn:

1. Marie Bolette von Dram, født 1753 på Bragernes i Drammen, død 1760 på Bragernes.
2. Christopher Johan von Dram, født 1755 på Bragernes i Drammen, døpt 27. august 1755, konfirmert på Kongsberg i 1770. Han forandret senere etternavnet til von Deram.

I 1778 ble han sendt til København og kom inn på kunstakademiet, der han gjorde så betydelige fremskritt at han allerede i 1780 vant den lille sølvmedaljen. Han ble en meget dyktig miniatyrmaler. Etter akademitiden kom han hjem. Vi finner han igjen i Christiania i 1782. Der averterte han i Norsk Intelligentz-Sedler at han som «Migniatyr- og Aastell-Pertrait-Mahler» utførte portretter. Christopher forlot Christiania og forsvant for oss inntil han i 1786 dukket opp i Paris som elev ved kunstakademiet der.

Christopher var uheldig, han ble angrepet av en febersykdom på reise fra Roma til Napoli og døde ikke lenge etter. Han ble gravlagt i Napoli omkring

1. september 1789. Fra Christophers hånd kjenner en et dyktig selvportrett og flere miniatyrmalerier, og det sies om han at «han malede net og behagelig».

3. Peder Lund von Dram, født 30. januar 1758 på Bragernes i Drammen, konfirmert på Kongsberg i 1773 under navnet Peder Lund. Peder døde i 1804 i Gørding i Esbjerg i Danmark, gift i 1792 i Mandal med Maren Margrethe Bonnevie, født 1776 i Mandal i Aust-Agder, død 12. juni 1852 i St. Petersburg i Russland. De hadde fem barn, de tre eldste var født på Herefoss i Aust-Agder og de to yngste var født i Ribe i Danmark. Bare den eldste sønnen Johan Christopher ble i Norge, de andre fire barna bodde i Danmark.

Foreldrene til Johan Diderich var:

Christopher Christophersen von Dram, født 1662 (?), død 22. desember 1747 på Bragernes i Drammen. Det hevdes at Christopher tok navnet «von Dram» etter byen han bodde i (fra Drammen). Christopher ble gift med Anne Maria Storm, født 1698 i Strandebarm i Hordaland, død 1762 på Kongsberg 72 år gammel. (Etter dette skal hun være født i 1690.) Anne Maria bodde da hos sin sønn Ezechiel. Christopher Christophersen er utvilsomt sønn av Christopher Skildrer som døde på Strømsø i Drammen i 1716. Denne Christopher Skildrer ble stamfar til en norsk kunstnerslekt. Han skal ha innvandret til Norge trolig fra Tyskland omkring 1715 i følge Norsk Slechtsleksikon. Hans etternavn kjenner vi ikke noe til, men han ble kalt Christopher Skildrer (kunstmaler). Sønnen, Christopher, fikk sannsynligvis sin utdanning i farens verksted. Årstallet, 1715, viser til når familien Dram kan ha kommet til Norge, men det er usikkert. Norsk Kunstnerleksikon og Carl W. Schnitler hevder i sin bok «Malerkunsten i Norge i det attende aarhundre» at sønnen til Christopher Skildrer, Christopher Christophersen, allerede i 1702 stafferte (dekorerte) en altertavle i Holmestrand kirke. Etter dette har familien kommet til Norge tidligere.

Allerede i 1717 bodde Christopher på Strømsø i Drammen, men først i 1720 løste han borgerbrev der. I 1728 finner vi han på Bragernes der han hadde malerverksted.

Christopher og Anne Maria hadde fire barn:

1. Christopher Christophersen von Dram, født 1722 på Strømsø i Drammen, død i Bergen i 1773, gift i 1750 med Ane Knudsdatter, født 1724 i Bergen, død 1775 i Bergen. Da han giftet seg, skal han ha vært underoffiser. Christopher tok borgerskap i Bergen i 1754 som maler. De hadde flere barn og har en tallrik etterslekt.
2. *Johan Diderich von Dram, født 1723 på Bragernes i Drammen, død 1798 på*

Kongsberg, gift med Kirsten Pedersdatter Borse Lund, født 1730 i Kragerø, død 1809 på Kongsberg.

3. Cathrine Margrete von Dram, født 1727 på Bragernes, død 1731.
4. Ezechiël von Dram, født 1730 på Bragernes i Drammen, død 1782 på Kongsberg, gravlagt 1. juni på Kongsberg. Ezechiël giftet seg 28. juni 1758 i Slagen kirke i Vestfold med Anne Maria Friedrichsdatter Liebstein, født 1736 i Moss. Anna Maria må ha flyttet fra Kongsberg da hun ikke finnes der i folketellingen for 1801 og heller ikke finnes gravlagt på Kongsberg. Ezechiël gikk i lære hos sin far, han var 17 år da faren døde i 1747. Ezechiël fant det kanskje vanskelig å konkurrere med sin bror på Bragernes. I 1750-årene finner vi han som etablert maler i Tønsberg. Da sønnen, Johan, ble døpt i 1761, var de i Kragerø. Samme år flyttet han til Kongsberg, innkalt av broren, for å assistere med malerarbeid i kirken. På Kongsberg opprettet Ezechiël eget maler- verksted med svenner. Det er ikke kjent hvor lenge hans verksted eksisterte på Kongsberg, og det er heller ikke mulig å påvise arbeid han har utført i kirken.

Vi kjenner til to arbeider som er signert av Ezechiël von Dram: Det er prekestolen i Rollag kirke, som har signaturen «Mallet 1763 af E. Dram» og altertavlen i Veggli stavkirke malt 1763 og signert «Fecit E. V. Dram». Veggli fikk ny kirke i 1859, stavkirken ble revet i 1861.

I 1781-82 var det en omfattende reparasjon på Hedenstad kirke, da ble taket fullstendig fornyet, og da ble det gjort et stort malerarbeid i kirken. Takmaleriet, som sannsynligvis ble malt i denne perioden, kan være malt av Ezechiël von Dram.

I koret og skipet finner en kineseriinspirerte motiv med bibelske innslag plassert i store sirkler omrammet av rokokkoornamenter. De blå rokokkorankene, som går ut fra de sirkelrunde hovedmotivene til takhjørnene i koret og skipet, kan være inspirert av marmorimitasjonen på listverket langs taket i Kongsberg kirke. Det hevdes at Ezechiël stod noe tilbake kvalitetsmessig i forhold til sin bror Johan Diderich.

Ezechiël og Anne Maria hadde to barn: Frideriche Regine von Dram, døpt i Tønsberg 17. januar 1759. Hun døde hos sin mor på Kongsberg i april 1792, og ble gravlagt på Kongsberg og Johan Ezechielsen von Dram, f. 1761 i Kragerø. Han har jeg ikke funnet mer om.

Prekestolen i Rollag kirke malt av Ezechiël von Dram. Foto: Frode Inge Helland.

Kongsbergmaleren

På slutten av 1700-tallet bodde det på Kongsberg en person som ble kalt Kongsbergmaleren. Denne personen, som var kjent for sin blomsterbarokk, hadde mest å si av de dekorasjonsmalerne som arbeidet i den nedre delen av Numedal. Ikke bare var vedkommende den teknisk dyktigste, men også den viktigste inspirasjonskilde for mange av folkekunstnerne i dalen. Det var Johan Joachim Meyer (1860 – 1940), arkitekturprofessor ved NTH i Trondheim og registrator av gammel bygdekunst, som først skal ha benyttet navnet, Kongsbergmaleren. Hvorfor vet vi ikke, og malerens identitet er ikke helt fastlagt. Men alt tyder på at det dreier seg om en kunstner med tilknytning til det profesjonelle håndverksmiljøet på Kongsberg. Denne Kongsbergmaleren arbeidet mest for storbøndene i nedre del av Numedal, og er mest kjent for sine storslagne interiør-utsmykninger, men vedkommende malte og ølboller, kister og enkeltstående skap.

Men hvem var så denne Kongsbergmaleren? Flere har studert på dette og kommet til at det kan være Kirsten Pedersdatter von Dram, kona til Johan D. von Dram. Hun skal ha overtatt malerverkstedet til sin svoger, Ezechiel von Dram, da han døde i 1782, og som nevnt tidligere står det i folketellingen for 1801 at Kirsten «lever af malerie». Det kan ikke med sikkerhet knyttes et eneste arbeid til henne, men vi må regne med at hun var en dyktig dekorasjonsmaler. I Lyngdalstraktene ble det fortalt at ei kvinne reiste rundt og malte sammen med de to sønnene sine, Christopher og Peder, som begge ble malere. I Rostadstua på Rollag bygdetun finnes det som blir regnet som Kongsberg-malerens viktigste arbeid.

Spørsmålet vi står igjen med, var Kirsten Pedersdatter von Dram den etterspurte og mye kopierte Kongsbergmaleren? For de som vil vite mer om Kongsbergmaleren, henviser jeg til boka: «Rosemaling i Numedal» skrevet av Nils Ellingsgard og Gry Charlotte Ljøterud Andersen, som kom ut i 2002.

Kilder:

Anders Bugge og Henning Alsvik: Kongsberg Kirke. Utgitt av Riksantikvaren i 1962.

Sigrid Marie Christie og Håkon Christie: Hedenstad kirke. Finnes på internett

Gry Charlotte Ljøterud Andersen: Kongsberg kirke – inspirasjon og innflytelse.

Langs Lågen 2011, side 65-74.

Nils Ellingsgard og Gry Charlotte Ljøterud Andersen: Rosemaling i Numedal.

Utgitt 2002, forlag Damm

Odd W. Thorson: Drammen. En østlandsbys utviklingshistorie. Utgitt 1962.

Jøgerfossen

Av Bård Engelstad

Jøgerfossen er et loddrett fossefall i Dalselva/Kjørstadelva. Det er kort avstand opp til Heistadmoen fra fossefallet. Fossen har i løpet av de siste istidene gravd seg kraftig bakover, og det er dannet en kort, men likevel imponerende canyon på nedsida. Nær foten av fossen er utløpet for en tømmertunnel som ble sprengt ut rundt 1907. Oppe i vestsida av juvet kan en se et hull inn mot de omfattende tunnelene som hadde fungert som ammunisjonslager for tyskerne under krigen.

Hva kommer så navnet på fossen fra?

I skriftlige kilder finnes det lite variasjon i skrivemåten bakover i tid. Enten skrives det *Jøgerfossen* eller *Gjøgerfossen*. Uttalen vil uansett være det samme. Botanikeren Mathias Blytt var eksempelvis ved Jøgerfossen i 1838 og kalte den da *Jøgrfos*.

Den mest etablerte forklaringen på navnet er trolig den som kan knyttes til det tidligere vidt utbredte ordet *gygre*. Det vil si betegnelsen på ei trollkjerring eller jotunkvinne. Riktignok fins det ikke så mange tilsvarende fossenavn i Norge, men i Eikesdalen i Sogn finnes Gygrefossen iallfall. Går vi litt bredere til verks, ser vi at det er en hel rekke fosser og juv i Norge som er knyttet til troll eller kjemper: Trollfossen, Jutulfossen, Jutulhogget, Risefoss, osv.

Likevel, jeg skal i fortsettelsen drøfte noen andre innspill til forklaring også, uten å trekke for bastante konklusjoner. Om vi beveger oss et stykke over fylkesgrensa til Holmestrand kommune, finner vi gården *Gjøgri* – beliggende noe sør for Hillestadvannet. Ifølge Oluf Rygh («Norske Gaardnavne - bd. VI Jarlsberg og Larviks Amt. 1907») så kan dette gårdsnavnet muligens knyttes til det norrøne ordet *gjøgr*, som betyr fjellkløft. Det passer jo selvsagt glimrende for Jøgerfossen også. Problemet med dette ordet er at det ikke fins skriftlige belegg for det i noen skandinaviske tekster, bare på Island. Men det kan jo ikke helt utelukkes at det har vært i bruk her likevel, og enkelte hevder f.eks. at elva *Gjøra* på Sunnmøre også er avledet av det samme ordet.

For de av oss som er oppvokst eller har bodd i Nord-Norge, så er det temmelig sannsynlig at en har vært borti adjektivet *jøger*, som kan ha mange, litt ulike betydningsvalører: glad, stolt/kry, hovmodig, triumferende, osv. Dette ordet skal være

avledet av det norrøne verbet *gægjast*, som blant annet kan bety å strekke halsen fram «for at naa eller se», som Hans Ross skriver i sin «Norsk ordbog: tillæg til «Norsk ordbog» af Ivar Aasen» (1895). Men avstanden er ikke lang til en metaforisk betydning heller: å «strekke» seg, vise seg fram litt ekstra, for å vise sin glede, vellykkethet eller stolthet. Og det er tydeligvis den varianten som har slått inn i nordnorske dialekter.

Da kan en altså øyne to ulike betydningsversjoner av ordet *jøger*, brukt om fossen her. Enten en metaforisk variant, som f.eks. «den stolte fossen», eller en mer konkret betydning: fossen der en må strekke seg ut over kanten for å kunne nyte synet av den. En kunne kanskje og tenke seg en tredje, men etter min mening mer tvilsom tolkningsretning på dette, at fossen strekker seg ut over kanten og spruter vannet ut i kløfta. Uansett, hovedproblemet med disse tolkningene er at ordet *jøger* ikke har grunnlag i noen kjente østlandsdialekter. Det behøver likevel ikke forhindre at det har vært videre utbredt i mellomalderen, men så seinere dødd bort i våre områder.

Jørgen/Jøger

Fosser har ikke sjelden fått navn etter personer som på en eller annen måte er knyttet til fossen, enten ved eierskap, ved ei ulykke eller andre begivenheter som i dag er gått i glemmeboka. Et par eksempler kan være Håvardsfossen i Vigdøla i Sogn og Grimsfoss i Mandalselva. Lokalt i Hedenstad så er det enkelte som hardnakket har hevdet at navnet Jøgerfoss skal være avledet av mannsnavnet *Jørgen*. En slik lydovergang, der konsonanter bytter plass på denne måten, høres for undertegnede ut til å være lite sannsynlig. Da kan det heller være grunn til å trekke fram et riktignok sjeldent mannsnavn i Norge, men mer treffende, nemlig nettopp navnet *Jøger*. I følge Statistisk Senralbyrå er det i 2019 fire personer i Norge som heter *Jøger*. Navnet ser ut til å ha hatt en særlig utbredelse i Valdres, kanskje spesielt på 17-1800-tallet. Et søk på Digitalarkivet ga 489 treff. (Her vil det være mange personer som dukker opp flere ganger, så tallet på genuine enkeltindivider skal egentlig ligge et godt stykke lavere). Navnet kommer fra *Jogeir* (jo = hest, geirr = spyd).

Så da reiser spørsmålet seg: har det bodd noen i dette området, helst innflyttet fra Valdres kanskje, som har fått navnet sitt knyttet til fossen vår? Igjen umulig å gi noe svar. Det finnes flere innflyttere til Sandsvær fra Valdres opp gjennom tidene, men ingen med navnet *Jøger* eller *Jogeir* er nevnt i Sandsværbøkene eller andre lokale kilder. Men det bodde iallfall minst tre personer på Eiker med navnet *Jøger*/*Gjøger* på 1700-tallet. Så helt usannsynlig er denne koblingen ikke.

Gjøk-fossen

Til slutt skal jeg ta for meg en litt morsom beretning som viser hvordan en kan komme ut å kjøre når en må gå via tolk for å få tak i lokalspråket. Engelskmannen Edward

Jøgerfossen. Foto: Sindre Engelstad.

Wilson Landor var på slutten av 1830-åra på en lengre Skandinaviareise, og på den siste delen av reisa besøkte han bl.a. Kongsberg og Labrofossen. Etter å ha grundig skildret Labrofossen fortsetter han videre, og her er hans egen beskrivelse av ferden:

A few miles south of this fall, on the road towards Laurvig, is another, on a little river called Dalo Elv. This is named the Gioge, or Cuckoo Foss.

Så følger en nærmere beskrivelse av fossen og omgivelsene. For ordens skyld, «Dalo Elv» er da Dalselva, som danner Jøgerfossen. Landor har med stor sannsynlighet hørt noe i retning av Jøge(r)fossen. Muligens har han også fått noen til å skrive det ned. Så har han seinere vist/gjengitt dette til andre og spurt om betydningen. Ordet *gjøk* ble skrevet «giøg» på dansk på denne tida. Siden engelskmenn ikke har ø i alfabetet sitt, måtte det selvsagt bli *Gioge* (-fossen). At en *gjøk* noen gang skulle etterlatt et så dypt inntrykk at den fikk en foss oppkalt etter seg, regner jeg som tvilsomt. Ei heller ser jeg noe naturlig tilholdssted for *gjøk* her, enn si noen slags ko-ko-lyd fra fossen.

Hva skal en så konkludere med? Jeg overlater det til leserne, og nøyer meg med å antyde at «Gygrefossen» ikke nødvendigvis behøver være den eneste mulige fortolkningen her.

Hellik Lande, en annerledes motstandsmann

Av Asbjørn Bjørnsen

«Den som ikke kjenner historien, er dømt til å gjenta den»

(Fritt etter George Santayana).

Under arbeidet med artikkelen «Seterstyr under odelsrunen» gikk jeg gjennom størsteparten av Reidar Vikens landssviksak. Blant dokumentene fant jeg opplysninger som gjaldt gårdbruker Hellik Lande fra Flesberg. Under krigen hadde han kommet i klammeri med Viken om en mindre sak, en sak som etter hvert skulle komme til å koste Lande nokså dyrt.

Supplikker, bønneskriver til kongen (les Statspolitiet) skulle en kanskje tro hørte dansketiden til – men det forekommer faktisk i denne saken - så var jo tiden også ganske spesiell. En kan spørre seg om det er viktig å trekke fram slike gamle historier? Ja, jeg mener det er både viktig og riktig. Ikke for å henge ut enkeltpersoner og de feilgrep eller feilvurderinger den enkelte må ha foretatt, mennesker som kanskje for lengst er gått bort, men for å minne dagens nordmenn om at diktatur og tvang var dagens virkelighet i 1940-årenes Norge – kan det skje igjen ...?

En mislykket taktikk

Det er krig i Norge etter en nesten hundre og femti år lang fredsperiode. Tyske myndigheter og norske nazister styrer nå landet. NS (Nasjonal Samling) er etter Reichskommissars forordning av 25. 9. 1940 eneste lovlige parti. I Flesberg, som i resten av landet, er herredsstyret dermed avsatt. (De av dem som ikke ha sluttet seg til NS.) Hellik Lande hadde representert Det norske arbeiderparti i herredstyret siden 1929, og var kjent som en dyktig politiker. Han godtok ikke «Den nye tiden» eller «Den nye ånden» nazistene forsøkte å tvinge hele det okkuperte Europa til å slutte seg til. I stedet for å stilltiende «luske vekk», ble han både provosert og skuffet da han opplevde at flere han tidligere hadde betraktet som «bra folk», hadde sviktet. Det er

mye som tyder på at han på egen hånd drev bevisst agitasjon for å oppildne folk mot de nazistiske styresmaktene, sammen med at han åpent gikk inn for å «drite ut» NS-folk han kjente, og folk han kanskje ikke kjente fullt så godt. Denne taktikken likte naturlig nok ofrene for hånen svært dårlig. Alt dette skulle vise seg til slutt å bli en bumerang som vende seg mot Hellik selv.

Kontraster

Det fantes sider hos Hellik Lande som ikke kommer fram, om en kun studerer de få kildene som omtaler ham i senere tid. Som eksempel viser jeg til minneskrift til Flesberg elektrisitetsverks 60 års jubileum 1999. Derav går det fram at han ble valgt inn i elektrisitetsverkets styre 1939, som styreformann fra 1946 – 1957:

– Hellik Lande var en meget kjent person i Flesberg, han var med på det meste som skjedde i Flesberg i en årrekke ... Hellik Lande var en av en av de mest aktive politikerne Flesberg kommune har hatt.

Det var en annen side hos Hellik Lande som ikke framkommer av de samme kildene. Da må en lete i andre kilder der det framgår at han i ungdommen må ha hatt en nokså utagerende tendens. Kongsberg politikammers bøteregeister (gjengitt i R. Vikens landssviksak). Der framgår det at han hadde pådratt seg seks bøter i tidsrommet 28.7.1917 – 31.7.1937, i henhold til Løsgjengerloven § 17, som gjaldt fyll på offentlig sted. (Løsgjengerloven ble revidert og senere opphevet og erstattet av alkoholloven.) Av anvendte paragrafer kan det bety både skadeverk og salg av alkohol. (Forfatters tolkning). Men var Hellik Lande alkoholiker, en som ikke kunne kontrollere sin atferd? Det er det ingen ting som tyder på. Da han pådro seg den første boten, var han en ung mann. Den siste i 1937. Etter det ser det ut til at denne tendensen hos ham ble svakere. Den gang Hellik Lande var en ung mann var helgefylla utbredt. Det var for å få slutt på overdreven beruselse at Løsgjengerloven ble innført. Dette var jo også under brennevinsforbudet, da skulle det kanskje ikke så mye til for å få ei bot eller to på nakken? Bøteregeisteret til Kongsberg politikammer alene sier lite om sakens innhold, men av kilder som framkommer under krigen, kan det se ut som om han kunne bli eglete i beruset tilstand. Dette lot han da gå verbalt ut over NS- medlemmer og deres sympatisører.

Motstandsmannen våkner

Hellik Hansen Lande ble født 21.10.1894 på Nedre Lande i Flesberg kommune. Han var eldste sønn av Hans Olsen Lande og mor Marit Lande født Olsdatter. Da krigen kom til Norge våren 1940, var han en mann på 46 år og gårdbruker på Øvre Lande i

Flesberg. Han var nå enkemann med fem barn i alderen 13 – 23 år. Ei av jentene blir oppgitt å være døvstum.

For Hellik Lande begynte problemene for alvor da en vedstabel forsvant, og eieren av stabelen var den samme Hellik. Etter en del undersøkelser kom det fram at det var en av bilene til brukseier Reidar Viken fra Kongsberg som hadde dratt av gårde med veden. Reidar Viken var medlem av NS og Rikshirden, og det går tydelig fram av sakspapirene at Hellik Lande hadde et horn i sida til alle NS-folk. Dette faktum kan naturligvis ha bidratt til å øke konflikten. Uansett reagerte Lande med harme på slik selvtækt. Han tok derfor turen inn til Kongsberg dampsg. På Reidar Vikens kontor legger han fram de blanke fakta og krever betaling, både for arbeidet han hadde hatt med hogst og framkjøring av veden, og for det ekstraarbeidet han har hatt med å finne fram til hvor veden er blitt av. Begge karene var bråsinde, så det ble en del kjekling dem imellom. Viken sier at det etter dagens forordninger var forbudt å la veden ligge ved veien, uten å melde den inn til salgsorganisasjonen, og dette var ikke blitt gjort. Lande parerer med å si at det vel ikke kunne være lov å stjele folks ved heller! Viken spør da om han er klar over hva han sier. Lande bekrefter at det er han. Brukseieren ber ham da forlate kontoret og aldri vise seg der mer. Med dette ender seansen inntil - 2. 11. 1942.

Da sitter Reidar Viken på jernbanerestauranten på Kongsberg. Der har han konferanse med formannen sin på tjærebrenneriet han eier på Sunde i Nore, Johannes Haugen. Mens de sitter der, kommer Hellik Lande inn i restauranten sammen med en venn. Straks Lande får øye på Viken, flyr sinnet i ham på nytt: nå er de på nøytral grunn, nå skal ikke fandenskapet slippe unna. Brukseieren har riktignok i mellomtiden betalt den omstridte

Begge karene var bråsinde, så det ble en del kjekling dem imellom. Tegning: Ø. Tingleff.

veden, men han har ikke betalt for de de undersøkelsene Hellik gjorde for å finne ut av mysteriet; veden som forsvant – men han nevner ikke veden her – nei, det han gjør, er å egle seg inn på de to irritasjonsmomentene, eller «klinge seg inn på dem» som det står i avhørsdokumentet. Videre står det at han (Hellik Lande) ikke var overstadig beruset, men – anmeldte kom med mye «tøvsnakke» om den nye tiden - og det kom tydelig fram at han holdt de to medansvarlige for galskapen.

Viken sier at han «ikke kan huske alt røret anmeldte kom med». Deretter hadde han avist Lande og sagt at han ikke var interessert i å diskutere politikk med ham. Det oppsto flere konfrontasjoner mellom Lande og Viken, både inne i restauranten og ute på perrongen. Hadde tidene vært «normale», ville en fyllekrangel på offentlig sted, kanskje ha ført til ei natt i fyllearesten og ei passelig bot på kjøpet. Men tidene var ikke normale – man utfordret rett og slett ikke NS-folk den gangen – den lekse fikk Hellik Lande lære.

Toget til Rødberg

Togbussen oppover gikk kl. 18.15. Hva Hellik Lande tenkte da dieselvogna durte ut fra perrongen og uten at noe politi viste seg, er ikke så godt å vite. Kanskje satt han på toget og brasket seg: jammen tok jeg rotta på disse fandens nazistene denne gangen også!? I 1941 hadde han i Kongsberg byrett blitt idømt en bot på 200 kroner for «politisk forseelse» - grunn – «*at han i beruset tilstand på Fram Hotell, overfor troppsfører i hirden Halvor Woll uttalte at han måtte fjerne sitt hirdarmbånd ...*»

Og han antok kanskje at noe liknende ville skje denne gangen også – ei passelig bot, og ferdig med det! Men der tok han i så fall feil. På Lampeland sto lensmann Aas (også medlem av NS) og ventet. Der ble Hellik ført ut av toget, og samme kveld kjørt tilbake til Kongsberg for å bli satt i arrest der. Dagen etter den 3. 11. blir han i Kongsberg forhørsrett siktet for æreskrenkelse, fordi han på Kongsberg jernbanerestaurant har kommet med nedsettende ytringer mot NS-medlemmene Reidar Viken og Johannes Haugen og «den nye tiden». Politiet ønsker varetekt i to uker, men det ender med at han blir idømt 8 dager i arrest. 10. 11. er Hellik en fri mann - inn til videre ...

En alvorlig forseelse

En så «alvorlig forseelse» må naturligvis alvorlig etterforskes – og etterforskerne går grundig til verks: de innhenter vitneforklaring av alle som kan tenkes å ha hørt noe i sakens anledning. 4. 11 reiste de til Rødberg for å avhøre Johannes Haugen. Han er imidlertid ikke å treffe, slik at de må foreta samme reise neste dag. En skulle kanskje tro at Reidar Vikens egen formann ville støtte ham ubetinget, siden de i tillegg er

medlemmer av samme parti. Men det skal vise seg at Haugen er lite villig til å uttale seg stort om den aktuelle hendelsen: nei, han hadde oppfattet at Lande hadde brukt «sleivkjøft», men trodde ikke at det dreide seg om politikk. Han hadde ikke hørt så nøye etter, men trodde det gjaldt «noe vedtrafikk». Det eneste han mener å huske nokså klart, var at Lande, idet han skal stige på toget, sier til Viken: «Du tok ikke med deg politiet lell da, Viken». Han hadde også registrert at brukseieren gjentatte ganger hadde bedt Lande om å flytte seg. Haugen hadde jo stort sett oppholdt seg i nærheten av Viken, det er derfor vanskelig å tro at han hadde hørt så lite av hva som ble sagt mellom de to kamphanene. Det var som om han helst ville si så lite som mulig, NS-medlem til tross. Mye av de samme reaksjonene som hos Hugen, kommer fram i de fleste avhørene. Folk har ikke registrert stort - fungerende stasjonsmester, fullmektig Halvorsen, har ikke hørt hva som var blitt sagt, hverken inne på restauranten eller utenfor. Togfører Alf Sjursen kjente at det luktet alkohol av Lande, men hadde ellers ikke merket noe spesielt. Serveringsdamen på jernbanerestauranten den kvelden var fru Søya. Hun sier at Hellik Lande sa idet han passerte kassa: *«Han kan gjerne anmelde meg, for han har stjålet et lass ved fra meg.»*

Ikke noe politisk snakk som hun husket. Det var farlige tider, og folk flest ville ikke bli blandet inn i saken og valgte derfor de tre apenes taktikk: ikke høre – ikke se – men tie. Det var tidens melodi ...

Og det går rykter

Lagfører i Flesberg NS, Olav Watnebryn, har hørt av Niri Aannestad, at Lande på Kvernans mølle skal ha uttalt til ham at «NS-folk er forrædere, og når engelskmannen kommer hit, skulle de få det igjen». Watnebryn sier at han har inntrykk av at Lande reiser mye og driver agitasjon mot NS. *«Dette har vitnet merket på dette at folk som har vært lojale, er mot nyordningen etter at Lande har snakket med disse.»*

Det er videre tale om et salonggevær Hellik skal ha tilegnet seg i bytte mot en grammofon og ikke blitt innlevert da forbudet mot private våpen kom 1941? Dette blir ikke bevist, men saken går fram og tilbake mellom ulike vitner. Til sist blir det husransakelse på Lande, uten at noe gevær blir funnet.

Nå skal alt som peker i negativ retning fram – gamle bøter, og ikke minst dommen fra 15. september 1941 fra Kongsberg byrett, der han ble dømt i henhold til løsgjengerlovens § 17(1), og som blir kalt en politisk overtredelse.

Statspolitiet bringes inn

Saksdokumentene oversendes Statspolitiet i Oslo, som fatter en sikringsbeslutning:

«I medhold av Politidepartementets forordning av 6/10.41 § 1 jfr. Minister-

presidentens beslutning av 26/2.42 jfr. Lov av 24/10.42 § 1 besluttet herved at: Hellik Hansen Lande ... som med skjellig grunn mistenkes for overtredelse av Reichskommissars forordning av 25/9.40 § 4 jfr. § 1, for å ha fortsatt å virke i de oppløste organisasjoners ånd ... i medhold av straffelovens § 39 pkt. f. å sikres ved at han holdes i fengslig forvaring i 6 – seks – måneder, regnet fra innsettelsesdagen i Bredtvet fengsel - Statspolitiet i Oslo, 1. desember 1942».

Dokumentet er underskrevet av den beryktede og hensynsløse statspolitisjefen (2) Karl Alfred Nicolay Marthinsen. Men statspolitisjefen underskrev dokumentet først 21.1. 1943 – 52 dager etter at sikringsbeslutningen er fattet - hvor oppholdt «kanal-jen» seg i denne tiden? – jo, den godeste Hellik hadde stukket av ...

Her går jeg over til den forklaringen han ga til Statspolitiet i Oslo etter at han ble arrestert 21. jan. 1943. NS-folk hadde jo stilt spørsmål ved reisevirksomheten hans, og i forklaringen gir han opplysninger om sin ferd gjennom Sør-Norge i det aktuelle tidsrommet:

Han forteller at i tiden fra han ble løslatt fra varetekt på Kongsberg og til 28. 11., oppholdt han seg på gården sin i Flesberg. Han følte imidlertid at han trengte en ekstrainntekt og fikk ideen å kjøpe opp smågriser og selge dem videre til folk. Av en kamerat oppe fra Jondalen fikk han tipset at området Gransherad og Hovin var lovende på smågrismarkedet. Men han dro ikke straks ut på smågrisjakt. I stedet forteller han om en reise til Oslo, der han har avtalt møte med en dame, fru Ninni Paulsen, som han hadde kommet i kontakt med gjennom annonse i Aftenposten. Historien virker nokså luftig, som det også skulle vise seg. Han oppgir ikke hvorfor han i det hele tatt kontakter damen, hva hun driver med eller hvilke planer de to har sammen, men sier at de avtalte å leie en villa på Nesodden. Noen adresse oppgir han ikke, kun at den ligger på Nesodden, og fru Paulsen skulle ordne med leilighet og leie. De ble enige om å møtes igjen 10. 12. Etter tre dager i Oslo og en natt i Drammen drar han på sin før nevnte tur rundt i Nedre Telemark. Om han fikk kjøpt smågris som planlagt, sier historien intet om. 10. 12. er han igjen i Oslo. Og sammen med denne fru Ninni Paulsen bor han, etter sigende, ute på Nesodden i leiligheten de to har leid. Heller ikke nå oppgir han adresse eller hensikten med leien – kun at de bodde i leiligheten fram til 17. jan. 1943. Han bodde altså sammen med Ninni Paulsen gjennom både jule og nyttårshelgen og til langt ut på nyåret 1943. Etter det hører vi ikke mer til fru Paulsen, annet enn at de skulle møtes på jernbanerestauranten på Vestbanen. «Men hun kom ikke, og jeg var flere ganger der nede og så etter henne.» Mer nevnes hun ikke, hun forsvinner bare ut i tomme lufta. Han sier at i Oslo var alle hoteller fulle, men han traff ei tilfeldig jente som han bodde hos den første natta – igjen ingen adresse – intet navn. Hvorfor han ikke dro ut til leiligheten på Nesodden, er jo nokså merkelig. Han får da et par vanskelige døgn i Oslo.

«Kl. 19.30 var jeg oppe i Munkedamsveien 23 og forsøkte å komme inn hos Madsen, men porten var stengt»

Resten av natten sitter han på en benk i venteværelset på Vestbanen. Neste dag sitter han lenge på restauranten «samme sted». Ut på dagen går han opp til «skredder Berg i Dronningens gt. 22 eller 24. Han er noe i slekt med meg, og jeg tenkte jeg kunde skaffe meg en dress. Mens jeg var her, ble jeg arrestert». Det var den 21. 1. 43.

Onsdag 10. februar 1943 ble Hellik hentet ut fra Bredtvet fengsel av to konstabler fra statspolitiet. Forhørsleder Knut J. Guldbrandsen hadde sett nærmere på forklaringen han hadde avgitt 21. 1. og begynt å undres over denne mystiske damen, Ninni Paulsen, som Lande skulle ha tilbrakt flere uker sammen med. Han måtte følge med ut på Nesodden for å vise hvor deres felles bolig, etter sigende, skulle befinne seg. Etter å ha turnert området, og uten at noen villa ble funnet, måtte Lande innrømme at hele historien var rein bløff – kun en dekkhistorie for at den som hadde huset han, ikke skulle få vansker for hans skyld. Av en eller annen grunn ser det ut til at denne lille avledningsmanøveren fra Landes side ikke fikk noe videre konsekvens – sikkert er det at han returneres til Bredtvet og fortsetter som sikringsfange der. Han satt på Bredtvet til 2. mars 1943. Da blir han flyttet til Berg, statspolitiets egen interneringsleir utenfor Tønsberg.

Supplikken

framgår av et dokument som bærer bønneskriftets underdanige tone – en supplikkestilet til Statspolitiet i Oslo datert 9.3.43. Jeg gjengir teksten i sin helhet:

«Undertegnede barn av Hellik Lande, som for tiden sitter i Berg interneringsleir Tønsberg, tillater seg herved å søke om at vår far får slippe ut og komme hjem til våronna, da det er absolutt nødvendig for gårdens drift idet ingen kjenner den som han, og vi makter ikke å få utretta det arbeide som skal gjøres.

Vi er 3 barn, en gutt Harald på 18 år og to piker hvorav den ene er mindreårig og døvstum. Det er far som hele tiden har drevet gården, og vi står derfor rådløse og hjelpeløse til å ta fatt på våronna, især når det for tiden er så mange restriksjoner og forordninger som skal og må etterkommes.

Da det således er en velferdssak for oss, tillater vi oss herved å søke om at far blir fri og får komme hjem til våronna.

Ærbødigst på mine søskens vegne Harald Lande»

«Jordstyrets uttalelse: Gården Lande som eies av Hellik Lande, er på 35,5 da. dyrket jord. For 1943 er pålagt 13,3 da. åpen åker. Etter foretatt arbeids-telling pr. 15/4 – 43

er oppført som værende på gården 1 mann og 2 kvinner over 15 år. Det må antas at det er for lite arbeidshjelp til å kunne drive gården forsvarlig».

Og det underlige er at statspolitiet lar ham slippe ut lenge før de 6 mnd. som sikringsdommen opprinnelig lød på, var avsonet – men vilkårene er strenge. «Såfremt sikrede Hellik Lande underskriver vedlagte erklæring, kan sikringen opphøre fra 1. mai d. å».

Den erklæringen Hellik ble forelagt, er typisk for et diktatur nazistene hadde innført i Norge på den tiden; Hellik Lande skulle tvinges til å tie og til å følge de spesiallover og forordninger disse hadde innført. Han måtte undertegne det de kalte en «loyalitetserklæring» dat. 30.4. 1943.

«Jeg erklærer herved på ære og samvittighet at jeg for fremtiden skal avholde meg fra all virksomhet som kan skade Nasjonal Samling eller nyordningen i Norge.

Jeg er klar over at hvis jeg bryter dette løftet, vil jeg bli strengt straffet eller sikret i et lengre tidsrom, og at min formue kan bli helt eller delvis inndratt.»

Effektivt kneblet – eller ...?

Så hadde de vel stoppet kjeften på Hellik Lande ...? Han, som på sin egen måte hadde valgt å protestere mot diktaturet og systemet Vidkun Quisling, båret oppe på tyske bajonetter, forsøkte å innføre i Norge. Det han undervurderte, var de midler et diktatur og diktaturets lakeier var og er villige til å sette inn mot ulydige og oppsetsige borgere. Men binders i jakkeslaget eller rød topplue, var ikke kraftige nok virkemidler for Hellik. Hva besto egentlig den overtredelsen han hadde gjort seg skyldig i? Det står ingen steder at Hellik hadde vært voldelig på noen måte, men at han i de fleste tilfellene var beruset. I dommen fra 1941 trekkes § 16 og 17 i løsgjengerloven fram. Loven omhandlet beruselse på offentlig sted, men er i dag strøket. Det er likevel klart at alvoret i saken ikke var beruselsen i seg selv, men dette at han hadde fornærmet ulike NS-medlemmer. I saken fra 1942 er det i grunnen ingen andre enn Reidar Vikens påstand myndighetene har å holde seg til, påstand om æreskrenkelse av egen person og av partiet. Like fult blir Hellik Lande først satt i varetekt, for deretter å bli sikret i 6 måneder.

Det var diktatur i Norge, og det er ikke lenge siden. Den gang var Norge okkupert av et hensynsløst politisk system som styrte landet etter sosial-darwinistiske prinsipper, med overmennesker og undermennesker, og herrefolkets soleklare rett til å herske over de underlegne. Slik jeg mener å ha lært Hellik Lande å kjenne, eide han et ektefølt hat til alt nazistene sto for, og det de kalte «Den nye tid - den nye ånden». Han var dypt skuffet over de menneskene han hadde kjent før krigen og som han betraktet som «bra folk». Han mente de hadde sviktet alle de prinsipper han satte høyt. Hellik Lande var kanskje en «glad gutt» og noen bøter for overtredelse av § 17

hadde det blitt, men han var ingen vanlig fyllik, slik nazistene ønsker å framstille ham. Det saken virkelig gjaldt, var fornærmelse av NS og NS- medlemmer. De som han mente hadde sviktet, de skulle også høre og merke det. Så fikk det bære eller briste – og så brast det ...

Men kanskje Hellik Lande tross alt hadde fått en «mild» behandling, tiden tatt i betraktning: han ble dømt av norske og ikke tyske myndigheter, han endte på Berg, og ikke på Grini som var tyskernes fangeleir, og med fare for å bli sendt videre til en tysk konsentrasjonsleir, og han skulle sittet i sikring til i slutten av juli, men slapp ut allerede 1. mai. Men hadde de nå fått Hellik Lande fra å opponere, i og med denne «loyaltserklæringen» han ble tvunget til å undertegne? Vel, så mangt kan være opposisjon ...

«Under krigen vart Hellik pålagt å høgge tømmer. Han lika det ikkje, men lova å høgge. Om våren skulle tømmeret merkjas. Det nekta Hellik. Hadde han ikkje lova å høgge? – Jau, je har lova å høgge, og det har je gjort, - svara han – men je har ikkje lova å levere. Je skal bygge fjøs»

(Fra Flesbergboka bind II)

Med lov skal landet byggjast og ikkje med ulov øydest (Frostatingsloven)

8. mai 1945 var krigen slutt, og med det var det også slutt på det illegale styresett nazistene hadde innført i Norge. Med det ble alt snudd på hodet; alle særlover, påbud og forbud nazistene hadde innført, ble opphevet, og «lov ble til ulov og vice versa». Ordet ble fritt, og Hellik kunne igjen si hva han ville, uten frykt for å miste både gods og ære. På mange måter kan en si at Hellik Landes voksn liv kan deles i tre perioder: frem til ca. 1939, med avtakende aktivitet, bråkmaker; under krigen, oppvigler/motstandsmann og fra krigens slutt og til sin død, samfunnsstøtte og aktiv lokalpolitiker.

Da krigen kom, ble han valgt inn i kriseutvalget sammen med Hellik Grønbu og ordfører Tov Flatin.

Han satt lenge i Formannskapet (fra 1960 – 67) og var lenge leder for Flesberg avdelingen av DNA. Han representerte dette partiet i herredstyret, antakeligvis, fra 1929 – 1967, da han gikk ut av formannskapet og med unntak for de fem krigsårene. I hele 33 år (11 år før krigen og 22 år etter) var han fast representant for Arbeiderpartiet i Flesberg kommunestyre, hvorav 7 år i formannskapet. Allerede i 1939 ble han valgt inn i elektrisitetsverkets styre, altså året etter stiftelsen. 1946 ble han formann, et verv han innehadde til 1959. Han fortsatte likevel som menig styremedlem til 1966, året før han gikk ut av politikken for godt. Et lengre portrettintervju i avisa Fremtiden 1959 begynner på denne måten: (spørsmålet er stilt av sorenskriver Kaltenborn i et rettsmøte i forbindelse med reguleringen av Vrengja/ Gjuva) - Hellik Lande og Flesberg E-verk, er det det samme? Svar fra daværende ordfører Bjørkesett:

På Skogheim i Flesberg 1957. Fra venstre Sokneprest Andreas Mjaavatn, Kristoffer Neset og Hellik Lande. Foto: Bjarne Bratås/Flesberg historielag.

det stemmer nok det, herr sorenskriver. Om dette kan kalles et politisk ordspill så er det langt på vei en sannhet, selv om Hellik Lande også betydde så mye mer, både som privatmann og politiker, i Flesberg etter krigen. På kommunestyrelista 1959 var han satt opp som Arbeiderpartiets ordfører kandidat. Det var vel også derfor Ap-avisa Fremtiden benyttet anledningen til et intervju. I intervjuet gir han uttrykk for at tiåret hadde vært særs krevende for Flesberg E-verk, med kostbare kraftleveranser fra Nore- verkene, reguleringene av Vrengja og Gjuva, framføring av ledningsnettet til alle bygdas utkanter; ikke mint framskaffelse av noe så prosaisk som kobbertråd, som det var stor mangel på like etter krigen. Her hadde ikke minst Hellik hatt en virksom finger med i spillet.

Da intervjuet ble opptatt, var Hellik 65 år gammel. Han sier seg fornøyd med mye som allerede er utrettet i kommunen, men skuer stadig inn i nye politiske horisonter. Sett med dagens øyne var kanskje mye av den fremtiden han skuet inn i, ikke så originale, og at mye av det han så komme, kom til å bli liggende som anstøtssteiner for andre interessenter og andres horisonter, i en fremtid som han knapt kunne ane konturene av, der han satt som en akta samfunnsborger i en aura av fremtidshåp: 1950-tallets «bygge landet» perioden: Vassdragsregulering, og i den forbindelsen nevner han som spesielt gledelig utbyggingen av Vrengja og Gjuva: som kan føre til så mangt; gode veier til alle, også veier for utnyttelse av fjelltraktene; særlig i turistøy-

emed, industriutbygging i kommunen og fremme av primærnæringene; skogbruk og jordbruk. Som den aparte, fremtidsrettede mannen han var, så han tidlig behovet for å legge til rette for den 9-årige skolen han så komme, også i Flesberg. Og advarte mot å anlegge nye skolebygg uten å ta hensyn til kravene en slik utvidelse av skoletilbudet måtte føre med seg.

FNs generalsekretær, statsminister og konge

At han hadde en nobel omgangskrets, er det ingen tvil om: AP-topper som Einar Gerhardsen og Trygve Lie var blant gjestene på Øvre Lande i Helliks tid. Der drev de jakt i Lande-skogen om høstene.

En mer celeber gjest var kong Håkon den 7. Han ankom Lande med to mann, som i tillegg til å fungere som vaktmannskap, hadde en særdeles delikat oppgave: Hans majestet må jo, som andre mennesker, på do! De fleste ville vel velge seg et dertil egnet avtrede naturen måtte by – ikke kongen! Nei, hans to hjelpere måtte drasse skogen rundt på en dass! Om de andre i laget også fikk anvende bekvemmeligheten til sitt behov, sier historien intet om. Dette kongelige avtrede skal eter sigende befinne seg et eller annet sted i Lyngdal. Noe for bygdetunet?

Hellik Lande ble tidlig enkemann. Kona, Ingeborg, døde alt i 1939, 40 år gammel, men han giftet seg aldri igjen. Dette betyr

Hellik Lande og Trygve Lie Foto: Sigurd Tonby/Flesberg historielag.

*En mer celebrer
gjest var kong
Håkon 7.
Tegning: Ø.
Tingleff.*

jo ikke at han var uten dameselskap resten av livet. For alt jeg vet, kan det ha vært flere. Bygdefolk husker i hvert fall en venninne han skulle hatt i flere år. Hun var fra Drammen, etter sigende svært vakker og med hår så mørkt at hun i Flesberg gikk

Hellik Landes 75- årsdag. Sittende foran: Hellik (1894-1974) Stående bak fra v hans søsken: Kittil Lande, Hans Lande, Ingeborg g Tonby, Berit g Hvashovd, Kari g Dalen, Marit G. Aannestad. Foto: Olav Deildok/Flesberg historielag.

under navnet «Svarta». Oppnavnet lyder kanskje ikke så smigrende i våre ører, men folk var mer rett på sak i gammel tid. Hellig eide aldri bil, så innimellom brukte han hest, når han skulle besøke henne hjemme i Drammen. Det er jo et drygt stykke fra Lande-grenda og til Drammen – men dama trakk vel - og han skulle hatt en omframmt flott travers ...

Snaddesamlingen hans må ha vært imponerende. For eksempel: det eneste et av barnebarna sier han kan huske når det gjaldt bestefaren, var pipesamlingen hans. Også en annen informant nevner pipe-samlingen hans, så den må ha vært noe helt omframmt ...

Skriftlige kilder:

Landssviksak Reidar Viken, åpent landssvik-arkiv.

Flesbergboka bind II

Kongsberg Dagblad 15. sept. 1941,

Fremtiden 15. sept. 1959 (Takk til Bent Ek for kopi)

Utskrift bok A/S Flesberg elektrisitetsverk 1939 – 1999 s. 96.

Muntlig kilde: Oddvar Garaas, Håkon Bjerkeset

Takk til Sigurd Vinger, Kåre Bjørkesett, Asbjørn Brækhus og Flesberg bygdearkiv

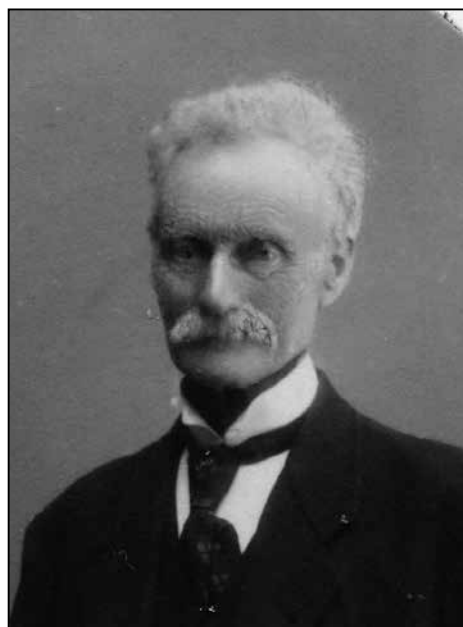
Merknader:

1) Løsgjengerloven avløste fattiglovene 31. mai 1900. loven trådte i kraft 1. august 1907 mot løsgjengeri, betleri og drukkenskap. Overtredelse kunne føre til bøter, eller ved gjentagelse, og i ytterste tilfeller, tvangsarbeide. Opphevet 1970.

2) K.A. Marthinsen f. 25.9. 1896 på Karlsøy i Toms. Medlem av NS fra 1933, gikk inn i politiet etter invasjonen 1940, sjef for sikkerhetspolitiet, direkte underlagt Politiminister Jonas Lie, statspolitiet fra 1941. Marthinsen viste seg å være en særdeles brutal og nådeløs mann. Sto bla. for organisasjonen av deportasjonen av de norske jødene 1942. ble likvidert av hjemmefronten 8.2.1945.. Som represalie ble 24 tilfeldige nordmenn henrettet.

Gullbrudeparet Laura og Anton 1940

I 1940 hadde Laagendalsposten et meget interessant intervju med gullbrudeparet Laura Emilie Larsdatter Bauer f. 1864 og Anton Martinius Andersen f. 1867. Laura hadde aner tilbake til Tyskland som mange kongsbergensere har. Nærmere bestemt Kulmbach i Bayern, og stamfaren Johan Bauer kom til Kongsberg i første halvdel av 1700-tallet. Derav navnet Bauer. Antons slekt var også innvandrere til Kongsberg, som de fleste andre kongsbergensere. Mange av hans aner kom fra Sandsvør og Eiker.

Laura og Anton.

Laura var 26 og Anton 23 da de gifta seg 14. juni 1890 på Kongsberg Rådhus. Anton var handelsbetjent og seinere, som så mange andre, våpenarbeider som vi kan se nedafor. Antons far, Tollef, var sagarbeider, seinere gatevekter og brannkonstabel. Lauras far, Lars, var jernverksarbeider. Så lar vi Laura og Anton sjøl fortelle på kongsbergdialekt gjennom et intervju av M. B. Landstad i Laagendalsposten.

Doktor Maaruds hus (i krysset mellom Numedalsveien og Brennerigata).

«Langt oppe på Numedalsveien oppimot Underbergstollen har pensj. våpenarbeider Anton Andersen og hans hustru Laura sin heim og sin velstelte hage. (Dagens Brennerigata 23)

Ekteparet har gullbryllup fredag 14. juni, og vi rusler derfor den lange asfalterte vei for å snakke litt med dem, med fare for å bli hengende fast i det smeltende jordbek omtrent som ei flue på «Tomtens» fluepapir. Slik steiker sola. Idet jeg svinger opp forbi fru doktor Maaruds vakre hus tar en hurtiggående eldre kone meg igjen og det viser seg å være nettopp gullbruden som er på fart heimover etter å ha vært i byen.

Hun er like rask og rørig enda hun blir 76 nå til høsten. Litt etter sitter vi i stua til de to gamle strevsomme mennesker og begynner da først vårt intervju med gullbrudgommen.

Han var 73 her i april og kommer inn fra vedskjulet. Det gjør nesten alle mennesker om dagen.

Han forteller at han er født på Vestsia i Skauggården, der hvor samlaget senere i mange år holdt til.

Laura nevner at hun er kommet til verden på

Skauggården (Huset lå i krysset Rogstadbakken og Kirkegårdsveien. Navnet etter Jørgen Skau som også eide Skauløkka) Faksimile Lp 12.9.1966)

Skinnarberjet i den vesle hvite stua, hvor Pukkverket nå bur. (Dagens Glitregata 12)

— Nei, grisen, sier hun plutselig. Jeg må ut og gi grisen.

— Har De fått noe kraftfor til den spør vi.

— 60 kilo, svarer frua.

— Men blir ikke det lite da til 22. september?

— Jo, men jeg peller måsa og nesler og koker i grauten. Det er svære saker.

— Men å pille grisemåsa, det leiter på ryggen det, sier vi.

— Å jeg har arbeidd sia jeg var en jentunge jeg, svarer hun, og det gjør jeg ennå. Ja i gamle dager kan De tru en måtte slite. Nå snakker dem om at det er for mye arbe. Det er ikke noe arbe for kvinnfolka nå. Da jeg var ung og nygift sleit jeg fra klokka 3 om mårran til 11-12 om natta. Jeg hadde arbeid ute hos folk og måtte ha ungen på ryggen, når jeg gikk og høya. Når jeg skar hadde jeg jentungen i ei kørj. Det var tungt arbeid. Men slik skulle det være den gang.

— Ja, jeg har da måtte henge i jeg au, svarer gullbrudgommen. Fra jeg var 12 år gammel. Det var en stor barneflokk heime, og far hadde ikke så stor fortjenesten så det strakk ikke tel. Så var det å lø stav på saga. Gamle Dampsaga. Skulke skolen sommetir, når det var travlast. Møte opp på stasjonen og følge handelsreisende rundt i byen med kufferten. Det var e krone daen det. Da jeg hadde slutta skolen, var jeg først visergutt ei stønn hos direktør Andresen som var førstedirektør ved sølvverket, men så kom jeg til å snakke med byggmester Sahlgaard ved gruva, og så skulle jeg få bli stallkar. Men det blei det snart slutt med. Sahlgaard var med meg inn i stallen, jeg hadde med poteter, dermed satte gampen tanngarden i ansiktet på meg, det var et sinna beist. Så. dro jeg til Eiker. Der var jeg først hos Jon Aas på Gamlehjemmet «Sjøl», så hos Olaves Hals og seinere da jeg var fullært med slit og juling, for det var juling å få av og tel au dengangen av husbonden sin, så fekk jeg 80 kroner om året i lønn, et par sko og en halvsåling. Men da måtte en være fullært i altslags jordbruk. Mange steder måtte gutter og jenter sitte for seg sjæl i et annet rum, men hos Hægstan fekk vi lov til å sitte inne ved bordet med dom sjølv. Det var enkel kost. Sild og pot-titer, havrebrø, sur mjølk som var så tjukk at'n sto av seg sjøl og vassgraut. Men vi var fornøgd med kosten. Det var ikke anslessen den gangen. Sia reiste jeg til Kongsberg og fekk plass hos Risting som hadde Store Semb på Eiker. Han budde ikke der, men på Dyrmyr som han forpakta. Det var en gammel skibskaptein som hadde lagt opp. Han sto sia på Samlaget på Nymoen.

Så var jeg nå me og arbeidde for byen med å legge inn vann og var på saga ei stønn, men i 1894 så traff jeg kaptein Krag. Han var direktør på Våpenfabrikken. Han kom inn i stua tel våre oppe på Numedalsveien. Han og Loddengaard var i følge.

Ja, så orda jeg på om at jeg kunne ha løst tel å få arbeid på fabrikken, og han lovte han skulle gjøre hva han kunne, og i 1894 fekk jeg noe løsarbeid dernede, men fra 1897 ble jeg fast. Der var jeg i 22 år tel 1919.

— Nå får De fortelle litt da Laura, sier vi.

— Ja, hu er berre tel å snakke enn meg, sier Anton.

— Etter konfirmasjonen da jeg var 2 måneder over 15 år tok jeg plass på Trollerudmoen hos'n Jon Kongsgården med 37 kroner i lønn om året og 3 unger, 2 kuer, ei sjuk kjerring og mannen å stelle. Jeg dro mjølsekker på drakjerre fra Kongsberg om sommeren og kjelke om vinter'n åsså, men det gikk. Så kom jeg

til Karen Tofstad i Øvre Sandsvær for samme lønna. Jeg skulle ha et par støvler attved og en skolapp, men jeg fekk bare den ene støvlen, så han far måtte gjøre den andre tel meg. Jeg var der et halvt år, og så orka jeg ikke lenger. Seinere var jeg

hoss Nils Skalstad i Sunnegrenda et halvt år, og så dro jeg til Kongsberg. Jeg tjente hos adjunkt Udbye på Middelskolen. Han eide den gården som tannlege Rognerud har nå.(Rognerudgården i Klokkebakken)

Etter 6 måner reiste jeg derfra og fekk plass hos lensmann Andersen i Hokksund som kokke. Det var fengsel der dengang. Jeg hadde 20 daler året der, åitti kroner, den største lønna jeg har hatt. Det var 52 mennesker å koke mat og bake brød og vaske klær for. Ja, jeg fekk jo hjelp til bakinga og vaskinga, men maten måtte jeg greie aleine. Så hadde jeg 3 kuer, 3 griser og 50 høner å stelle for ved sia. Det var 35

fanger der dengang og 17 mennesker i huset.

— Det måtte være et fryktelig arbeide?

— A, det gikk som en røyk. Jeg var oppe klokka 5. Det gikk med liv og løst og sang altsammen. Men så ble det drap dernede, og da ble jeg redd og sa opp. Da hadde jeg vært der i 21/2 år.

— Hvem var det som ble drept da?

— Voktern. En av fangene drepten med 18 slag i hue. Han hadde knekket handledet på'n au og kledde an hvert eneste plagg. Så hadde han tatt klokka hans og kledd på seg dressen hans, skøri opp lakenene i lange strimler og etter atten hadde kommet seg opp på muren ved hjelp av en lang krakk som'n satte på ende, firte'n seg ned i laknene på den andre sia. Han ble tatt 4 daer etter oppe ved Burud. Jeg satt i skorsteinen, da dem kom me'n. Straks måtte jeg fly etter smeden, og så smidde han bøylar te'n og ringer om bein og liv, og tvangstrøye fekk'en på seg, så dem måtte mate'n med skje. Men etter den historia, så reiste jeg.

Ei ti tjente jeg hos bankkass. Wessel, og så arbeidde jeg ei ti på jorda, var med i slåttan for 10 øre timen, raka og hesja høy og skar korn på 10 timers dag.

I 1890 ble jeg gift med Anton. Vi vigde oss borgerlig på Rådhuset. Det var Munster som foretok vielsen, men det var riktig høytidelig. Og siden har vi strevd i hop og slitt sammen kan De tro, men alt har gått. Vi hadde først ei stue på Numedalsveien like overfor Hans M. Hansen, men da veien ble omlagt kom den til å ligge midt i den nye veien, så den ble tatt. Vi satte opp huset lenger opp, det har sønnen vår nå. Sjøl har vi denne here heimen her.

— Og den er såmen både pen og velstelt, sier vi.

— Åjada, jeg har vært vant til å arbeide. Men det har gått alt-sammen. Med godt humør.

— Hvor mange barn har dere hatt?

— Seks, to er døde, men de 4 lever og er gifte alle sammen. Ei jente og tre gutter.

— Og hvor mange barnebarn har dere?

— Tolv stykker og to barne-barnsbarn.

— Ja, ei flink kone har jeg hatt, sier Anton. Hadde ikke hu vært som hu er, så hadde vi ikke sittet slik til som vi gjør idag.

— Å, det har gått det au, sier Laura.

— Men det tør jeg si og det vil jeg ha sagt: Alle kvinnfolk er ikke like. Det er dom som sitter i krokene og bare skumler, det gjør ikke den der. Hu synger fra mårran te kveln. Det er mest som å ha en sangfaul i huset. Det er godt for en mann det De Landstad.

— Å pytt san, det går det au, ler Laura.

Og så tar vi avskjed og går, mens Laura syngende går bort for å stelle med grisen sin.

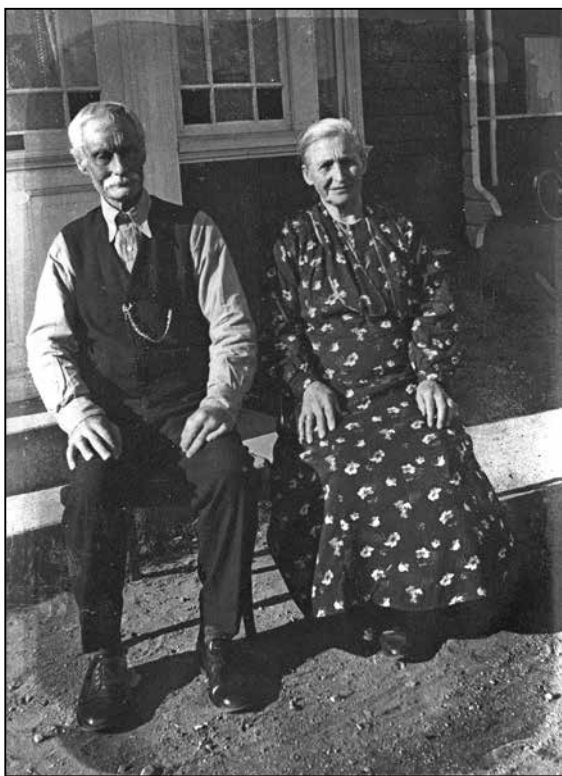
Fredag feirer de to kjekke menneskene sitt gullbryllup.

«Laagendalsposten» ønsker hjertelig til lykke med dagen.

M. B. Landstad.»

Som vi ser, hadde Laura og Anton 12 barnebarn og to oldebarn pr 1940. En av etterkommerne er Kjell Dahlviken som har funnet fram intervjuet fra Laagendalsposten og laget en oversikt over anene til Laura og Anton.

Dag Kristoffersen

Laura og Anton.

Hva skjedde på Walter Klausens vakt som brannsjef og stadsingeniør i Kongsberg?

Av Ragna Stokke

Da Walter Klausen, forlot Kongsberg etter 18 år i byen, ble han overrakt Kongsbergmedaljen. Han var den fjerde person som fikk medaljen, men den første uten idrettsbragder som årsak til utmerkelsen. Sigmund Ruud, Birger Ruud og Hans Beck var idrettsheltene som hadde mottatt utmerkelsen. Statuttene for tildeling av medaljen ble endret av formannskapet da Klausen skulle slutte i sin stilling i Kongsberg i 1935. Han fikk utmerkelsen som belønning for fortjenstfullt virke i Kongsberg kommune. Hva gjorde han med byen i løpet av de 18 årene?

Hvordan var Kongsbergsamfunnet for over 100 år siden da Klausen, som 28-åring, kom til sølvverksbyen i 1917?

Første verdenskrig hadde vart i tre år, og avisene skriver om torpedering av norske skip. Norge var preget av krigen, selv om vi formelt sett var nøytrale. Etter en kortvarig økonomisk boom etter fredsslutningen, ble det vanskeligere tider. Arbeidsledigheten var svært høy i mange år, og folk hadde problemer med å skaffe mat og penger nok til å kunne beholde hus og hjem. Det var restriksjoner og rasjonering. I perioden fra 1916 til 1927 var det ikke lov å kjøpe brennevin i Norge (forbudstida).

Aviser fra den tida gir et godt innblikk i hvilke utfordringer Kongsberg hadde, men også innsikt i de mange store nødsarbeidene som ble iverksatt. Tida krevde nytenking rundt utvikling av kommunal

*Walter Klausen kom 28 år gammel til Kongsberg.
Foto: Ragna Stokke privat.*

*Kommunal lastebil.
Foto: Kongsberg
byhistorielags
samlinger.*

infrastruktur, og med sine 28 år, gikk Klausen uredt til oppgaven med ungdommelig pågangsmot.

Kongsberg ingeniør- og brannvesen hadde i 1914 fått bevilget penger til kontorhjelpe, og i 1919 ble det ansatt en assistentingeniør. Stadsingeniøren hadde ansvar for veivesen, vann- og kloakkvesen, regulerings- og bygningsvesen, parkvesen og den kommunale rørleggerforretning. Dessuten var han byens brannsjef, dens stadskonduktør og dermed også bygningsinspektør, samt medlem av byens reguleringskomisjon.

I de vanskelige tidene satte kommunen mange arbeidsledige i sving med nødsarbeid. Det skulle legges kloakkrør og vannledninger, veier skulle utbedres, sluk skulle legges, steinplukking og hugging av kantstein og ulike småarbeid skulle gjøres.

Stadsingeniøren beregnet prosjektene i detalj både teknisk og økonomisk før formannskapet og bystyret tok stilling til planene. De som skulle sysselsettes, hadde svært ulik fagutdannelse: bakere, smeder, snekkere, skomakere, elektrikere, fløtningsarbeidere, sjåfører, våpen- og sølvverksarbeidere for å nevne noen. Med en slik arbeidsstokk er det vanskelig å beregne arbeidsytelsen og dermed kostnadene. Skal man ha tre 6-timers skift eller to 8-timers skift? Fordeler og ulemper ved alternativene drøftes og offentliggjøres i avisen. Skal folk med stor forsørgelsesbyrde brukes framfor andre? Hva med ungkarene? Mange avveininger skal gjøres.

Flere ganger opp gjennom årene hadde Laagendalsposten oppsummering over nødsarbeidene. I julenummeret 1933 gis en humoristisk oversikt over forandringer som har skjedd i byen etter at Walter «hadde blitt varm i stolen og følt folkets kårne litt på tennene». Nøden satte inn for fullt i 1922, og da satte han i gang, og til tross for at «folket brummet litt» fikk da Walter pengene. Først til kommunal lastebil, så en dampveivals osv.

Kloakkutbygging

Allerede høsten 1917 omtales stadsingeniørens initiativ til kommunal kloakkplan, og han roses fordi han så snart etter at han startet i stillingen kommer med forslag om at kommunen skal ha en helhetlig plan. Stadsingeniørens plan har fått enstemmig tilslutning i formannskapet. «Dette må virke oppmuntrende på stadsingeniøren» skriver Laagendalsposten.

Utbyggingen av kloakknettet startet på Nymoen i 1922, og seinere kom «avleggere» på Vestsiden, og utbyggingen fortsatte i byen. Tidlig på 1920-tallet var det ikke noe kloakksystem på Kongsberg. Hver eiendom hadde sin synkekum i hagen. Noen hager hadde etter hvert flere, og om sommeren lukta det vondt, noe som var skjemmende for livet utendørs. Kommunens ingeniørvesen satte i gang med å grave opp gatene for å legge ned et kloakknett til erstatning for synkekummene. Disse ble fylt igjen etter hvert som kloakknettet ble utbygd.

Vannverket

Sommeren 1918 var det så varmt at byen slapp opp for vann. Nå viste Klausen sin kreativitet. Han lånte ei vannpumpe fra Drammen jernstøperi, plasserte den i det gamle

Kloakkledning/vannledning graves til Myrløkka. Foto: B. Willms, VSBs fotoarkiv.

vaskehuset ved Nybrua og dermed ble det Lågenvann i vannledningene i Kongsberg.

Da vinteren og kulda kom, frøys hovedvannledningen fram til Kirkegården. Men folk var vant med dette, og tok med ro. Klausen derimot, var slett ikke tilfreds med tingenes tilstand. Han skaffet noen remedier fra elektrisitetsverket som han koblet sammen i ei margarinkasse. Etter at strømmen ble slått på, gikk det både en og to dager uten at noe skjedde. Folk moret seg over Klausens påfunn og lo litt av den ferske stadsingeniøren. Tredje dagen derimot, rant vannet gjennom rørene. Dermed hadde Norges første tineapparat sett dagens lys, og latteren forstummet. Denne løsningen ble «eksportert» og brukt flere steder.

Kongsberg får «vannledninger i fleng,» sier Laagendalsposten i 1928. Vannledningsnettet i byen ble utvidet i perioden Klausen «styrte». Hovedvannledning og diverse andre vannledninger ble lagt. Dimensjonene på rør ble større, og det ble anskaffet en elektrisk drevet sentrifugalpumpe til å ta vannet fra Lågen og trykke det inn i ledningsnettet. Dette var nyttig for hagevanning om sommeren og i tilfelle brannslukking.

Vei- og gatenettet

Dampveivals eller snøplog? Ja takk, begge deler!

I 1922 startet byen sine forberedelser til Kongsbergs 300-års jubileum. Klausen mente at byen burde framstå i all sin glans. Gatenettet ble raskere slitt da biler tok

Bygging i Kirkegårdsveien. Foto: Kongsberg byhistorielags samlinger.

over etter hester som transportmiddel. Ingeniørvesenet trengte derfor en dampveivals for å holde gatene plane. Dette var et pengespørsmål, og formannskapet var i utgangspunktet stemt for å kjøpe en «kombinert vannings-, laste- og sneplogautomobil», og ikke noen dampveivals. I Laagendalsposten skrev Walter da en artikkel hvor han argumenterte sterk for sitt syn, altså en dampveivals. Da voteringen fant sted, gikk bystyret inn for dampveivals. Men ved å dele betalinga på to budsjettår, fikk de også kjøpt inn vannvogna. Alle var vel fornøyde.

Byjubileum

Under forberedelsene til jubileumsfesten i 1924 sørget stadsingeniørkontoret også for blant annet å sette opp flere dansegulv, provisorisk gjerde foran Prestegårdsparken og tribune med sitteplass for 20 personer. Det ble satt opp utsalgs- og bevertningsboder med mange sitteplasser ved hver bod. Ikke minst ble det satt opp flaggstenger og bjørketrær med løv. På den store dagen var byen pyntet med jubileumsportaler, vimpler og flaggallee. Borgertog og tre musikkorps satte sitt preg på festdagen, som brakte regn og torden, men også solskinn utpå ettermiddagen. Og Klausens dansegulv holdt!

Veiutbygging

Med nyinnkjøpt dampveivals og «kombinert vannings-, laste- og sneplogautomobil» kunne de store veiarbeidene begynne. De første ble utført i 1923 da Storgata ble revet opp, kultet og stenbrolagt. 9 meter kjørebane og fire meter fortau ble det! Andre gater ble også revet opp og gitt et godt veidekke. Omlegging av veier ble foretatt. «Ny, flott Kirkegårdsvei ble anlagt, ditto sving ved Nybrua. Klokkerbakken og Kluftebakken, «Stadsingeniørens aveny», samt utvidelsen av Kirkegata. Han fikk mye kjeft for å bruke for mye penger, men pent har det blitt! Kirkebakken har blitt pen. Det er noe med penheten, og'n Walter. Kirkegårdsveien var blitt kalt «det glade vanvidds vei.» «Går dettane godt så går allting godt,» tenkte kyndige folk og rista på hodet. Men spør om ikke veien ble fin! Og Klokkerbakken, og Kluftebakken også.» Gamlebrua nevnes. Det hintes om at det kanskje kostet mye penger, men konklusjonen er at det tross alt er bedre å bevilge penger til arbeider enn til forsorgsvesen. (Laagendalsposten 18.desember «Julen 1933»)

Bilen ble mer vanlig i disse åra. Økt trafikk førte til andre behov for vedlikehold av veier og gater. Da 1. verdenskrig slutta, var det ca. 3000 biler i landet, i 1930 var det 46000, og allerede i 1939 var det 100 000. I 1934 er Kongsberg kalt en foregangsby med hensyn til veidekker. En ny svensk måte «Værmdømetoden» ble prøvd i byen, og viste gode resultater.

*Magasinparken.
Foto: Ragna Stokke,
privat.*

Parker

Stadsingeniørkontoret opprettet, utbedret og forskjønnert plasser og parker i Kongsberg. Her kan nevnes plassen foran jernbanestasjonen, Magasinparken, Prestegårdsparken og Sandsværmoens park som alle avbildes i avisen. «De er i sannhet blitt en pryd for byen og det er ikke mange byer her i landet som kan oppvise maken.»

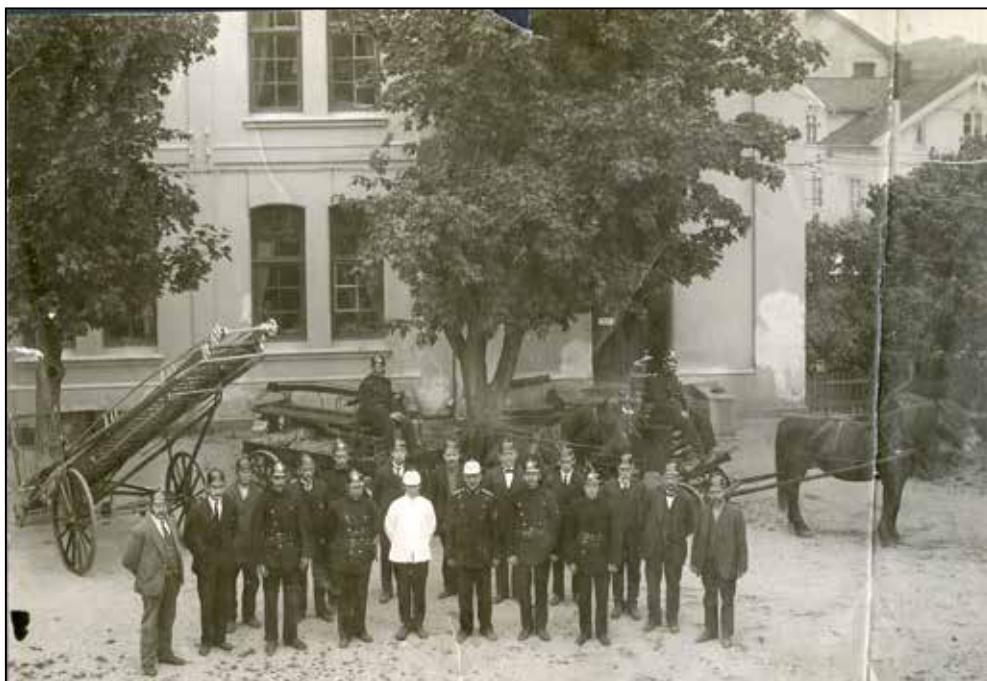
Brannsjefen og brannvesenet

Klausens kontor lå i rådhuset. Og her, nærmest over hodet på brannsjefen, begynte det å brenne i 1917. Hendelsen gikk ikke upåaktet hen, men snart viste den nye stadsingeniøren seg å være både rådsnar, energisk og initiativrik.

Kampen om innkjøp av Kongsbergs første brannbil

I juni 1923 foreslo brannsjef Klausen at Kongsberg skulle kjøpe inn noe så nymotens som en brannbil. Laagendalspostens gjør narr av stadsingeniøren ved å omtale hans forslag i bystyret som «et teatralisk angrep på Lp.» Klausens innlegg er ifølge avisa «et langt, kjedelig foredrag, han svever omkring i skylaget hvor ingen dødelig kan følge ham.» Alle i bystyret, minus en eneste mann, en brannkonstabel, synes Klausens forslag var så latterlig at en debattant mente man heller burde kjøpe et aeroplan (fly)! Hele bystyret (minus brannkonstabelen) stemte mot forslaget.

Brannsjefen fikk ikke gjennomslag for sitt framtidsrettede forslag, og satte høsten

Kongsberg brannkorps med hester Foto: Kongsberg byhistorielags samlinger.

1923 inn annonse i avisa hvor han ønsker å kjøpe brannhest! «En feilfri, sterk og stor hest.» Drivstoffet til brannhesten var havre som han også måtte kjøpe inn store mengder av.

Året etter, i 1924, hadde flere i bystyret forstått at en automobil var fremtidens løsning, og kommunen kjøpte sin første brannbil. Ingen sammenlignet det lenger med innkjøp av aeroplan!

Da Klausen sluttet i 1935, sto flere brannkonstabler på Kongsberg bak en artikkel i avisa der det sto.: «Her nytter det ikke å tenne på, for brannvesenet er på pletten nesten før man får stukket fyrstikkesken unna. Brannvesenet ble modernisert og forsynt med en førsteklasses automobil.» De skrev at det under brannutrykninger var jernhard disiplin, men vel overveide avgjørelser som konstablene utførte punktlig. Sjefen var rolig og bestemt, men det hersket et godt kollegialt forhold mellom sjef og mannskaper. Klausen var alltid blant de første på brannstedet ved utrykning, så han kunne planlegge alt fra starten av, og var alltid ved stedet til all fare var over. Et eksempel nevnes der man trodde det fremdeles var en eldre dame i et bryggerhus som sto i brann. Klausen løp selv inn i bygningen. Noen dame var det ikke der inne, men han kom trekkende med en gris ut av den brennende bygningen. Han var aldri redd

Kongsberg brannkorps med hest og bil på Kirketorget 1931. Foto: ant ing. Jørgensen, VSBs fotoarkiv.

for å ta i et tak selv, og var heller ikke den mann som lot seg pille på nesen av noen. Brannkonstablene takker og for at byen har fått et velordnet vann- og kloakknnett, gode gater og velorganisert brannvesen.

Om brannvesenets utvikling gjennom 50 år uttrykker Norges brannkasse etter inspeksjon sin største tilfredshet med det nåværende brannvesen. Dets ferdighet og raskhet er et kompliment som i første rekke også må noteres på brannsjefens konto.

Under julefeiringen i 1934 brant det i Våpenfabrikken. En alvorlig hendelse som ble svært humoristisk, men ikke ondsinnet, beskrevet i Julenummeret til Laagendalsposten. Her blir både den ineffektive brannhesten og den gassmaskebekledde brannsjefen beskrevet. Artikkelen skapte sikkert god juleunderholdning i Kongsberg.

Artikkelen sier bl.a.:

«Da brannsjefen kom ut av kirken 2. juledag 1934 ble han møtt med en alarmerende etterretning. Våpenfabrikken brenner! Her sto en bil som skulle føre brannsjefen til åstedet for den store sensasjon.

Bilen gikk merkelig nok i retning kanonfabrikken. Her ble brannhesten innhentet. Den landet ut etter beste evne, sikkert klar over at dens betydning i branntilfelle i den senere tid har vært noe omtvistet..... En brannmann med akrobatiske anlegg kom seg omsider over piggrådgerdet..... Men hvor var brannen? Sjefen for det hele fikk satt sin brannhatt på kirkeklærne og opptok snart et energisk etterforskningsarbeide.

Stadsingeniør Klausen drev undersøkelse efter brannen med prisverdig energi.....Et par mann kom seg omsider så langt fra døren inne i salen at han nådde noen vinduer og

så ble disse slått ut. Det var synd å se på ødeleggelsen. Det var dobbeltvinduer, og det var ikke få som ble knust..... Imidlertid drev man på med flere slanger og sprøytet vann inn i tåkeheimen. Og vannet steg, og vannet steg, men noe mere kunne ikke konstateres. I brannvognen må stadsingeniøren foruten brandhjelmene også hatt en gassmaske. Den ble hentet og omsider tatt i bruk av ham selv. Han så fryktinngydende ut. Uten tvil ville han med den masken kunnet vandre omkring på kemnerkontoret og radert så meget han ville uten at hr. Johannesen hadde våget å gjøre innsigelser.

Etter at de deltakende brannmenn samt tilskuere hadde løpt fram og tilbake mellom to dører, hvor røykmasser veltet ut, gjorde brannsjefen noe som vi ikke ville ha trodd om vi ikke hadde sett det. Han forsvant for tilskuernes undrende blikk inn ad den ene dør og kom velberget ut av den andre. Mysteriet var dermed på det nærmeste oppklart. Visstnok så han ikke noen brann. Men da han omsider hadde fått tuten med åndedrettsrøret rettet mot himmelen, sa han at det var kommet fyr i en motor og ledningene hadde brent og lå som et flettverk rundt maskinene.....

Stortingsmann Nygård var kommet til stedet. Hans sal lå nordenfor der slangene hadde sendt sine vannmasser inn. Han spurte ærbødigst stadsing. om han kunne forsøke å forsere det osean som lå foran ham så han kunne åpne noen vinduer i salen hans. Det ble innvilget, men med siste bystyremøte i hukommelsen gav hr. Klausen hr. Nygård nokså strenge instruksjoner. Stadsing. var i det hele ikke nådig, da han så at det ikke var så farlig likevel. «Litt fort da, for fanken! Hva er dette for tull, Nilsen!» Men det hele gikk greit og riktig for seg. Det eneste er med den masken, den var der noe mystisk ved. Men brandsjefen så ikke fordelaktig ut i den og til daglig bruk anbefaler vi hans egen.»

Noen bygningssaker

Åpningen av Fredheim skole ble foretatt høsten 1928. Walter la som stadsingeniør ned et stort arbeid i forbindelse med planleggingen og ombyggingen av skolen. Byens store velgjører, Tinius Olsen, ga kr 50000 slik at planene kunne realiseres.

Klausen i brannuniform, muligens tatt i Tyskland under studietur.
Foto: Ragna Stokke, privat.

*Forslag til ny
Teknisk skole.
Fra Tinius Olsens
skole arkiv.*

Den samlede omminnredning, inklusivt kloakkanlegg i Myntgaten kostet i alt 62000kr. Kommunen kom unna med 12000kr på grunn av den generøse gaven. Uten å svekke bygningens stabilitet, ble det nå 8 klasserom, 1 lærerværelse, kontor for inspektøren, 4 korridorer, to ildfaste trappeoppganger og fullt sanitæranlegg i kjelleren. Det ble trykknapp i hver rom for å kunne melde brann. I korridorene ble det vann, vask, drikkefontener og brannslukningsapparater. Fargeekspert fra Oslo ble innkalt for å foreslå farger på rom og inventar.

Klausen leverte også et forslag fra Tinius Olsens fond til ny teknisk skole på Tråkka, der Tinius Olsens skole står i dag. Dette var i 1928. mer enn 30 år før noen skole blei ferdigstilt der.

«Innflytteren» stengte Kongsberg kirke i 1929

I Kongsberg kirke sto to «Guerney-ovner» som etter Klausens mening var gisne og falleferdige. Han mente brannfaren var stor, og at de gamle ovnene var en fare for kirkegjengere og den flotte, gamle kirka. Han foreslo at ovnene måtte utbedres, hvis ikke måtte kirka stenges. Henstillingen om å reparere ovnene ble ikke fulgt, så brannsjefen nektet bruk av kirka da høsten kom og fyring ble nødvendig. I avisene ble det protester og skrivelier om denne innflytteren som trodde han visste best. Men innflytteren ga seg ikke, og menighetshuset fungerte som kirke en periode. Ovnene viste seg å være så dårlige at de ble erstattet. I samarbeid med riksantikvaren ble det så satt inn et nytt sentralvarmeanlegg i Kongsberg kirke. Klausen lovte det ferdig til 1. desember, og 3. desember var alt klart. Det nye varmeanlegget var prøvekjørt og

ble startet opp med elektrisk strøm, så konfirmanter og deres familier kunne bruke kirka til konfirmasjon.

Avholdsmann

Da han 1. august 1917 i en artikkel i Laagendalsposten ble ønsket velkommen til Kongsberg, gjøres et nummer av at Klausen var aktiv avholdsmann og hadde vært formann i avholdslaget «Varden» i Sarpsborg. Han tok tidlig del i avholdsbevegelsen i Kongsberg og er oppført som formann i avholdslaget i byen allerede fra 1919 til 1920.

På et møte i avholdsforeningen Bergmandens basar i 1917, spilte Walter fiolin. Han ble også brukt som 17.mai-taler i avholdslaget i 1928. I et stort oppslått amerikabrev i Laagendalsposten 1926 takker «en Gamlegrendsgut» stadsingeniøren. Han takker for hans «mandige, menneskekjærlige og vise ord som du uttalte i Kongsberg bystyres møte i november måned, da forhandlingene om utskjænkningstillatelse av berusende drikke var oppe til behandling.» «Tak fordi du uttalte dette høyt og tydelig og klart så alle hørte det og forsto det.» Tida de levde i, vises i følgende: «De millioner, som sitter og kjører i våre automobiler, må under ingen omstendighet få fat på dette stof. Våre luftskibsførere kan under ingen omstendighet få adgang til sådant.»

En annen morsom, liten sak kan og nevnes. Avholdsbladet «Folket» trykket et intervju med Klausen. Her skulle brannsjefen ha sagt at han ikke ville være med å slukke ilden om det skulle bryte ut brann i brennevinssamlaget. Han ville med glede se det hele brenne ned. Det var for øvrig hans mening at alle brennevinsutsalg burde ødelegges! Buskerud Blad skriver at etter kongsbergavisene å dømme er stadsingeniøren en spøkefull herremann som ofte slår om seg med vitser, og byens befolkning har også derfor tatt saken med ro og moret seg over intervjuet. Det viste seg snart at brannsjefen aldri hadde sagt noe slikt og heller ikke blitt intervjuet av «Folket».

Formann i Korforeningen

Klausen var musikalsk. Han spilte fiolin og var veldig glad i å synge. I en periode var han formann i Kongsberg korforening. Det falt seg sånn at han var foreningens formann i 1933 da Glogerorgelet var ferdig restaurert, og den store åpningskonserteren i kirka ble overført i radio. Klausen holdt et foredrag om orgelets historie før det musikalske programmet startet. Korforeningen hadde hentet solister fra Oslo, og ved orgelet satt organist Sandvold.

Men det hadde vært store uenigheter omkring restaureringen av orgelet gjennom mange år, ja helt fram til den radiooverførte orgelkonserten fra kirka. «Arrangementet er overtatt av sogneprest Gjessing og stadsing. Klausen», skrev Kongsberg Dagblad. Har noen følt seg overkjørt av den framfusne stadsingeniøren?

Aktiv, fargerik og omstridt person

Det var altså slett ikke slik at alt Klausen foreslo, ble heiet fram og gjennomført uten innsigelser og kommentarer. Han har nok vært en omstridt person. Han var aldri redd for å si det han mente. Han tok til motmæle, gjerne i avisen, hvis han mente seg urettferdig omtalt. I tillegg til å være frittalende, var han også en handlingens mann. Og, som «flere» skrev i avisen da han skulle forlate Kongsberg, «han lot seg ikke pille på nesen.» Da han saksøkte ordføreren i byen for ærekrenkelser, var saken omtalt i flere av landets aviser som sensasjonell. Det endte med forlik. Da han gikk til privat injuriersøksmål mot redaktøren av Laagendalsposten, trakk redaktøren alle utsagn.

Flere av Landstads revyer vier mye plass til Walter Klausen. I 1923 omtales den geskjeftige stadsingeniøren i humoristiske ordelag. I «Den som graver en grav for andre» synges: *«Om jeg er liten, kan jeg bruke hakken / på femten meter legger vi kloakken. La pressen presentere, og gi ville grynt / jeg har i stillhet alt begynt. Mens de andre skrev og prata / rev jeg hull på hull i gata. Jeg forsvant som sand i skitten / for jeg er så liten.»* Andre utdrag fra Landstads revy gir ros til Klausen: *«Nei, der har han Walter vært flink, og for det bør han ha ros, han har fått nok av grov kjeft i det siste»* Så følger: *«De er så slemme til å hakke på vår by, / men parken vår på Nymo`n den er frisk og ny. / Koselige benker står i fosseluft, / hele sommeren har vi åndet rosenduft. Ros for denne blomsterhave i det små / bør Walter Klausen nå få.»*

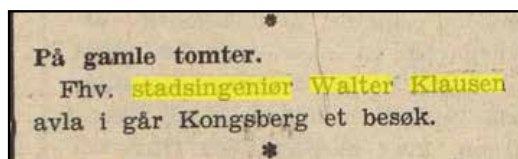
I Laagendalsposten hadde 30. desember 1925 «Reporteren» et langt innlegg, «Av min dagbok», hvor Klausen, Jarnes, Ulleberg og Wallen m. flere blir latterliggjort i reporterens «drøm» om en juletreffest i bystyret. Walter Klausen omtales som «Lille Klausen.» Skal man dømme etter «Av min dagbok», har det antakeligvis gått livlig for seg i debattene omkring løsning av ulike kommunaltekniske oppgaver i Kongsberg på den tida. En viss underholdningsverdi synes det absolutt å ha hatt.

Historia om da Klausen fikk politimesteren i Kongsberg arrestert, ble fortalt i Langs Lågen 1997, men er så god at den kan gjentas: Omkring 1925 da det fortsatt var brennevinsforbud skulle politimester Disen kjøre til Oslo med en stor last beslaglagt sprit. Disen var i sivile klær og traff tilfeldigvis sin venn Klausen da han sto på farta til å kjøre av gårde. Klausen kom da på at han skulle «ta igjen» for en gang Disen hadde lurt han. Vel tilbake på kontoret kasta han seg på telefonen og ringte den nytilsatte lensmannen i Lier. Klausen presenterte seg som stadsingeniøren i Kongsberg, og fortsatte: «Nå er den største spritsmugleren i Kongsberg på vei til Oslo. Han er en skikkelig sleiping, og det skulle ikke forundre meg om han utgir seg for å være selveste politimesteren i Kongsberg!» Den ferske lensmannen tok ikke lett på oppgavene, og det var ikke lenge før Kongsbergs politimester var stoppet. Det hjalp ikke hvor mye legitimasjon politimesteren viste for seg. Han ble tatt med til Drammen, og først her ble «misforståelsen» oppklart.

Noen av avisartiklene som omtalte Klausen mens han arbeidet i Kongsberg, ble

skrevet i en lett humoristisk / sarkastisk tone. I 1935 fikk Klausen stillingen som brannsjef i Aker kommune, og familien flyttet dit. Byen takket han med Kongsbergmedalje, fest og rosende ord som «en fremragende dyktig mann som aldri sparte seg selv. Under hans stadsingeniørtid er byens utseende helt forandret, kloakkvesen, vannverk, reguleringsplan, veianlegg er fornyet». Avisene mente at Aker ville få en kompetent brannsjef, og noen synes det var dumt at han som «i full krigsmaling og uniformsluen dypt ned over hodet, lignet på kongen av Italien!» ikke skulle være opphav til så mye underholdning i avisspaltene lenger. De ville savne han.

En kuriositet til slutt: 25. september 1948, 13 år etter av familien hadde forlatt Kongsberg står en liten notis i Kongsberg Dagblad:

Kilder:

Kilde: Kongsberg Blad 14.august 1918

Laagendalsposten 1919.

Kongsberg Dagblad 23.juli 1923

Laagendasposten 6. desember 1926

Laagendalspostens 17. oktober 1927

Laagendalsposten 1928

Laagendalsposten 19. november 1928

Fremtiden 17. sept 1929 (artikkel om kirka og gamlebroen)

Julenummeret av Laagendalsposten 1933

<https://www.nb.no/items/ff573bddad5be101aa97ab65c33239b?page=9&searchText=stadsingeni%C3%B8r%20Walter%20Klausen> (Lågendalsposten 13. januar 2005)

Kilde: Laagendalsposten 03.09.2010

Laagendalsposten 29. juni 2019. Om byjubileet der Klausen gjorde mange forberedelser

Laagendalsposten 18. desember «Julen 1933»

Norsk historie 1905 – 1940. Berge Furre

Fremtiden 14. juli 1934

«Flere» i Buskerud Dagblad 12. mars 1935

Buskerud Blad 25. sept 1928

«Da klokken klang» Per Sunmann 1990

Walter Klausen blei brannsjef på Grefsen i Oslo. Foto: Ragna Stokke, privat.

Ammunisjonsdumping i Kongsberg Sølvverks gruver – et 75-årsminne

Av Odd Arne Helleberg

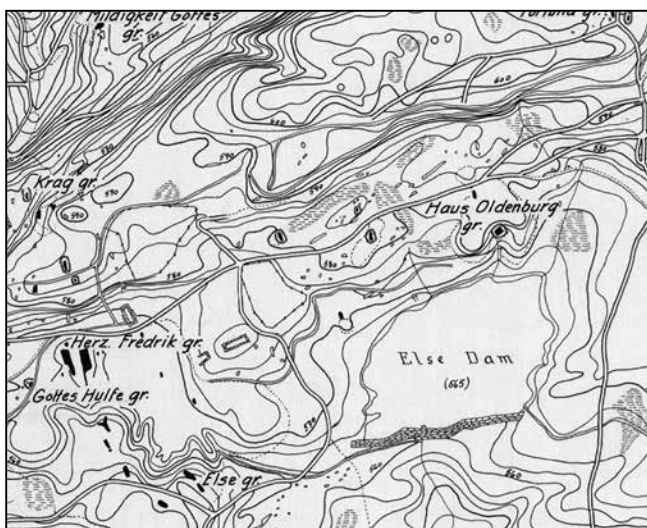
Da jeg var gutt, på 1960-tallet, gikk det spennende historier på barnemunn om dristige jevnaldrende som tok seg inn i de gamle gruvene: Smøg seg forbi steinras, balanserte på råtne stillinger over svimlende avgrunner, firte seg ned og klatret opp, for så endelig å stå ved et skattkammer og et mekka: Her var skarpe skudd hvor innholdet kunne pirkes ut og omvandles til festlig fyrverkeri, signalbluss med praktfullt rødt eller intens hvitt lys, hele bomber, uniformseffekter, støvler, hjelmer, håndvåpen og mye annet. Ekstra spennende var det om det var hakekors eller tysk ørn på dem, for da var det ekte vare fra de fordømte og sagnomsuste tyskersvina som hadde okkupert oss så brutalt og uten grunn fra 1940 til 1945.

Som voksen fikk jeg i embeds medfør en del å gjøre med saken, og her er historien om det hele, kort fortalt:

Opptakten til den oppryddingen og sikringen som nå er bragt til ende, kom med en interpellasjon fra kommunestyrerepresentanten Veslemøy Fjerdingstad 20.07. 2000. Hvorfor akkurat den utløste aksjonen, er ikke godt å si, saken hadde vært framme i media flere ganger tidligere, og med større overskrifter. Kanskje det hadde noe med at bevisstheten omkring slike potensielle forurensings- og eksplosjonsbomber da var blitt høy nok til at det ble aksept for å gjøre noe? I alle fall: Innledende kontakt med Forsvaret, Raufoss Ammunisjonsfabrikker og bergmesterembedet viste at dumpingen må ha startet rett etter krigen, trolig allerede i 1945. Jeg foretok et dykk i Kongsberg Sølvverks arkiver fram til sommeren 1946, og fant at verket hadde uttalt seg om litt av hvert, helt ned til regler for trening av jakthunder, hvorvidt 1. og 17. mai skulle være offisielle fridager og oppover – men intet om dumping av ammunisjon.

Og dette til tross for at dumpingen skjedde i Haus Oldenburg gruve, ei sidedrift til gruvekomplekset Gottes Hülfe in der Noth, der verket drev aktiv gruvedrift med

boring og sprengning på denne tida. Forsvaret kan selvsagt ikke ha tatt seg til rette på annen manns grunn, det må ha foreligget en muntlig enighet mellom det og verket om at det var i orden. Men hvor var risikovurderingene? Jeg kan ikke skjønne annet enn at dette må være et utslag av forsvarsmaktens store prestisje, og det intense ønsket om å bli kvitt alt som minte om tyskerne og deres gjøren og laden den nærmeste tida etter

Kart over området Haus Oldenburg og Elsedam.

frigjøringen: Sop det sammen og dump det ut av syne så fort som mulig! Gruvehullene ved Kongsberg må ha fortonet seg som et opplagt valg, og Haus Oldenburg ligger lagelig til rett ved veien; en kunne stå på lastebilplanet og bare lempe dritten ned i hullet, slik muntlige overleveringer også vil ha det til at det ble gjort i de første årene.

Men fra nå av kan vi følge saken i Forsvarets egne publikasjoner¹, og det viser seg nok en gang å være historien om kunsten å ikke gjøre noe. I 1958 melder ansvarlige instans om at arsenalet på Kongsgårdmoen ikke har noe sted å sprengre ukurant ammunisjon på, og det går fram at de må ha tenkt på gruvene som et passende sted. Da hadde slik sprengning foregått der lenge, særlig i hjulstua etter kjerraten til Gottes Hülfe og i et skjerp sør for Haus Oldenburg, og etter tillatelse fra direktør Ross ved sølvverket. Ross tiltrådte i 1949, så da må formalitetene være ordnet en eller annen gang etter den tid. Men noe mer ble det ikke ut av saken, antakelig fordi Forsvaret avsluttet sin dumping våren 1960.

I 1971 ble det levert inn noe ammunisjon som var funnet på sølvverkets eiendom, og det avstedkom en del brevveksling i saken. Sjefen for den regionale minekommandoen, som saken sorterte under innen Forsvaret, ble beordret til Kongsberg for å se på saken. Men rett etter ble han forflyttet; han etterlot etterfølgeren sin ei skisse tegnet av «en navngitt gutt», som viser hvordan en kunne ta seg inn til ammunisjonen. Og så døde saken stille hen.

I 1977 skjedde det ei dødsulykke: En skiløper kjørte ned i Prinsen av Augustenborg gruve og ble drept. Det førte til at noen gruveåpninger ble støpt igjen, bl.a. Haus

Oldenburg gruves ene dagåpning. Noe før ble det sprengt inne i Elstestoll slik at adgangen denne veien ble stengt. Det hjalp noe på trafikken, men bare til mer lett-betjent klatreutstyr ble tilgjengelig, og folk begynte å klatre ned sjaktene. At det ikke skjedde dødsfall etter alvorlige skader mens dette pågikk, må ene og alene skyldes ren griseflaks.

I 1987 hadde politiet i Kongsberg på nytt fått melding om ferdsel inn mot ammunisjonen, Forsvaret gjennomførte sine arkiver og konstaterte at de var blitt varslet, men at intet var blitt gjort. Et møte politiet og ansvarshavende imellom konkluderte med at det tross alt var sikrest at ammunisjonen ble liggende hvor den var. Så gikk tida fram til 1993, da Forsvaret fikk melding fra en som drev med undersøkelser i gruvene om det usikrede dumpstedet, og at det var tydelig det var rotet i det. Politiet ble underrettet, og så falt det atter ro over saken.

Omtrent samtidig hadde Kongsberg kommune tatt opp arbeidet med registrering av ureglementerte fyllinger rundt om i kommunen, og hadde begynt å undersøke bl.a. omkring det som var dumpet i gruvene, så vel privat søppel som denne ammunisjonen. Interpellasjonen satte fart i akkurat denne del av saken, og høsten 2000 lot kommunen ta ut en del vannprøver fra de gruver der ammunisjon var dumpet og/eller sprengt. Avløpsvannet inneholdt sporbare mengder av tungmetaller og andre forurensinger, men godt under de grenseverdier som var satt, og en del måtte stamme fra naturlige forekomster i berggrunnen: Det er kjent at gruvene i Gottes Hülfe-komplekset fører små mengder kvikksølv, for uten sink og kobber.

15. mars 2001 ble det avholdt møte mellom de berørte parter: Statskog som eier av grunnen i overflaten rundt gruvene, Raufoss Ammunisjonsfabrikker og Forsvaret som opphav til deponiene, Norsk Bergverksmuseum som leier av gruverommene, Bergvesenet og Fylkesmannen i Buskerud som fagmyndigheter, og Kongsberg

Ammunisjons-spesialist og major Alf Oversveen fra Hærens forsyningskommandos ammunisjonskontroll (HFK-AMK).

kommune som vertskommune². Det kom fram at Forsvaret hadde dumpet fra omlag 1945 til 1960 i Gottes Hülfe-komplekset, mens Raufoss Ammunisjonsfabrikker i forståelse med Bergvesenet hadde dumpet i det som siden ble identifisert som Ertstjernhaug skjerp sør for Saggrenda, og i Fortuna gruve på Louisehaugen, i tidsrommet 1972-1977. Den siste var fylt igjen og støpt over. Nøyaktig overslag over mengder fantes ikke, men det måtte dreie seg til sammen om flere titalls tonn. Begge holdt det for sannsynlig at ammunisjonen var blitt destabilisert, og tilrådte sterkt at den burde bli liggende der den lå. En ble enige om at Forsvaret snarest startet arbeidet med å sikre sine fyllinger mot uvedkommende inntrenging, og at en ellers lagde en plan for måling av forurensingene og et forslag til endelig sikring og fjerning og/eller overvåking av fyllingene.

En del av arbeidet kom til å bestå i å finne ut av alle de fortellingene som verserte på folkemunne om hvor det skulle være dumpet hva, og en bestemte seg for å undersøke alle påståtte dumpesteder, for en gang for alle å bli ferdig med ryktene.

11. mai 2001 var det befarings med berørte parter, for å skaffe alle en samlet oversikt over hvor mulige dumpeplasser var, og hvordan sigevannet ville kunne fordele seg i gruvesystemet etter Kongsberg Sølvverk. Hærens forsyningskommandos ammunisjonskontroll (HFK-AMK) begynte så arbeidet med å skaffe oversikt og forberede sikring.

I oktober 2001 gikk personell fra HFK-AMK sammen med lokalkjente klatrere fra firmaet Norsk Underjordssport ned til deponiene i Haus Oldenburg gruve og undersøkte dem. De fikk også tatt ut prøver av sigevannet fra deponiet. Og funnene bekreftet et stykke på vei folkesnakk: Tyske stavhåndgranater, 75 mm, 105 mm og 155

Antitankgranat PIAT (Projector Infantry Anti-Tank britisk).

mm artillerigranater, PIAT antitankgranater, Energa geværgranater, øvingshåndgranater, ekspreslunter, tennere til håndgranater, signalpatroner, håndvåpenammunisjon og ei flybombe – alt var å anse som ustabil og eksplosjonsfarlig³. Og dertil en mengde vanlig søppel, så som stridsrasjoner, kontormøbler, hyller og emballasje av alle tenkelige slag, mest fra Forsvaret, men også sivile må ha bidratt helhjer-

tet. Foretakssomme folk hadde tidligere forsøkt å spreng i det for lettere å komme til å lete, heldigvis for dem uten resultat: Alt sammen var gjennomfuktet, og mye av det var i ferd med å gå over i en «grøt», men fortsatt farlig så det holdt. Konklusjonen var at det ikke var fare for egenomsetning eller samlet eksplosjon inne i gruvesjakta, og at det var mye farligere å prøve å flytte på det enn å la det ligge til overvåking der det var.

Øvingshåndgranat.

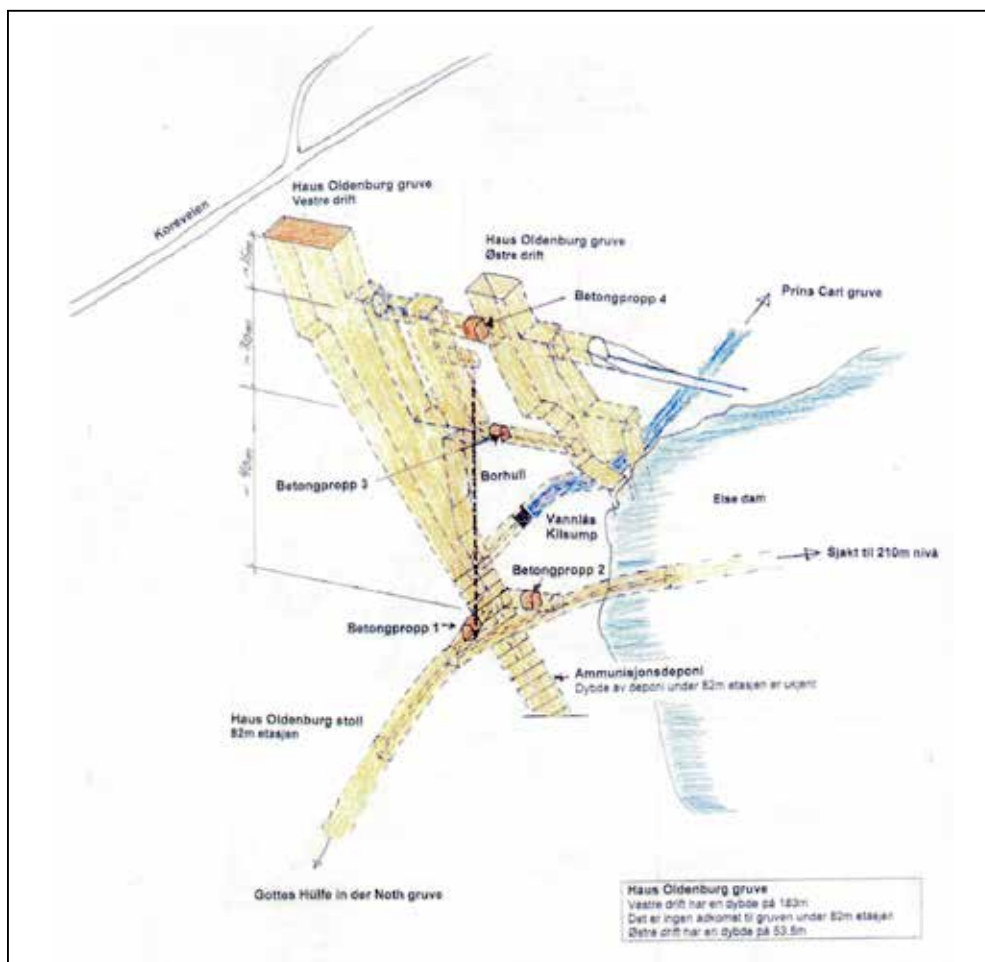
Kartlegging av avrenningen ble utført av Norsk Institutt for Vannforskning (NIVA). De undersøkte alle steder det ble påstått å ha vært dumping, og kunne i 2003 konkludere med at forurensingen var svært begrenset, og at den lå for det meste under grenseverdiene⁴. De anbefalte dog å overvåke avrenningen fra ammunisjonsdeponiet i Haus Oldenburg gruve der det kommer ned i Kristians stolls nivå, noe som er blitt utført til dags dato.

I 2003 var en også kommet så langt at en kunne peke ut de gruvene der det var mistanke om at det var dumpet ammunisjon: Haus Oldenburg, Gottes Hülfe in der Noth og Prins Carls gruver på Overberget, og Prinsen av Augustenborg, Hellig Trefoldighet og Prins Christian gruver på Underberget.

Til undersøkelser ble engasjert folk fra klattermiljøet i Kongsberg: Fra Berganfarerne stilte Morten Jemtegård, fra Nett-IT Geir Loe Winsrygg som ansvarlige, begge med medhjelpere. Oppdragene ble utført vinteren 2003/2004. Det viste seg at dovenskapen hadde spilt på lag med oss: Det var vesentlig i den lett tilgjengelige Haus Oldenburg gruve det var dumpet ammunisjon, og så litt i tre-fire nærliggende små gruver og skjerp, som var blitt sikret med gjenfylling tidligere.

Ut på sommeren hadde en god nok oversikt til å kunne begynne med å planlegge sikringsarbeidene. Firmaet Prosjekttjenester v/Oddvar Skogheim ble engasjert, med mål å begynne sikringen våren 2005⁵. I mens var det kommet meldinger om at uvedkommende hadde vært inne ved deponiet – det var vel interesserte som ville ta en siste titt før det hele ble stengt. At de kunne skade seg selv og andre på det viset, synes å ha vært sett på som av underordnet betydning.

En kom raskt fram til at måten å sikre på, var å støpe betongpropper i alle innganger mot deponiet. Å komme til via gruvegangene med betong, armering og forskal-

Haus Oldenburg-gruve. Gjengitt etter sluttrapport ⁶.

lingsmaterialer ble raskt innsett var ugjørilig. En måtte bore seg ned fra overflata og injisere betongen og slippe ned materialene den veien, men hvordan skulle en greie å treffe nøyaktig? Kongsberg Sølvverk hadde fra 1850-tallet av foretatt en grundig oppmåling basert på mange fastmerker i området, for å kunne foreta gode beregninger under drift av sølvforekomstene. Norsk Bergverksmuseum ved Bjørn Ivar Berg ble kontaktet, og fastmerker ble gjenfunnet og innmålinger ble framskaffet. Det mest kritiske punktet var Haus Oldenburg stoll fra sør inn mot Haus Oldenburg gruve ca. 80 m under dagen. En bommet på stollen med et par meter på den første forsøksboringen, men traff på den andre.

Firmaet AG Entreprenører på Kongsberg vant anbudskonkurransen. For å komme

fram med folk og utstyr, valgte en å gå ned via Mildigkeit Gottes gruve. Det ble slått åpning i eksisterende betongdekke og satt opp en container over hullet, løse bergflak og annet løst ble fjernet nedover i sjakta, og stalleider med ryggskjold av stålplater ble montert. En måtte også passere to ca. 0,5 m tykke sperrevegger av betong som sølvverket i sin tid hadde satt opp, men som foretaksomme folk tidligere hadde slått seg gjennom⁶. Vel nede ved Haus Oldenburg stoll ble det å gå ca. 300 m fram til Haus Oldenburg gruve, og ta med seg det en ikke fikk fired ned gjennom borhullet. De andre pluggingsstedene var enklere å komme til, men uansett var det en tung og krevende jobb. Sikring av adkomsten fra nord var ordnet allerede på 1700-tallet: Da stollen skulle drives mellom Haus Oldenburg og Morgenstern gruver, bommet en på høyden. Stollen fra sør ble liggende vel 2 m høyere enn den fra nord, noe som skapte problemer den gang med vannlensingen, men som nå fungerer som vannlås, og er et effektivt stengsel.

Dermed ligger fortidens synder godt sikret, og brytes langsomt ned under systematisk overvåking, 75 år etter at dumpingen ble innledet. Ertstjernhaug skjerp er også blitt sikret ved gjenstøping siden.

Kilder:

- 1) Ammunisjonstjenesten i Hæren etter 1945, utgitt av Hærens forsyningskommando 2000, s 375f
- 2) Referat fra møtet dat 16.03.01, i Kongsberg kommunes arkiv (Kka) 00/2117-015
- 3) Brev fra DKØ av 23.10. 2001, Kka 01/00783-004
- 4) NIVA Rapport LNR 4660-2003 Avrenning fra Kongsberg Sølvverk
- 5) Brev fra Forsvarets Logistikk Organisasjon/ammunisjon (FLO/AMM) av 08.09. 2004, Kka 04/01476-003
- 6) Sluttrapport. Sikring av ammunisjonsdeponiet i Haus Oldenburg gruve, Kongsberg Sølvverk (Prosjekttjenester AS 1. mars 2006)

Takk til Alf Oversveen, Geir Loe Winsrygg, Morten Jemtegård og Bjørn Ivar Berg for gjennomsyn av manuskriptet.

Hvåra – ferjestedet som fikk bru

Samlet av Jan Einar Bredal

I uminnelige tider, en gang en 3-mils vei nord for Larvik sentrum, ved Numedalslågens (Lågens) bredder, lå Hvaara/Hvåra ferjested i gamle Hedrum kommune. Her var det ferjing mellom Hvåra på østsiden og Ståbakken på Odberg på vestsiden.

Som mange andre steder oppover dalen, måtte det oversett til for at oppsittere og andre farende skulle komme seg tørrskodd over den til tider stride elva. Men det var først da det ble anlagt vei på østsiden av elva fra Hvåra til Virød, at det ble tale om fast ferjested. Den første tiden var det ikke faste takster på denne overfarten, de kom ikke før i 1882. Da bestemte Hedrum Herredsstyre at ferjing over Lågen skulle fastsettes slik: ... for hest med kjerre og en person ble taksten 15 øre, mens personetaksten ellers var 5 øre. Amtmannen i Vestfold ville ikke godkjenne dette takstoppsettet. Dette medførte ny behandling i Herredsstyret, som endte opp med følgende reviderte takter: ... for enkelt person 5 øre, for hest med 4-hjulsvogn som for hest med kjerre 15 øre, 10 øre for løs hest og for en sau eller geit 5 øre. Spesielt er det å merke seg at det var INGEN takst for ku! Da bilen kom, synes det som om taksten for disse kjøretøyene var 25 øre.

Ved Hvåra ferjested hadde man med tiden både pram og ferge. I 1920, da det ble ansatt ny fergemann, bygde kommunen et nytt lite hus for fergemannen på Ståbakken. Ifølge en vurdering av trafikken ved ferjestedene i Hedrum kommune rundt 1930, var Hvåra det mest brukte oversettet. En større utbedring på vestsiden (Ståbakken) i 1928, kan muligens ha blitt påkrevd av den stadig økende automobiltrafikken.

Kartet er hentet fra NAFs Veibok i 1955 (kjøreruten Larvik – Kongsberg). Innenfor den røde ringen ser vi Hvåra Bru avmerket. Fra Jan Einar Bredal samling.

Dette er trolig Hvåra-ferja. Denne dagen fullastet med folk som er på vei til 7. juni-arrangement på Haugen i 1920-åra. Utlån Hedrum Historielag.

Dramatikk

«En lastebil med et svært gruslass skulle i går settes over Lågen ved Hvåra ferjested», informerer Østlands-Posten i avisen den 18. juni 1936. Et stykke utpå punkterte bilen på det ene hjulet, med den følge at bilen sank ned på den ene siden. Dermed mistet ferja likevekten og tok inn vann i store mengder. Det hele så meget alvorlig ut. Imidlertid gikk de ombordværende besluttosomt i gang med det eneste mulige, de lempet i største hast hele gruslasset i Lågen. Dette reddet ferja, bilen og muligens dem selv fra å havne på bunnen av Lågen!

Isen var naturlig nok et stadig tilbakevendende vinterproblem. Å holde driften av ferja i gang, kunne bety at det måtte hugges råk i isen. En utfordrende og farlig jobb, men som så ofte gjennom årene, måtte både store og små hos ferjemannen trå til med stor innsats. Sto kulda for lenge, hendte det at dette var umulig. Og blant annet i siste halvdel av mars 1932, var isen så tykk at det var mulig å kjøre bil fra Hvåra til Ståbakken! Men så rundt 1. april kom vel kanskje mildværet igjen, og isen måtte igjen skjæres, for atter en gang å få ferja i drift.

En gammel tanke

Tanken om å få erstattet ferja med ei bru, var så gammel at man «talte i daler og skilling»! Men det var først i 1916 at kostnadene virkelig ble beregnet. På den tiden ble det arbeidet meget aktivt for å få anlagt en jernbanelinje oppover Lågendalen. Ja, den gang blomstret virkelig idéene fritt. Gamle oberst Nikolai Peters, formann i Hedrums jernbanekomiteé, promoterte til og med sterkt for å bygge en ÈNSKINNET bane her. Den gamle obersten forsøkte faktisk å få med seg selveste Fridtjof Nansen på den dristige planen, om man skal tro gamle nedtegninger. Men det store jubelbruset uteble!

Anders Jørgen Jensen, ferjemann, landpostbud, slakter og sanger

Jensen ble født i oktober 1865 og døde i 1946. Han var i mange år landpostbud med utgangspunkt på Odberg poståpneri. Det ser ut til at han overtok ruten etter Ole Iversen Haugsmoen. Den nå, for lengst avdøde Ellef Odberg, fortalte meg at Jensen var en stor personlighet, en trivelig og humorfylt kar, som hadde mange gjøremål i den lille bygda. Foruten å være landpostbud, var han en ofte benyttet bygdeslakter, og det var visstnok ikke få julegriser som falt for hans hånd. Skulle behovet være der for en forsanger i en eller annen anledning, ja, så ble Jørgen Jensen hentet.

Hans landpostrute gikk også over til østsiden av Lågen. Dermed måtte han dra over Lågen med ferja fra Ståbakken, omtrent der hvor Hvårabrua er i dag. Derfra dro har opp mot Haugen skole. Så gikk turen sydoover på østsiden ned til Hellenes. Ellef Odberg fortalte meg for mange år siden, at Jensen dro tilbake til vestsiden på et lite ferjested mellom Hellenes og Rimstadstranda.

Jensens bosted var på ferjestedet Ståbakken, og han var også ferjemann der, godt hjulpet av sine søstre, slik hans far og mor hadde vært før ham. Fergetrafikken fra Ståbakken og over til Hvaara var forresten i drift til 1937, da sto brua ferdig bygget og klar til å bli tatt i bruk. Her hadde det vært både en liten «personferje» og en større, hvor det var plass til både hest og kjerre. Selv en liten personbil fikk etter hvert plass på ferja, da automobilene så smått inntok Hedrum. Ferja ble senere erstattet av en enda litt større og kraftigere ferje, hvor selv datidens litt større lastebiler kunne befraktes.

Uventet hjelp

Men da oppsitterne «på baksia», som folket i Hvarnes ble kalt på den tiden, begynte å arbeide sterkt for å få lagt skikkelig vei, begynte saker og ting å skje. Den gamle

Gammel «G-registrert» Ford T-modell ca. 1927-28, ombord på ferja ved Hvara. Det er usikkert hvem bileieren var, men de søndagspyntede var fra venstre, Paulus Grimholt, så en ukjent ung herremann, Anne Grimholt og til høyre Barbra Vallestad. Utlån Hedrum Historielag.

veien hadde både vært smal, humpete, svingete og bakkete. Nå hadde det fra ordførerhold vært sagt at bygdefolket fikk velge mellom vei og bru, fordi dette kom til å koste penger. Men oppsitterne ga seg ikke. Lågen kunne være svært så lunefull, både om vinteren, og for ikke å snakke om hvor stri den kunne være om våren i vårløsningen. En annen stor utfordring var selvfølgelig den store tømmerfløtingen, som til stadighet utfordret ferjemennene og damene.

Så skjer det at man fikk uventet økonomisk hjelp fra nabobyen, Sandefjord. Der hadde man forstått at ei bru mellom vest og øst, ville kunne utvide deres oppland betydelig. Da det ble nedsatt en komité for å utrede saken videre, kom Larvik kommune og firmaet Treschow Fritzøe med lovnader om pengestøtte. Oppsitterne selv ville også bidra med penger, og framfor alt dugnadstimer. Denne økte interessen førte også til en drakamp i avisene og i kommunestyret, med Sundets oppsittere, som også ville ha bru i stedet for ferjested. Sundet lå noen kilometers vei lenger nede i dalen. - - Men så kom formannskapet med sitt forløsende forslag: «begge bruer skal bygges!» - Dog, tiden skulle vise at det aldri ble bygget noen bru fra Sundet og over til Lågens vestside. Derimot ble det bygget bru over Sundgapet, men det får bli en annen historie!

Tipp-topp brubygging

Arbeidet med Hvåra Bru ble påbegynt sommeren 1934 og ble bygd av Alfr. Andersen Mek. Verksted i Larvik. Den stod ferdig den 21. oktober 1937. Vegvesenets overingeniør Larsen fortalt at hengebrua var bygd etter et tipp-topp system, som dertil «var spesielt norsk». Byggemetoden hadde vakt oppsikt også utenfor landets grenser, fortalte han. Denne måten å bygge bru på, fortsatte Larsen, var en rimeligere måte å bygge på, enn for eksempel den som ble brukt da «naboen», Holmfoss bru, ble bygget ferdig i 1936. Hele byggingen hadde gått uten uhell, men prosjektet hadde

Lastebileier Ludvig Støvland var en hyppig bruker av Hvåraferja med sine lastebiler. Bilen på dette bildet, «Z-2744», var en Chevrolet Six 1935 modell. Ferjemannen er Arne Odberg, mens Ludvig selv sitter ved rattet. Nesten usynlig, bak frontruten, sitter Hans Erling Utklev. Utlån Hedrum Historielag.

Her er Hvåra bru under byggingen i 1937. Fotoet er tatt fra øst mot den gamle oversettsplassen Ståbakken i vest. Selv om arbeidet har kommet ganske langt, ser vi at det fortsatt står en god del arbeid igjen, før den kan åpnes for trafikk den kommende høsten. Fra Jan Einar Bredal fotosamling.

blitt noe dyrere enn først antatt. Dels skyltes det at brua ble bygd litt bredere enn den opprinnelige planen. Bredden ble økt fra 4 meter til 4,5. Derne hadde «fløtingen» forlangt at den måtte heves 75 cm, noe som igjen førte til at fyll-linene måtte bygges høyere. Brudekket var laget av jernbetong. På «Baksia» (= østsiden) hadde man bygd 6 meter ny vei, mens vestsidens nye vei ble 461 meter. Begge med lukkede grøfter. De samlede kostende var 144.000 kroner. Bruas lengde var på 95 meter, og den var bygd etter samme prinsipper som de velkjente «Vrengenbrua» (på fylkesvei 308 over Vrengen, sundet mellom Nøtterøy og Tjøme i Færder kommune i Vestfold) og «Fykkesundbrua» (over Fykkesundet på fylkesvei 7 mellom Øystese og Ålvik i Kvam Herad).

Storstilt bruåpning

Endelig, klokka 1300 den 21. oktober 1937, foregikk den etterlengtede offisielle åpning. På forhånd hadde en del av de tilstedeværende notabilitetene blitt satt over elva på gamle måten, for nærmest å gi ferja en verdig avslutning på et langt, strevsomt og barskt liv. Dagens ferjemann var Arne Odberg, som staket ferja som var heftet til en «løipestreng» over elva. Dette var ferjas siste fart mellom Hvåra og Ståbakken. Nå var den uttjent og ferdig, overflødiggjort av den hypermoderne brua rett ved. Men for anledningen var den naturligvis flott pyntet med norske flagg.

Brua tok seg vakker ut, der dens slanke linjer var pyntet med flagg og med mektige Hvårakleiva som bakgrunn, hvor forøvrig bruas vaiere var festet. Lokalavisen «Nybrotts» reporter skrev så poetisk: «*Vakker var den med de høstfargede løvtrær der sprang frem som utropstegn i all den grønne granskogen opefter*»! I det litt grå høstværet gjorde en svak vind at det blafret lett i flaggene. Barna i bygda hadde fulltallig møtt fram, «17. mai kledde» og glade, og hos de voksne merket man også glede og

spenning. Nå skulle de endelig kunne fare trygt over elva selv om den skulle bruse seg skikkelig opp.

Som seg hør og bør ved slike anledninger, var det en mengde taler fulle av takknemmelighet og ros. Blant annet fortalte en av talerne at Hvarnes-folk, 106 i tallet, hadde notert seg for hele 1600 dugnadstimer med gratis arbeid, for å få prosjektet i havn. Av disse hadde Arnt Haugen tegnet seg for hele 200 dugnadstimer.

Det var fylkesmann Dahl, fulgt av ordfører Allum og overingeniør Thor Larsen ved vegvesenet i Vestfold, som gikk først ut på brua, hvor fylkemannen klippet over det nasjonalfargede båndet, alt mens kraftige hurrarop runget mellom åsene. Han overleverte anlegget til kommunen som bygdeveisanlegg til framtidig vedlikehold. Ordfører Allum i Hedrum kommune var neste taler. Han takket alle som hadde bidratt, enten det var med bidrag, arbeid eller de som hadde reist tanken på dette bruprojektet. Nå ville folket i Hvarnes få lettere livsvilkår. «Østsiden» ville få lettere adkomst til Lågendalens naturlige handelssted, Larvik, OG..., byen hadde fått et nytt og viktig oppland. Kst. fylkesmann Dahl uttrykte det slik. «*Her er en ny provins til landet lagt*»!. Direktør Haug, som hadde vært leder i felleskomiteen for Hedrum og Larvik, redegjorde for komitéens arbeid, som hadde vært båret av optimisme og tro på at man skulle få realisert planen. Etter talene gikk de frammøtte i prosesjon over brua, hvor fylkemannen klippet over snora, mens hurraropene runget og musikken tonet gjennom høyttaleren. På begge sider av brua hadde skolebarn stilt seg opp med sine flagg og jublet og ropte «hurra», mens hele forsamlingen gikk i prosesjon over. Etter dette sang de frammøtte «Ja, vi elsker». Deretter satte en lang bilkortesje seg i

*Den flaggpyntede
Hvårabru under
åpningen, sett fra
vest. Merkedagen
var 21. okt 1937.
Bilkortesjen ser
vi er straks klar
for «overfart».
Fotoet er tatt
av den kjente
Kvelde-mannen
Olai Mathisen.
Utlån Hedrum
Historielag.*

Det var et imponerende, stilfullt byggverk Alfr. Andersen Mek. Verksted hadde bygget her oppe ved Hvåra. Dette bildet av Hvåra bru er hentet fra boka «Hedrum», side 292, av A. I. Allum.

bevegelse over brua til «Baksia», som fra da av ikke lenger ville vedkjenne seg dette navnet! Nede på et jorde, litt nord for brua, snudde bilene og kjørte tilbake over brua, som nå sto der som et monument over tidens ingeniørkunst.

Velfortjent bespisning

Begivenheten, som en slik nyvinning som den nye brua var for både land og by, måtte feires med festmiddag. Den fant sted på Larvik og omegns turisthytte i Lardalsheia, hvor det var dekket til ca. 70 gjester. Hit kjørte bilkortesjen etter at den hadde returnert over brua. Det var Hedrum kommune som var vertskap, hvor også arbeiderne på brua hadde blitt invitert. Talerne sto i kø under middagen, hvor rosende ord og takksigelser hang løst denne ettermiddagen og utover kvelden. Blant annet fortalte borge-mester Løve i Larvik at man skulle ikke lenger tilbake enn til 1912, da amtsingeniør Conradi motsatte seg at veiene i Lågendalen ble åpnet for biltrafikk! Avslutningsvis takket fylkesmannen Hedrum for det store og hyggelige arrangementet ved bruåpningen. Fylkesmannen uttalte videre, med et smil, at han godt kunne forstå overingeniøren da han hadde sagt til ham at han hadde vært med på 40 bru-innvielser, men aldri hadde det vært så festlig som i Hvarnes. Med hans ord «ruslet» denne høytidsdagen, som varte i hele 10 timer, sammen med det gamle ferjeoversettet over i «historien».

PS:

Wikipedia: «Hvåra bru er ei veibru på fylkesvei 306 over Numedalslågen i Larvik kommune.»

Uten Hvåra bru ville det ikke vært «liv laga» for etterkommeren etter Ludvig Støvland, Støvland transport. Bruforbindelsen kom virkelig til å knytte den lille bygda til hele «verden». Utlån Hedrum Historielag.

Kilder:

Hedrum historielag,

NAFs Veibok 1955,

Hedrum, Anund Iversen Allum (1956),

Hedrum Bygdebok I, Jan W. Krohn-Holm (1982),

Livet Langs Numedalslågen, Even Tråen, Tor Bjørvik, Sølver Sjulstad, Jan Grønseth (2001),

Gamle bilder fra Hedrum, Hedrum historielag (2018),

Tor Bjørvik, Ellef Odberg, Ivar Stav

Østlands-Posten

Nybrott

Egen samling

Krigsminner

Av Asbjørn Kjørstad

Siden det i år er merkeår på to måter, 80 år siden krigen kom til Norge og 5 år siden den slutta, passer det godt med krigsminner. Asbjørn Kjørstad vokste opp på gården Kjørstad som ligger ved Kjørstadelva ved veien mellom Berg skole og Volden i datidas Ytre Sandsvær, nå i Kongsberg kommune.

De første krigsdagene

Den 8. april tålte far plutselig ikke forstyrrelser da han hørte på nyhetene. Han ante uråd.

Den 9. april kom meldingen i radioen om at det var brutt ut krig. En nabo som var løytnant, måtte stille på Heistadmoen. Skolene blei stengt, og elevene blei sendt hjem igjen.

10. april kom en tropp norske soldater og tok stilling rundt gården for å stanse tyskerne ved brua dersom de kom den veien. Siden gården ville komme rett i skuddlinja, blei vi bedt om å rømme. Mor tok med seg stabbursnøkkelen(!), og vi dro opp til naboen. Underveis hørte vi et smell i det de forsøkte å sprengje den gamle brua over Kjørstadelva. Bruene var hvelvbruer, og de la dynamitten oppå, så den holdt. Der hos naboen var det kommet ei kone som bodde like ved brua. Hun satt og gråt av fortvilelse. Det var et sjokk å se et voksent menneske gråte på den måten.

Etter noen timer hos naboen og enda et smell da vi trodde at også den nye brua var sprengt, måtte vi ned igjen til fjøsstellet. Søsknene mine blei sendt til fjøset for å ha noe annet å tenke på, men Jon var så spent at han kikket ut av en låveglugge for å se om tyskerne kom. Da fikk han se at den nye brua blei sprengt. Denne gangen hadde de lært, for store deler av brua for høyt til værs. Jon styrtet ned til fjøset, skreik inn til Sofie at nå kom tyskerne, og fór videre. Da han sprang over til hovedbygningen, haglet steinene rundt ham. Tyskerne kom heldigvis ikke den veien, så gården blei reddet, men vi overnattet i kjelleren den natta.

«Brusprengerer» kom etterpå ned til en nabogård og var stolt av verket sitt. Han mente han hadde avskåret tyskerne fra å komme den veien. Etter en tid blei det bygget ei ny trebru der den gamle brua hadde vært, før det blei bygget ei ny steinbru som fortsatt er i bruk.

*Da han
sprang over til
hovedbygningen,
haglet steinene
rundt ham.
Tegning:
Ø. Tingleff.*

Den 11. eller 12. april måtte far dra til Heistadmoen for å levere hest. Mens han var der, kom det et tysk fly ganske lavt over hustaket. Jeg husker godt at jeg kunne se hakekorset på vingene. Litt etter hørte vi skyting fra Heistadmoen. Flyet skjøt på ei rekke med lastebiler som sto klare. En soldat hadde søkt dekning under en av bilene og ble drept, men far fikk med seg hesten tilbake uten å være skadet.

En dag kom en kar kjørende med motorsykkel med sidevogn, men da han kom til brua som var sprengt, kom han til oss med sykkel og sa i fortvilelse at den fikk han aldri mer bruk for. Det tok ikke så mange dagene før han hentet den igjen.

14. april, på «flytterdagen», kom det en familie som skulle bo hos oss. De kom kjørende fra Lardal med lasteruta. Heldigvis var det is på elva enda, så far kunne transportere dem, og det de hadde med seg over isen.

Tyskerne kommer

Etter hvert dukket det opp tyske kjøretøyer. Det vanligste var motorsykler med sidevogn.

De sang mens de marsjerte. Etter hvert som krigen varte og krigslykken vendte, blei sangen mer dempet.

Tyskerne rekvirerte hunder med tanke på å bruke dem i krigen. De ble samlet på Heistadmoen og på Raje. Når det var riktig værdrag, kunne vi høre gjøinga fra hundene.

Det var strengt påbud om blanding, men en dag hadde vi helt glemt det. Da en kamerat og jeg var aleine inne, kom det en tysker som sa vi måtte blende. Skrekken var så stor at han måtte gjenta det to ganger før vi oppfattet det.

Vi måtte levere fra oss radioen for å sikre at vi ikke lyttet på radio fra England.

Vitser og illegale aviser

Det dukket opp nidviser, vitser og symboler for motstand, men vi lærte fort å være forsiktig med hvem som fikk høre det. Noen barn blei medlem av NSUF (Nasjonal Samlings ungdomsfylking). Det blei fort til «snufs». Derfor blei det ekstra snusning med disse barna i nærheten. En gang blei det malt et VH7-merke (kongemerket) på et berg i veikanten ved Skollenborg.

Røde nisseluer og binderser i jakkeslaget blei symboler på motstand, og blei derfor forbudt. Det bidrog til å gjøre tyskerne til narr.

En dag overrasket jeg far og en onkel som satt på et rom og leste i noe. Jeg fikk streng beskjed om ikke å si noe. Da skjønte jeg at det måtte være ei illegal avis.

Skolen blei rekvirert av tyskerne i en periode mens de bygget bunkere lenger ute i bygda. Da fikk vi undervisning i ungdomslokalet, Vonheim, og elevene i storskolen fikk undervisning i Metodistkirkens lokaler på «Urtegården».

En mann i nærheten blei arrestert og satt en tid på Grini som gissel uten at de kunne vise til at han hadde gjort noe galt. Han hadde riktignok vært uvillig til å skjære materialer for tyskerne.

En dag sto vi ute på tunet og fikk høre flydur og smell. Over åsen fikk vi også se sterke lysglimt. Det var fra bombingene av oljeraffineriet ved Vallø ved Tønsberg.

En dag i jula hadde nok far røkt for mye hjemmeavla tobakk, så da han sto opp om natta, besvimte han og slo hodet mot ovnen så han begynte å blø. Da blei Jon sendt av sted for å ringe etter doktor. På hjemturen kom noen tyskere i motorsykler. De fikk se ham løpe, stanset ham og avsikret våpnene og ba om pass. Jon hadde fått pass, men han var fortsatt så liten at han ble trodd da han sa han ikke hadde fått det ennå.

En vinterdag med holke kom tyskerne kjørende med en kjøkkenvogn dratt av hester. Da de kom ned i «Verksdalen», sklei de utfor veien og en tysker blei drept. Tyskerne brukte ikke baksele på hestene, så de kunne ikke holde igjen i utforbakkene, og jernhjula glei godt på holka.

Rømte fra Arbeidstjenesten

I 1944 kom det to unggutter for å bo hos oss. De hørte til en årsklasse som var blitt innkalt til tysk arbeidstjeneste (AT), men nesten hele årskullet lot være å møte og gikk i dekning. Rasjoneringskortene blei inndratt. De oppholdt seg først en tid i hytter og

lignende i skogen, men fikk etter hvert bo på gårdene. Da blei det etter hvert mange kongsberggutter spredt rundt på gårdene. De to som var hos oss, fungerte som gårds-gutter, men holdt godt øye med andre som kom til gårds slik at de kunne gjøkke seg bort. Etter en periode fikk de rasjoneringskort igjen og kunne flytte hjem igjen. Tyskerne hadde nok funnet ut at det var bedre å ha dem hjemme enn rundt omkring i dekning.

Rottenikken

Sommeren 1944 vandret en som blei kalt «Rottenikken» rundt i skogene og skapte frykt. Han spilte nok på at han kanskje tilhørte hjemmefronten, og blei ikke anmeldt. Han slo seg noen dager til i skogen ovenfor oss. Noen så ham, men han hadde en egen evne til å gjemme seg når han blei oppdaget. En kveld så vi ham vandre fram og tilbake oppe ved et gjerde i skogkanten. Antakelig for å vekke frykt. En tid seinere blei det funnet ei barhytte inne i en tett skog der han antagelig hadde bodd.

Evakuerte fra Nord-Norge

Høsten 1944 kom det en familie som var evakuert fra Kvæningen i Nord-Troms. Husa på gården deres var brent sammen med alt de ellers eide bortsett fra det de kunne bære med seg. En gang dro mannen til byen og kjøpte seg ny lue, men den var av farget papirhyssing så da regnet kom, rant fargen av og papirhyssingen gikk i oppløsning.

Av dem lærte vi en del om hvordan livet artet seg der nord. De hadde nok kvenske aner og hadde også god kontakt med samer. Mannen kunne også fortelle om pomor-handelen med russerne før revolusjonen. De blei boende til ut på sommeren i 1945.

Fred

Den 7. mai var vi i Sagfossen (opprinnelig en tidligere husmannsplass i skogen) og arbeidet. Da vi kom ut og så ut over bygda, flagget de over hele bygda. Til og med hos oss var flaggstanga kommet opp med flagg selv om den lå nede da vi dro tidligere på dagen. Det var et fantastisk syn. Da skjønnte vi at det var blitt fred. Da vi kom hjem, blei alle flagg vi hadde i huset, også juletreflagg, hengt ut. Noen hadde riktignok fått vite at vi egentlig var for tidlig ute med feiringa, for kapitulasjonserklæringen var ikke undertegnet ennå.

Den 8. mai dukket gutter fra hjemmefronten opp. Først blei en nabo som hadde vært aktiv i NS, arrestert. Det kunne vi forstå. Men da de også hentet en annen nabo, som alle visste slett ikke var nazist, begynte vi å ta ned noen av flagga. Det dempet gleden. Han blei riktig nok kjørt tilbake i bil dagen etter. Årsaken var at han hadde

*Da vi kom ut og
så ut over bygda,
flagget de over hele
bygda.*

Tegning: Ø. Tingleff.

meldt seg inn i NS i raseri over å se hvor dårlig den norske hæren var organisert i motsetning til tyskerne. Han meldte seg ut igjen etter å ha lest «Fritt Folk» - naziavisa.

Hjemmefronten opprettet vakthold med skarpladde våpen i veikryssene for å stanse de som ville unnsnippe arrestasjon. Det var utrolig mange unggutter som var med i Milorg. Bare i Hostvedt var det kanskje 30.

Det gikk ikke mange dagene før vi fikk radioen igjen. Det underlige var at der fikk vi også høre en del merkelige særmeldinger som var myntet på hjemmefronten og andre som trengte spesielle meldinger.

På Heistadmoen var det mange tyskere. Da freden kom, satte de tydeligvis i gang med opprydding og kjørte vekk skrot og tømte det på mer eller mindre tilfeldige steder. Ett lass havnet i en skogkrull ikke langt fra oss. Der var det spennende å rote. Der fant vi litt av hvert, også patroner.

Sommeren 1945

Den 7. juni blei vi invitert inn til Oslo, til de som hadde vært feriegjester, for å være med og ta imot kongen. Alt som fantes av togmateriell som kunne frakte folk, blei brukt, så vi fikk plass i ei fullsatt kuvogn. Kuvognene blei vanligvis brukt til å frakte kuer og andre dyr med. I Oslo fikk vi plass oppe på Slottsplassen. Hjemmefronten og soldater sto side om side på vakt langs hele ruta. På slottsplassen var det i tillegg satt opp tausperring. Jeg som ikke var så lang, fikk plass helt inntil tauet. Jeg fikk god

utsikt til kongen og hans eskorte da han kom. Det var fantastisk jubel. Seinere kom han og familien ut på Slottsbalkongen og vinket. I 5-tida startet et «folketog» som marsjerte forbi på Slottsplassen.

Med jevne mellomrom var det et korps som spilte kongesangen når de passerte slottet. Jeg vet ikke hvor mange ganger jeg hørte den, men det var mange. Vi forlot plassen i 9-tida om kvelden, men toget fortsatte visstnok til ut på natta.

Historier fra krigstida

Etter krigen dukket det opp godt bevarte historier fra krigen. En kveld var det noen som hadde brent bråte nede i bygda. Flyene som skulle droppe last ved Hajern, misforsto og oppfattet bråtebrenningen som tegn på at det var der lasten skulle droppes. Dermed dalte fallskjermene med våpen og annet utstyr ned midt i bygda i stedet. En fallskjerm blei hengende på verandaen til en av Nes-gårdene.

Dette var et område der tyskerne hadde bygget ut bunkerser og et vaktårn, men det kunne umulig ha vært betjent den natta eller så sov vekten riktig godt. Visstnok var det helst eldre, kanskje slitne tyskere som holdt vakt der. De var kanskje ikke så ivrige i tjenesten lenger.

Hjemmefrontfolkene fikk det travelt med å gjømmе unna utstyret. Det greide de så godt at tyskerne bare fant en fallskjerm selv om de satte i gang rassia for å finne sendingene. Det blei fortalt at noen hadde det travelt med å kjøre lass med hest og kjerre gjennom avsperringen.

Siden blei utstyret rodd i båt eller flåte på Lågen ut mot Hvittingfoss. Et problem for hjemmefronten var at slippet kom i et annet hjemmefrontdistrikt (16) enn det som skulle ha det, distrikt 15. De kjente jo ikke hverandre, men en som skulle ha vært med og ta imot slippet ved Hajern, var tilfeldigvis gårdsgutt like ved der slippene kom. Det var vanskelig for ham å vite hvem han kunne samarbeide med, men det gikk bra.

Under krigen blei det starta et avholdslag på skolen. Seinere viste det seg at det nok i stor grad var et skalkesjul for hjemmefronten. I ei pause fikk også broren min være med og høre på radio.

Oppgjør og skatt

Etter krigen starta rettsoppgjøret mot tyskernes medløpere. I ettertid er inntrykket at det var noe tilfeldig. De som blei dømt tidlig, fikk strengere straff enn de som blei dømt seinere. Noen var kanskje uskyldige, og andre slapp unna. Folkemeningen var en annen domstol som rammet mange. Særlig gikk det ut over «tyskerjentene».

Tyskerne hadde trykket opp mange penger. Derfor måtte mange betale «engangsskatt» for å styrke kroneverdien, men jeg tror mye av dette blei brukt for å bygge opp igjen Finnmark.

Einar Heias fortelling om krigen og tyskere som jakta

Einar Heia var født på Snekkerplassen på Meheia. Faren, Johan Heia, hadde kjøpt Snekkerplassen i 1893. Der vokste Einar opp med sju søsken. Johan og kona Aslaug fikk åtte barn mellom 1900 og 1920, sju gutter og ei jente. Einar var født 1915 og døde i 1993. Han var gift med Solveig Sørensen og fikk to barn. I denne omgang skal vi høre hva han forteller om tida under krigen og spesielt om tyskere han var med på elgjakt. Vi har gjort noen tilpasninger fra det opprinnelige dokumentet. (DK)

Aslag Olsdatter Heia og Johan Kittilsen Heia. Kilde: Kjell Dalviken.

«Da tyskerne angrep Norge 9. april 1940, fikk jeg beskjed om å levere begge hestene med nye sko på Heistadmoen til de norske styrkene der. Med det blei det ikke noe av siden de norske soldatene allerede hadde overgitt seg. Selv var jeg fritatt for militæret på grunn av giktfeber.

Einar Heia. Kilde: Kjell Dalviken.

Brødrene mine, Asbjørn og Bjarne samt far kjørte mye for meg. Hesten Musen solgte jeg i oktober 1940. Det var en hard dag for meg for jeg hadde hatt hesten i 10 år. Tømmerkjøringen vinteren 40/41 gikk dårlig. Sannsynlig var det blitt borte noen merkenotaer. Jeg kjørte selv til jeg begynte på handelsskolen, Bjarne kjørte resten av drifta.

Handelsskole på Notodden

Jeg begynte på Olav Holters Handelsskole på Notodden i januar 41. Det var et halvårig dagkurs, og jeg var heldig å få kosten på sløyd- og tegnelærerskolen der borte. Det var jo krig og vanskelig å få tak i mat. Det betalte jeg 80 kr pr mnd. for. Jeg leide et værelse hos Gunhild Kåfjell i Vålådalen. For værelse samt kaffe og kaker hver dag, betalte jeg 20 kr for i måneden.

Jeg hadde god erfaring med tall etter å ha vært på kontoret hver vår

med tømmeroppgjør for forstbetjenten, så jeg syntes derfor handelsskolen var svært interessant. Under prøven før eksamen hadde jeg 1.08 i hovedkarakter. Det beste en kunne oppnå var 1.04. Til eksamen fikk jeg 1.17, og det var kun ei jente som var bedre enn meg.

Lassedalen og skogassistent

Jeg blei da utskrevet 13/11 1941 av tyskerne til å arbeide i Lassedal flusspattgruver, og var der til 23/8 1942. Jeg blei da tilbudt å fungere som skogassistent for Solbrå. Han hadde søkt om permisjon fra skogassistentstillingen for å overta som distriktsjegermester. Jeg hadde tatt skogskolen i 1937/38 og ellers hatt mye tømmerkjøring før dette. Solbrå bodde på Øvre Heia, så jeg hadde i denne tida kontor hjemme. Høsten 1943 flyttet jeg til Øvre Heia. Jeg var hos skogforvalter Røkkum og konfererte om

lønn og fikk forstkandidat lønn. Denne lønna fikk jeg beholde til 1975. Jeg ble pensjonert i 1980 etter 50 år i Sølvverket.

På Snekkerplassen

Under krigen hadde vi to-tre kuer og alet ungdyr til slakt. Sauer hadde vi også. Det meste jeg hadde av sau, var 30 voksne. Et år hadde vi 80 stk. med lam og voksne.

På Snekkerplassen var vinterfjøset dårlig. Det var flyttet til Snekkerplassen i 1873 fra Øvre Snekkerplassen. Det var Rolf og Helge Heia som satte opp nytt fjøs i 1923. Stabburet var også fra Øvre Snekkerplassen, og hadde vært brukt til smie der oppe. Det gamle vinterfjøset blei flyttet bort dit hvor hytta til Lilly Heia står (enka etter Reidar Heia). Sommerfjøset som var stående like ved innkjøringen til plassen, flyttet Reidar og jeg og satte opp i forlengelsen av vinterfjøset.

Vi flyttet det helt, og far likte ikke det husker jeg. Dette gjorde vi en Kristi Himmelfarts-dag i 1941.

Reidar innredet dette til hytte, etter at mor døde i 1956. Hytta brant ned i 1979 og bygd opp igjen i 1980.

Gamlestua reiv Reidar og jeg ned samme året, 1941. Far var ikke noe særlig begeistret for dette, vi passet på da han lå borte på arbeid i Saggrenda. Vi bodde alltid i bryggerhuset om sommeren. Stua reiv vi på tre dager, og far gikk en stor sving utenom for å komme til bryggerhuset, husker jeg. Vi reiv stua, håndborra og skaut opp kjelleren, forskalet og støpte opp muren på seks uker, men vi var jo i vår beste alder og kunne arbeide 15 timer. Reidar og jeg bygde også opp de fleste steingjerdene som står der. Hvis vi skulle hatt betaling etter datidens timebetaling, som var 80 øre, så hadde steingjerdet kommet på ca. 1 kr pr løpemeter.

Våningshuset ble satt opp av plank. Bjarne Kristiansen og Otto Bakken var byggmestere, men Reidar og jeg gjorde også mye, hogde tømmer, kjørte til saga og skar tømmeret. Foruten bygningsfolka så hadde vi mange timer: Reidar 633,5, Einar 764 + 70 med hest og Asbjørn 86 timer. Alt var gratis arbeid, men vi hadde jo kosten, og det kom godt med under krigen.

Reidar og jeg innredet et rom i 2.etg., som jeg brukte til kontor, da jeg begynte som skogassistent i 1942. Da ble det lagt inn telefon der, ellers var det bare telefon på Øvre Heia. Jeg flyttet til Øvre Heia høste 1943, men var fortsatt mye hjemme og hjalp til.

Christian hadde odel på Snekkerplassen. Den gang var det ikke stor taksten på eiendommen. Stua var satt opp i 1941, og hadde innlagt vann og WC, som det første huset på Meheia med denslags. Taksten ble på kr 14 500 med husene og dyrket mark og en god del skog 109.9 da alt i alt. Vi tok overtakst og kom opp i kr 19.000. Det gamle inventaret var den gang verdiløst og gikk vesentlig til ved, i dag hadde det hatt en helt annen verdi.

Jakt

Elgjakt er den som har interessert meg mest. Til nå har jeg selv skutt 77 i alt, 53 okser og 24 kuer. Kalveskyting har jeg vært motstander av, så jeg har bare to, den ene var skadd av disse. I alt har jeg vært med å felle 136 dyr.

Jeg hadde en grå elghund fra 1939, en førsteklasses løshund. Vi hadde aldri rett på mer enn 3 dyr, og det ble i alt skutt 20 dyr for den.

Jeg begynte ikke med elgjakt før jeg var 26 år. Det var i begynnelsen av krigen. Jeg ble beordret av skogforvalter Røkkum å være med tyskerne som kjentmann. Tyskerne hadde jakta, men hadde ikke rett på kjøttet. Det ble delt ut til skogfolka for en billig penge. Det var en utakknemlig jobb å dele opp en elg i porsjoner på 1 - 2 kg. Det var far min som hadde den jobben.

«Tyskerjakt»

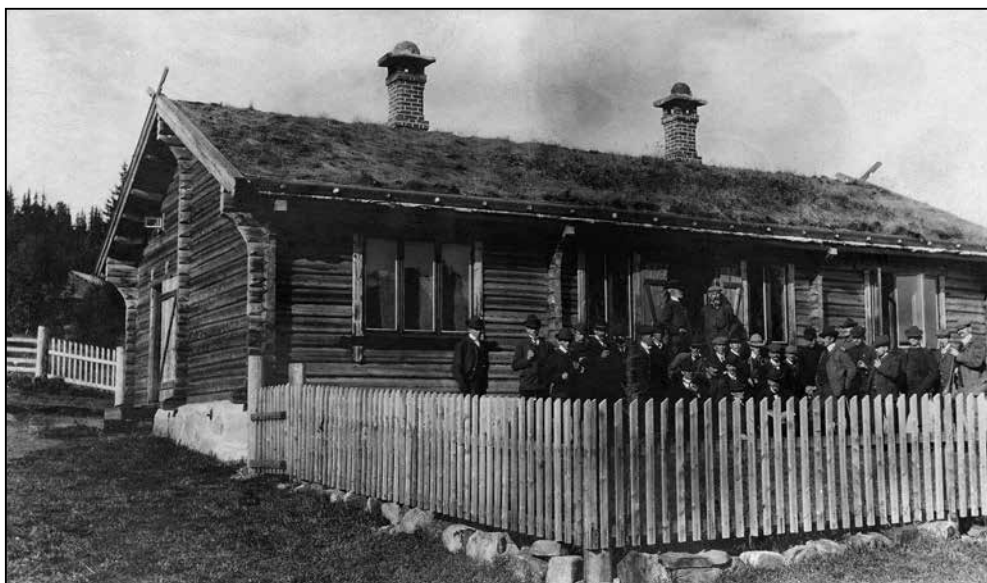
Vi hadde endel episoder angående «tyskerjakta». Det var som regel tyskere som hadde blitt nervøse som skulle ha seg en rekreasjonstur, for å komme til hektene igjen etter noen krigshandlinger. Jeg husker major Lammerdin. Han var forstmann, jeg kunne ikke tysk. Det eneste vi var sams om, var navnene på treslag på latin, som jeg også kunne den gang.

Hans skjøt den først elgen for gråhunden min Storm. Det var ei kvige i Finntoppdalen. Dagen etter skjøt han en okse i Kullebundlia. Jeg lærte han å gå på losen, for det hadde han ikke noe erfaring med. Disse to dyrene måtte kjøres med hest til Jondalen. Kjøttet skulle fordeles til arbeidsfolkene, og det var far min som kjørte.

Major Becher var en jeg jaktet med. Vi hadde en flott los under Helgevannskeia,

*Snekker-
plassen
ca 1955.
Kilde: Kjell
Dalviken.*

Forstvesenets skogstue på Øvre Heia 1906. Kilde: Kjell Dalviken

men det var et fryktelig vær og karen var så forfrossen at jeg måtte bryte opp Søgstua å få tint han opp. Vi måtte gi opp losen den gangen. Han kom igjen seinere, men hadde da ordnet med bedre klær. Han hadde skinnfrakk og vadestøvler med tykke filtøfler inni. Vi hadde også denne gangen en god los ved Kullebund i Søget. Da losen stod godt, satte majoren seg på et vindfall, og vi måtte dra av han vadestøvelen, og det viste seg at det var en spiker i tøffelen som hadde gnagd seg langt opp i beinet. Vi fjernet spikeren og fortsatte. Vi var inne på losen, men majoren så ikke elgen. Bjarne, broder, var med, og han tok tyskeren i skulderen og pekte på elgen. Dette skulle han ikke ha gjort, for tyskeren bare glante på broder og trodde antagelig at vi ville likvidere han, og elgen forsvant.

Siden jaktet jeg med en som het Stockbauer (rittmester). Han var med i Barlinddalen. God los også den gang. Den forflyttet seg litt etter litt, men vedkommende hadde ikke kondis, så det var umulig å komme innpå losen. Vi måtte gi opp.

På hjemveien stekte hunden til Bjarne, Bamse, en liten okse i Barlinddalen (Mohnkleiva.) Den snudde oppe i dalen og kom tilbake på nedsiden av oss. Den stoppet opp og så seg tilbake på hunden. Tyskeren skjøt og råkete den midt i hjerne-kassa, så det var en fulltreffer. Jeg slapp ikke hunden min etter første los mer. Tyskeren kunne ikke norsk, som vi fort forsto, så vi gikk og skjelte han ut på norsk hele veien hjem. Han var helt utslitt etter turen, og vi bød oss til å bære geværet hans, men det fikk vi ikke lov til. Han var nok redd for at vi skulle myrde han.

Røkkum og løytnant Döhn

Jeg jakta med skogforvalter Røkkum og løytnant Döhn også. Han skjøt en stor okse i Brennåsen, nord for Hengsvann. Den kjørte jeg hjem, rodde den over Hengsvann og kjørte den med slede til Øvre Heia. Det var et slit, for den veide 300 kg og målte 116.4 cm mellom ytre hornspisser. Det er den største spennvidde på horn jeg har sett noen gang.

Tysker'n Riper

Tysker'n Riper, som hadde med saltfiskomsetningen her i landet, var jeg kjentmann for. Han skjøt en okse, 6-tagging øst for Brånabekk. Det ene hornet datt av da den falt. Elgen ble liggende i en vanddam, og jeg tok i det andre hornet og skulle dra det til siden, men da datt også dette hornet av også. Da jeg åpnet elgen, stod det en beholder av verk på et par liter like under hjertet på den. Det viste seg at den hadde fått et skudd ved 3. sidebein bakfra, kanskje allerede sist høst. Det verste var at jeg hadde drukket blod av den. Det var vanlig at jeg pleide å gjøre det ved elgfall. Jeg ringe dyrlege Nedberg for at han skulle se på kadaveret.

*Vi fikk los på familie, okse, ku og kalv.
Tegning:
Ø. Tingleff.*

«Det verste er at jeg har drukket blod av den», sa jeg. «Jeg må vel på sykehus for å pumpe meg, eller kan jeg vel dø.» «Neigu dauer ikke du», sa Nedberg.

Den neste ute med Riper, var den tøffeste jeg har opplevd på jakt. Vi fikk los på familie, okse, ku og kalv. Det ble en stødig los, like ved Helgevannsgruvene. Jeg hadde den gangen en valp som bror Reidar eide. Den hadde jeg i bånd. Tyskeren stilte inn på losen, siste meterne alene. Han lå med anlegg på en stubbe. Da det endelig smalt, dro jeg selen av valpen, for å få den til å jage. Da jeg kom frem til tyskeren, så dro oksen nedover skarene. Jeg tror ikke den hadde skudd i seg. «Skyt på kua», sier jeg. Kua stod med breisida til oss på 40 – 50 meter hold. Det så ut som han traff, med den også dro nedover. Da var oksen på tur oppover igjen mot oss.

«Skyt igjen», sa jeg. Tyskeren dro på tre skudd til og traff med siste skuddet. Oksen dro sørover, en kilometer ned mot Taratjern. Da vi kom etter dit, hadde den lagt seg. Tyskeren hadde ikke mer patroner, kun fem skudd, og de var oppbrukt. Jeg spikket ned ei tynn bjerk på omtrent seks meter og tenkte jeg skulle binde kniven på den. Jeg hadde en stor furu foran elgen som jeg gikk i dekning bak. Da jeg nærmet meg, så spratt elgen opp og gikk i motbakke, opp skarva og ble stående på et lite platå med begge hundene i los. Platået var på en 20 kvadratmeter og med fall ut på alle kanter. I kanten på platået var det en skarp fjellrygg vestover og tre meter høy mot elgen.

Jeg gjorde i stand stanga med kniven på. Så gikk jeg etter fjellryggen og balanserte med «mordvåpenet». Det var en nifs opplevelse. Øra hang ned og tunga ut av kjeften på elgen. Den lå ferdig til angrep. Jeg stolte på at den ikke kunne greie å nå meg der jeg stod. Skuddet han hadde, satt høyt på bogbladet, så det piplet blod ut fra det.

Jeg stakk elgen på halsen flere ganger. Han prøvde flere ganger å legge seg, men bare han kjente kniven i halsen, spratt han opp igjen. Jeg stod og stakk i tre kvarter før han ga seg. Tyskeren stod igjen langt ned på skarva. «Dette vil jeg aldri glemme», sa han

Jeg ringte skogforvalter Røkkum og fortalte hva som hadde hendt. «Ta med deg en mann og se hvordan det er gått med kua», sa han. Den lå ned mot Helgevannsbakken. Der ble den slaktet og lagt i et vidjekjerr. Jeg hadde rapportert til skogforvalteren at kua hadde gått mot Lauåsen. «Har'a gått i motbakke, er det ingen fare med den», sa han.»

Våre falne i Lågendalen, Kongsberg og Numedal

Av Dag Kristoffersen

I år er det 75 år siden vi kunne feire freden. Nazi-Tyskland var slått i Europa av de allierte, og de kapitulert samtidig i Norge. Alle land hadde sine tap, også Norge og vårt dalføre. Men på samme måte som ulikheten for tap av menneskeliv i Europa, var det også stor ulikhet i vår dal. Fra svært mange i den sørlige delen til få oppover og i den nordlige delen.

Når en bruker begrepet «våre falne», er det de som døde i kampen mot okkupasjonsmakten. Det var også de som hadde gått sammen med okkupasjonsmakten, og spesielt på østfronten var det tap av norske liv. Men de hadde kjempa på tysk/NS-side og blir derfor ikke regna som «våre». I alt har Eirik Veum i sin bok «Deres ære var troskap,» registrert 10 døde fra dalen, sju fra Kongsberg og tre fra Larvik. Men her skal vi se på dem som falt på alliert side.

Kilder og fordeling etter kommune

Hovedkilden er de fire bøkene som kom ut i perioden 1949-51, og som heter *Våre falne*. Men hjemstedet som oppgis der, harmonerer ikke bestandig med hva som står på minnebautaene i de ulike kommunene. Så der det er minnebautaer eller andre kilder som oppgir personen, må en regne med at det er det sikreste. For å hugge et navn i granitt eller annen stein, må vi tru er gjort ut fra grundig undersøkelse og lokalt kjennskap. Men det er også motstridende registreringer på disse. F. eks. er Torbjørn Larsen f. 07.07 1905 på minnesmerket i Tjølling, men registrert under Larvik i Minnehallen i Stavern. Det er flere tilsvarende eksempler. Og det det kan ikke ha vært lett å plassere bestandig. Vedkommende kan være født et sted og vokst opp et annet sted og ved krigsutbruddet bodd et tredje sted, kanskje i kort tid og kanskje død på sjøen og dermed ingen å gravlegge. Spesielt ser vi dette i Larvik, Tjølling og Hedrum.

*Minnestøtte
Tjølling. Navn
på alle falne på
baksida. Foto:
Forsvarsmuseet.*

Der det ikke er noe monument eller plakett, som f.eks. for Kongsberg, må en ty til andre kilder og vurderinger. Det forekommer også sterke indisier for et sted, men vedkommende er registrert på bauta et annet sted.

*Minnestøtte Kongsberg. Ingen
personnavn. Foto: Dag Kristoffersen.*

*Minnestøtte ved Komnes kirke for Ytre
Sandsvær. Tre av de falne kom fra Komnes og to
fra Tuft (Hvittingfoss) Foto: Dag Kristoffersen.*

Nedafor er satt opp en sannsynlig tabell for antallet ut fra ulike opplysninger.

Kommune	Antall falne	Våre falne, oppgitt hjemsted	Døde ved krigshandlinger utenlands	Døde ved krigshandlinger i Norge	Døde i fangenskap/henretta
Tjølling	48 (47)	44	23	3	1
Larvik	72 (76)	67 (65)	40	6	3
Hedrum	28 (29)	27	11	4	0
Lardal	10 (7)	7	5	2	1
Ytre Sandsvær	5	4	2	1	0
Øvre Sandsvær	3	3	0	2	0
Kongsberg	19	19	4	6	7
Flesberg	1	1	0	1	0
Rollag	0	0	0	0	0
Nore	2	2	0	1	1
Uvdal	1	1	0	(1)	0
Sum	189 (190)	175	85	26 (27)	13

Utgangspunktet er først og fremst monumenter og plaketter (Tjølling, Hedrum, Lardal, Ytre- og Øvre Sandsvær). Tallene i parentes er fra boka *Krig og fred Vestfold våren 1945*. Tallet for Larvik er henvisning til monumentet oppgitt på Wikipedia. Sammenligner en bøkene *Våre falne* med monumentene, ser en ved nærmere undersøkelse at flere av de registrerte personene på monumentene har fødested i bygda, men registrert med annet hjemsted i *Våre falne*. Noen av disse kommer vi tilbake til. (**Fete typer** ligger til grunn for utregningene)

Store ulikheter

Vi ser at i forhold til folkemengden i kommunene er det de tre sørligste kommunene som har de største tapene. Tjølling 10.3 pr 1000 innbygger, Larvik 7.7, Hedrum 4.5 og Lardal 2.6. For Kongsberg som pr 1946 hadde 13600 innbyggere, blir da ca. 1.4. Så vi ser helt markerte forskjeller. Og forklaringen er antall krigsseilere. (I Sandefjord, som var stedet i Vestfold som hadde flest døde i forhold til befolkningen, var tallet 17.)

*Minnestøtte Hedrum.
Monument og navnestøtte.
Foto: Forsvarsmuseet.*

*Minnestøtte
Lardal ved
Svarstad
kirke. Foto: Dag
Kristoffersen.*

Årsakene

Ut fra listene i *Våre falne* var 144 døde i utlandet (medregnet de sju som døde i tyske eller japanske konsentrasjonsleire.) 13 var i de norske styrkene, 124 var det vi kan kalle krigsseilere. Av disse døde 80 av torpedering eller bombing og hele 44 av ulykker eller sjukdom og ikke direkte krigshandlinger. Av de som døde i Norge, falt 10 i krigshandlingene våren 1940. Hilmar Hansen fra Tjølling og Thorbjørn Børresen og Torbjørn Hansen fra Larvik døde alle på panserskipet Eidsvold og Paul Charles Karlsen på panserskipet Norge ved angrepet på Narvik. Feilskudd fra norske styrker i Østre Gausdal mot en ammunisjonsbil 24. april 1940 drepte Erling Bonnagolt fra Hedrum, Hans Olsen Nakjem fra Lardal, Anton Weierud fra Ytre Sandsvær og Lars Flaatha fra Nore. Også Gunnar Andreassen fra Larvik døde samme dag ved Tretten ikke langt fra de fire andre. Noen av de falne døde på samme skip som blei torpedert eller bomba. Harald Holtan fra Tjølling og Svein Mørk fra Larvik, var begge om bord på den norske torpedojageren Bath da hun eskorterte en konvoi 20. august 1941. Den tyske ubåten U-204 senket henne, og Bath sank på tre minutter. 86 av mannskapet på 128 døde. Den norske korvetten Montbretia gikk ned 18. november 1942 i konvoitjeneste med Kåre Jansen og Trygve Olai Olsen fra Tjølling. Asle Hansen og Olaf Jespersen var på jageren Svenner under invasjonen på D-Dagen i Normandie. Båten

blei torpedert og gikk ned. Våre to var to av 32 norske som døde.

Anders Ahlgren og Josef Løvdahl fra Tjølling dreiv flykningstrafikk på Sverige med båten *Neptun*. Dette gikk bra helt til 28. april 1945. Da gikk båten ned på veien tilbake til Norge, og begge drukna. En annen tragisk hendelse var kongbergenserne Aage Hedenstad og Olav Wettestad som begge var med i samme Milorg-gruppe, men blei arrestert av lensmann Horgen i Hokksund. Da Horgen blei likvidert, blei de henta ut og henretta av tyskerne. En annen tragisk hendelse var razziaen på Gunhildsrudsæter 24. april 1945 der kongbergguttene Arne Langrind og Carlo Skarpås blei skutt. Disse to er begravet på Kongsberg kirkegård (ved fabrikken) og er pr dato de eneste fra Kongsberg av de falne som er navngitt på en minnestein i byen. To ander, Reidulf Larsen fra Sem og Trygve Nyheim fra Hjartdal, blei også drept på Gunhildsrudsæter. Disse to siste er registrert i *Våre falne* med hjemsted på Kongsberg og i Øvre Sandsvær.

Oluf Robert Fønnebø fra Uvdal omkom i ei bilulykke under varslingstjenesten for Milorg. Altså ikke direkte i kamp, derfor satt i parentes i tabellen.

Minnestøtte Øvre Sandsvær ved Hedenstad kirke. Foto: Dag Kristoffersen.

På feil sted til feil tid

Noen av de registrerte var også mer tilfeldig på feil sted til feil tid. Stein Hvasshovd blei drept av en tysker på en kafeteria, og Karl Karlsen skutt av en tysker på Nybrua, begge på Kongsberg. (Ut fra dette er disse plassert under krigshandlinger i Norge.) Flesbergingen Karl Kjennerud var på pilking da tyskerne hadde razzia 25. mars 1945 etter milorgfolk i området Lyngdal/Sigdal og blei skutt av tyskerne. Richard Braathen med registrert hjemsted på Rjukan, men med røtter i Øvre Sandsvær, gikk på meka-

nisk skole i Skien og blei skutt av en tysker i desember 1944. Han blei gravlagt på Kongsberg, men er ikke med i den oppsatte tabellen.

Nå har vi sett på noen spesielle tilfeller, la oss nå se på gruppa som helhet.

Sivilstand og alder

73 av de registrerte var gift. 54 var fedre, og disse hadde 106 barn. To av krigsmonumentene har mor med barn som da venter på en far som ikke kom hjem, Tjølling og Kongsberg. Her var det sju og fem som var fedre. Men de fleste var ugifte. Det er bare i Tjølling det er flertall av gifte menn. Og av alle er det bare menn. Men noen må vel betegnes som gutter eller unge menn ut fra alderen. Sju av dem var under 20 år, og det var hele 77 mellom 20 og 29 år. De aller fleste er unge gutter på skip. I Hedrum, Lardal og på Kongsberg er over halvparten av de falne under 30 år.

Hver eneste av våre falne langs Lågen skal hedres nå etter disse 75 år siden krigen slutta. Noen opplevde en brå død, noen kjempa kanskje lenge, mange fra å drukne. Noen satt på celler og venta på henrettelse, noen blei torturert fysisk og psykisk, mens noen blei sjuke og døde etter lengre tid.

For de som er interessert over de registrerte fra sin by/bygd, ta kontakt med artikelforfatteren (dag.kristoffersen@ebnett.no).

Bokomtaler

Roar Løken: Milorgs D16

Militær motstand, sabotasje og antisabotasje i Øvre Telemark, Kongsberg og Numedal 1940-1945 (Maana Forlag 2019)

Denne boka bygger en god del på Roar Løkens hovedoppgave i historie fra 1976 med samme tema. Det er mer enn 40 år siden, og det har kommet til mye stoff siden det. Dette har Løken benytta seg av.

Vi får derfor en helhet i stoffet som er godt organisert med blikk for resten av Norge og selvsagt utestyrkene i Storbritannia som styrte mye av det som skjedde her hjemme. Samarbeidet innad mellom Notodden, Kongsberg og Numedal kommer jo spesielt godt fram, og dette skaper en sammenhengende helhet.

Boka er bygd opp kronologisk fra de første spirer av motstand i distriktet, som Myhra-gruppa på Kongsberg etterfulgt av lektor, seinere rektor, Føyn på gymnasen. Etter dette går det slag i slag om hva som hender i distriktet og hvordan det bygges opp, ødelegges av tyskerne via razzia og bygges opp igjen. Mange enkelt-episoder er selvsagt også med. Her gjengis også hva som skjedde på et av de viktige møtene i huset til Odd Eriksen i Gamlegrendåsveien på Kongsberg hvor «Operasjon Betongblanding» blei bestemt. Dette resulterte i den store samordna jernbanesabotasjen på Østlandet i mars 1945.

Løken har intervjuet 56 menn hvorav minst 13 har direkte forbindelse med Kongsberg og Numedal. Alle er gått bort for mange år siden. Disse, samt alle rapportene fra det første etterkrigsåret og annet innsamla materiale, gir et meget solid inntrykk.

Han har også ut fra dette kunnet gjengi mange spennende episoder som blir gjenfortalt med innlevelse. Dette gir jo også leseren ekstra opplevelser hvor han kan leve seg litt mer inn i situasjonen for hvordan dette blei opplevd der og da.

På slutten av boka er det også tid for refleksjon om kvinners plass i organisasjonen, samt oppgjøret etter krigen som straffa «tyskerjenter» mer enn enkelte krigsprofitører.

Denne boka er verdt å lese om du skal få en forståelse for den samla motstandskampen i distriktet Rjukan-Notodden-Kongsberg-Numedal.

Dag Kristoffersen

Bjørn Ivar Berg: Sølvtyverier på Kongsberg 1623-1861 (Museumsforlaget 2020)

Det har alltid stått for meg at undersøkelser omkring sølvtyverier må være en kongevei inn i Kongsberg Sølvverks og omliggende bygdelags historie: Underslag av et produkt som av samtiden ble sett på som uhyre sentralt og viktig i statens virke, må nødvendigvis ha etterlatt seg en omfattende dokumentasjon, ikke bare om selve tyveriet, men like mye om samfunnet det skjedde i.

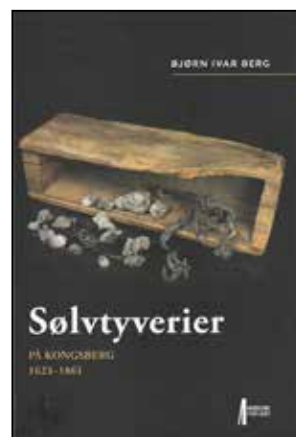
Og nå er veien kommet, og ligger bred, velbygget og godt opplyst som en fører inn til ei svunnen tid og en mentalitet som på mange måter virker totalt fremmed for oss i dag. Nærmere 600 sider er det blitt, men hendig delt opp i små kapitler, og lett å fordøye bit for bit.

Vi møter ubetenksomme, sleipe, fattige, fortvilte og/eller dumme bergmenn og deres familier som hovedpersoner, trege og uvitende bønder og småkremmere som mellommenn, og som helere gullsmeder av profesjon eller uten, som går så mange ganger rundt den glovarme grøten at det er et under at de ikke blir svimle. For hva skulle en ellers gjøre når en ble tatt på fersk gjerning, enn å utgi seg for uvitende og dum stakkar?

Først kommer en innledning om sølvverket og dets produksjonslinjer generelt og om lovverket som regulerte det, og så får vi sakene rullet opp kronologisk. Den første er fra 1634 og ender programmatisk etter datidas bergrett med dødsdom, som like programmatisk omgjøres til forvisning fra Kongsberg. Og så kommer de slag i slag: Tjuvsølv i vogga, æreløs og øreløs osv. Mange saker ender med forvisning; det mest slående ved dem er hvor mange av de forviste som vender tilbake, ikke bare en, men flere ganger. Nei, hvor skulle en stakker gjøre av seg, når slekt og venner var på Kongsberg – og mulighetene for lyssky virksomhet fortsatt var til stede? Og så var det forgreininger, til Numedal, Telemark, Hedmark og helt til Sverige.

Den største saken mengdemessig var et innbrudd i smeltehytta i 1840, med et utbytte på nær 65 kg sølv. Det involverte en del personer med heller flekkete rulleblad, elendig hukommelse, og mange innbyrdes tilfeldige møter, og helt oppklart ble det aldri. Kapitlet anbefales pga. det brede persongalleriet og det dype dykket i datidas samfunn og dets forestillingsverden.

Det fantes naturligvis mørketall. Hvor mange av tyveriene ble oppdaget og etterforsket -1%?, 5%?, 10%? Berg gjør noen teoretiske beregninger, og finner at det uansett

må dreie seg om små mengder, milevidt unna den tredjeparten av hele sølvproduksjonen, som stammer fra hyttemester Ragnvald Størens teoretiseringer fra 1930-tallet.

Boka går fram til 1861, ved de tider synker kriminaliteten i alminnelighet og sølvtyveriene i særdeleshet brått. Det skyldes dels bedre utdanning med tilhørende samfunnsbevissthet, men også relativ nedgang i lønnsomheten. For nå begynte sølvprisene å synke, mens reallønnen steg. Så det ble altså mindre fordelaktig, samfunns-moral og etikk sett bort fra.

Og tyvaktigheten deretter? Jeg snakket med daværende bestyrer av bergverksmuseet, stiger og bergmann gjennom et par generasjoner, Ragnvald Dusterud, om det tidlig på 70-tallet. Jeg husker det som det var i går: En litt rundelig forespørsel om at det foregikk vel noe sølvtyveri som han hadde hørt om, utløste et indignert: Nei! Slikt var under en bergmanns verdighet! Det eneste han kjente til, var en tilflyttet anleggsslusk som hadde stjålet med seg noe for å vise det til kona, og etterpå hadde vaset rundt med det i fylla.

Ja, disse innflytterne!

Boka anbefales for alle med en snev av interesse for sølvverket og/eller lokal samfunnshistorie!

Odd Arne Helleberg

Livskraftig 300-åring med fokus på framtida – Kongsberg videregående skoles historie

I år er det 300 år siden det første tilløpet til høyere utdanning ble tatt på Kongsberg. Selvsagt hadde det vært undervisning tidligere, for bergverksdrift var høyt spesialisert og kunnskapskrevende, så det var i praksis et krav om at en måtte kunne lese og skrive om en ville komme opp i administrasjonen, fra stigere og oppover. I 1720 kom det derfor i gang det som samtida kalte en «kombinert» skole, som i prinsippet skulle kunne føre elevene videre til universitetet. En gruppe av byens innbyggere synes å ha stått bak, støtte fikk de fra biskop Bartholomæus Deichmann, og så var en i gang.

Driften fulgte sølvverkets opp- og nedturer; i årene 1812-1824 var den helt nedlagt – Kongsberg var jo nære på å bli nedlagt selv, i disse vanskelige tidene: Sølvverket innstilte i 1805, store deler av byen brant i 1810, og kun en puslete våpenfabrikk og et beskjedent gjenopprettet sølvverk var i gang. Men fra 1824 gnager skolen seg

stedig framover, og etablerer seg som en selvsagt del av utdanningen, om enn etter diverse omorganiseringer. Og så begynner knoppskytingen: Teknisk aftenskole fra 1897, gymnas fra 1921 – og så videre.

Resultatet er at Kongsberg kommune sitter med et bredt og allsidig skoletilbud, som nå rekker helt opp til universitetsnivå. Måtte vi bare vite å stelle omhyggelig med det!

Boka er redigert av Dag Kristoffersen og Arve Fretheim, og har grundige gjennomganger av alle de undervisningstilbud som har vært i kommunen siden 1720. Her synes alle kilder å være saumfart. Morsomst for utenforstående er nok de mange små rammeartiklene der tidligere elever og lærere forteller om smått og stort fra en skolehverdag som har endret seg formidabelt de siste 50 årene.

Odd Arne Helleberg

Plateomtaler

Gamle danser fra Lågendalen med Ingolf Sunde og Arnt Haugen

Dette er oppfølgeren til *Gamle danser fra Sandsvær* som vi omtalte i LL 2018. Det er opptak med de to samme musikerne Ingolf Sunde på fiolin og Arnt Haugen på trekkspill. Alle de 15 melodiene fra radioprogrammer i NRK 1959. Åtte er av lardølen Martin Kjeldsen Kalleberg (1844-1928), seks er av sandsværingen Anton Martin Omholt (1855-1922) og en av sønnen Alf Omholt (1896-1971). Disse siste sju er fra privatopptak av Kjetil Straume. Og igjen er det Håvard Svendsruds Aksent plateselskap som står for utgivelsen. Den har fått støtte av Fond for utøvende kunstnere, Rådet for folkemusikk og folkedans og vårt lokale Stiftelsen Martha og Arve Kværnums minnefond. Og i likhet med den forrige utgivelsen er dette en viktig utgivelse for den lokale tradisjonsmusikken. Som Knut Rogstad fra Kongsberg trekkspillklubb skriver, førte den forrige utgivelsen til nytt liv for tradisjonsmusikken. Toraderlaget fra klubben gikk til topps i Landsfestivalene i 2018 og 2019.

De fleste melodiene er av Martin Kalleberg fra Svarstad. Han etterlot seg 800 musikkstykker, både egne komposisjoner og tradisjonsdanser. Her får vi både valser, reinlendere og mazurka. En gang spilte han med danseorkesteret i Labrohallen på Skollenborg, og derfor komponerte han Labrovalsen. Så skal labrofolk svinge seg i valsen, må jo denne være rett i blinken.

Anton Martin Omholt var ikke bare sentral i musikken i Sandsvør, han var også en politisk størrelse i bygda som satt tre perioder på Stortinget for Venstre. Han var også lærer og klokker i Efteløt. Han etterlot seg 90 egne melodier. På plata her er det valser, reinlendere og springdans. En av dem har det lokale navnet Vinesvalsen, så da veit vinesfolket hva de kan svinge seg etter.

Antons sønn Alf fulgte opp farens tradisjon som spillemann, og han er representert her med en masurka.

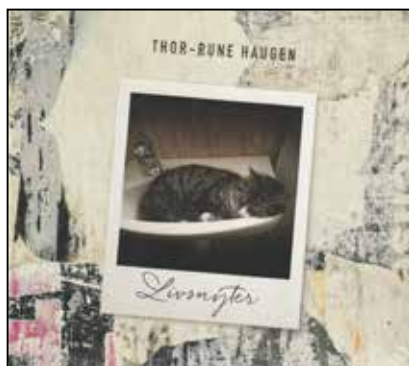
Så for tradisjonsmusikkinteresserte lardøler og sandsvøringer og for all del alle andre, er dette ei god plate å lytte til.

Dag Kristoffersen

Thor-Rune Haugen: Livsnyter

I 2018 hadde vi en omtale av Arnt Haugens *Gamle danser fra Sandsvør*. Disse hadde sønnen Thor-Rune teknisk redigert for cd-utgivelse. Denne gangen omtaler vi både oppfølgeren *Gamle danser fra Lågendalen* og Thor-Runes egen cd som han har kalt *Livsnyter*. Og det er han nok, men samtidig er det noe mer spesielt med denne utgivelsen. Thor-Rune sier ifølge oppslag i Laagendalsposten at han hadde lyst til å gi ut ei plate før han døde. Ikke så rart siden han i 2016 fikk hjerneslag. Albumet blei spilt inn i 2015, men kom endelig sommeren 2020.

Forsiden på albumet viser katten Tarzan, en «livsnyter» av en katt, mens baksiden viser Thor-Rune sammen med fetteren Tor Olaf Aamodt som døde i 2011. Slikt sett kommer

livets gode og triste sider fram på forsida og baksida. Plata er også tilegnet to av musikerne, Dave Swarbrick, kjent fra den engelske folkrockgruppa Fairport Convention og Bård Svendsen kjent fra Åge Aleksandersens band og TNT. De døde i 2016 og 2019.

Mange kjenner sikker Thor-Rune Haugen som «Haugen i bua» og som sportskommentator. Men han har også mange år bak seg som musikkjournalist og gitt ut oversiktsboka *Riller over fjord og fjell*, en diskografi over norske rockeplater. Nå har han altså gitt ut sin egen plate. Og ut fra sin bakgrunn har han med seg mange kjente musiker, blant dem Ronni Le Tekrø som han har kjent i over 40 år, og er både produsent av og musiker på plata.

Plata har 11 sanger, Thor-Rune har skrevet alle tekstene, flere veldig personlige, han har komponert alle låtene, på fem av dem har han en av musikerne som medkomponist. Musikken er meget variert, kveding, norsk- og engelsk folkemusikk-inspirert, bluestoner og en låt kunne gjerne vært på et album av Lillebjørn Nilsen. Thor-Runes stemme kan innimellom ligne litt Lillebjørns stemme, og det sier litt om kvaliteten.

Samtidig er det spesielt tekstene som gjør at denne plata omtales i Langs Lågen. I *I Jondalen et sted* er det lokalhistorikeren og fetteren Tor Olaf Aamodt som er følgesvenn og som blir minnet, og kanskje møtes de igjen en gang akkurat i Jondalen, synger han. En meget personlig sang. Det samme er nok sangen *Fata Morgana*, antagelig om en forelskelse som forsvant. Dype tanker er det i flere av tekstene. Det er også en rein instrumentallåt her, *De gode minners marsj*. Denne har Thor-Rune båret på i 15 år, sier han og endelig fått den innspilt. Flott orgelspill av Lars Christian Narum som vel er den av musikerne som setter sitt sterke preg på plata.

Førsteopplaget er 500 på vinyl og 300 på cd. Vi får håpe det er noen igjen, for denne plata er det virkelig verd å få med seg.

Dag Kristoffersen

Rettelser fra Langs Lågen 2019

Sverre Larsen-Banjo-Larsen

På s. 128 har vi under bildet av utvandring til Canada i 1927, skrevet Sverre Larsen (Banjo-Larsen). På s. 127 henviser vi til denne artikkelen og dermed at Banjo-Larsen var en periode i Canada. Imidlertid må dette korrigeres. Fra Anne Schjerden har vi fått følgende korrigering: Mannen på bildet er Sverre Christoffer Langaard Larsen, født i Kongsberg i 1889. Han er eldste bror av min farmor Gudrun Schjerden født Larsen.

Vi har også funnet at Sverres far var Georg Lauritz Larsen født på Eiker og familien bodde i 1900 på Eikermoen, Georg var handelsborger og dreiv en kolonialforretning der hvor Centralgården i 17. maigata ligger. I 1910 finner vi familien på Glabak hvor Georg driver jordbruk og er vognmann. Sverre finner vi ikke i folketellingen 1910 for søk i hele Norge. Muligens var han da i utlandet.

Sverre kom tilbake til Norge etter 1927 og gifta seg med Hilda K, og de bodde sine siste år på Eikermoen. Sverre døde i 1971 og Hilda, 79 år gammel, i 1981.

Likvidasjonen på Kongsberg

I denne saken har det dukket opp nye kilder, og derfor må vi korrigere noe av det som står der. På s 123 står det at Willy Paulsen var med Edvard Tallaksen i likvideringa av lensmann Horgen. Dette var tatt fra boka til Odd Myklebust om Eiker i krig. Imidlertid viser andre dokumenter at det ikke kan stemme. Tallaksen hadde med seg Martin Olsen og ikke Paulsen.

På s 121 trekker vi den slutningen om at bruk av drosje, var usannsynlig. Nå har det kommet fram nye opplysninger for artikkelskriveren fra Vidar Howlid Wærp. Hans far, Torleif, fortalte at broren Kristian Wærp hadde kjørt to karer til Haukelis bensinstasjon nedafor sjukehuset og venta der. Da karene kom tilbake, starta ikke bilen, slik som referert i boka til Ove Hagelien. Da han skjønnte at dette var karene som hadde likvidert Olaf Dokken, rømte han «på skauen» for noen dager. Kristians sønn, Tore Rolf Wærp, bekrefter også denne versjonen, som han hørte i sin oppvekst. Kristians bror, Torleif Wærp var med i Milorg, 16116 Sandsvær. Torleif var nestlagfører under lagfører Einar Teigen.

Denne opplysningen sammen med andre undersøkelser er derfor meget troverdig av flere grunner. Selvsagt når drosjesjåføren er identifisert, og historien bekrefta. Han hadde drosje på Skollenborg og var samtidig med i Milorg 16116 Sandsvær. Der viser gruppeoversikten at han hadde transportansvar.

Det var antagelig slik at Lars Fossesholm som var troppssjef i Milorg i Eiker, hadde opplysninger om milorgmannen Kristian Wærp som hadde drosje på Skollenborg. Han vurderte at Wærp var til å stole på. Han og Willy Paulsen tok toget til Skollenborg, fikk Wærp til å kjøre seg derfra til Kongsberg. Om Wærp kjente noen av de to vestfossenkarene, vites ikke. Ut fra disse opplysningene må en si at det som tidligere er skrevet om bruk av drosje, er riktig.

Dag Kristoffersen

Liste over forfattere i Langs Lågen 2020

Asbjørn Bjørnsen: f. 1946, vokst opp i Nore i Numedal, bor i dag på Norefjord. Cand. Mag. med historie, lærer, laftehøgger. Skrevet flere artikler om Nore og Numedal i Langs Lågen.

Jan Erik Bredal: f. 1947, vokst opp på Nanset i Larvik, bor i dag på Nanset i Larvik. Delesjef og internkontrollør. Skrevet lokalhistoriske bøker og artikler om Larvik – og Hedrum-området.

Gunvor Thingstad Bøen: f. 1938, vokst opp i Solum i Telemark, bor i dag på Kongsberg. Adjunkt. Skrevet bok om Kongsberg kirke, bøker og artikler om bergverksmiljø og Kongsberg kirke.

Hølje Bøen: f. 1935, vokst opp i Busnesgrend i Gransherad, bor i dag på Kongsberg. Ingeniør. Skrevet mange artikler i Langs Lågen om ulike temaer, bygdebok og slektshistorie.

Ole Jacob Cranner: f. 1969, vokst opp i Oslo, Andøya, Snillfjord og Vestfossen, bor i dag på Kongsberg. Cand. Philol. med historie hovedfag, konservator NMF. Seksjonsleder ved Buskerudmuseet seksjon Kongsberg. Skrevet artikler i Langs Lågen og andre lokalhistoriske årsskrifter.

Bård Engelstad: f. 1951, vokst opp på Moane ved Saggrenda, bor i dag i Efteløt, Adjunkt. Skrevet artikler i fagtidsskrifter og Langs Lågen

Bente Fønnebo: f. 1955, vokst opp på Kongsberg, bor i dag på Nesodden. Førstelektor ved Oslomet i kunst og håndverk. Skrevet bok om Smådøl, om samisk kultur og artikler i Langs Lågen.

Odd Arne Helleberg: f. 1952, vokst opp på Kongsberg, bor i dag på Kongsberg. Cand. Real ilimnologi. Miljøvernkonsulent i Kongsberg kommune, redaktør av Langs Lågen, Tidligere leder av Kongsberg byhistorielag, leder av Sølvverkets venner, skrevet bok om Sølvverket og mange artikler.

Christer Hoel: f. 1964, vokst opp i Stockholm og på Kongsberg, bor i dag på Kongsberg. Cand. Scient., geolog. Skrevet mange populærvitenskapelige artikler og flere i Langs Lågen.

Birger Hvambasahl: f. 1948, vokst opp i Hostveit i Ytre Sandsvær, bor i dag på Hostveit. Fagbrev som bilmekaniker, jobbet 47 år i bilbransjen. Medlem av Ytre Sandsvær historielags styre.

Asbjørn Kjørstad: f. 1934, vokst opp på Kjørstad i Efteløt, bor i dag på Kongsberg, lærer og rådgiver. Skrevet artikler i Langs Lågen og andre tidsskrift.

Dag Kristoffersen: f. 1953, vokst opp på Kongsberg, bor i dag på Kongsberg. Cand. Philol. med historie hovedfag, lektor. Redaktør av Langs Lågen, leder av Kongsberg byhistorielag. Skrevet en rekke artikler i Langs Lågen og andre tidsskrift.

Ivar Lie: f. 1951, vokst opp på Kongsberg, bor i dag på Kongsberg. Doktorgrad i numerisk matematikk. Forsker. Skrevet fagartikler og flere artikler i Langs Lågen

Jørgen Sandberg: f. 1952, vokst opp i Svarstad, bor i dag i Svarstad, Cand. Mag. med historie og norsk. Skrevet flere bøker og mange artikler i Langs Lågen og andre tidsskrift.

Bodil Selnes: f. 1926, vokst opp i Porsgrunn, Kongsberg og Uvdal, bor i dag på Kongsberg. Kontorist i mange år på Mynta. Skrevet slektshistorie og artikler i Langs Lågen.

Trygve Simensen: f. 1947, vokst opp i Rollag, bor i dag i Halden. Lærer i norsk, forming og heimkunnskap. Skrevet artikler om lokalhistorie og matkultur i Langs Lågen og andre tidsskrift.

Bjørn Solheim: f. 1951, voks opp på Oppsal i Oslo, bor i dag på Oppsal. Lærer, svigersønn av Else-Marie og Rolf Ek.

Ragna Stokke: f. 1951, vokst opp på Eidsvoll, bor i dag på Spikkestad. Adjunkt med historie i fagkretsen. Ungdomsskolelærer. Er barnebarn av Walter Klaussen.